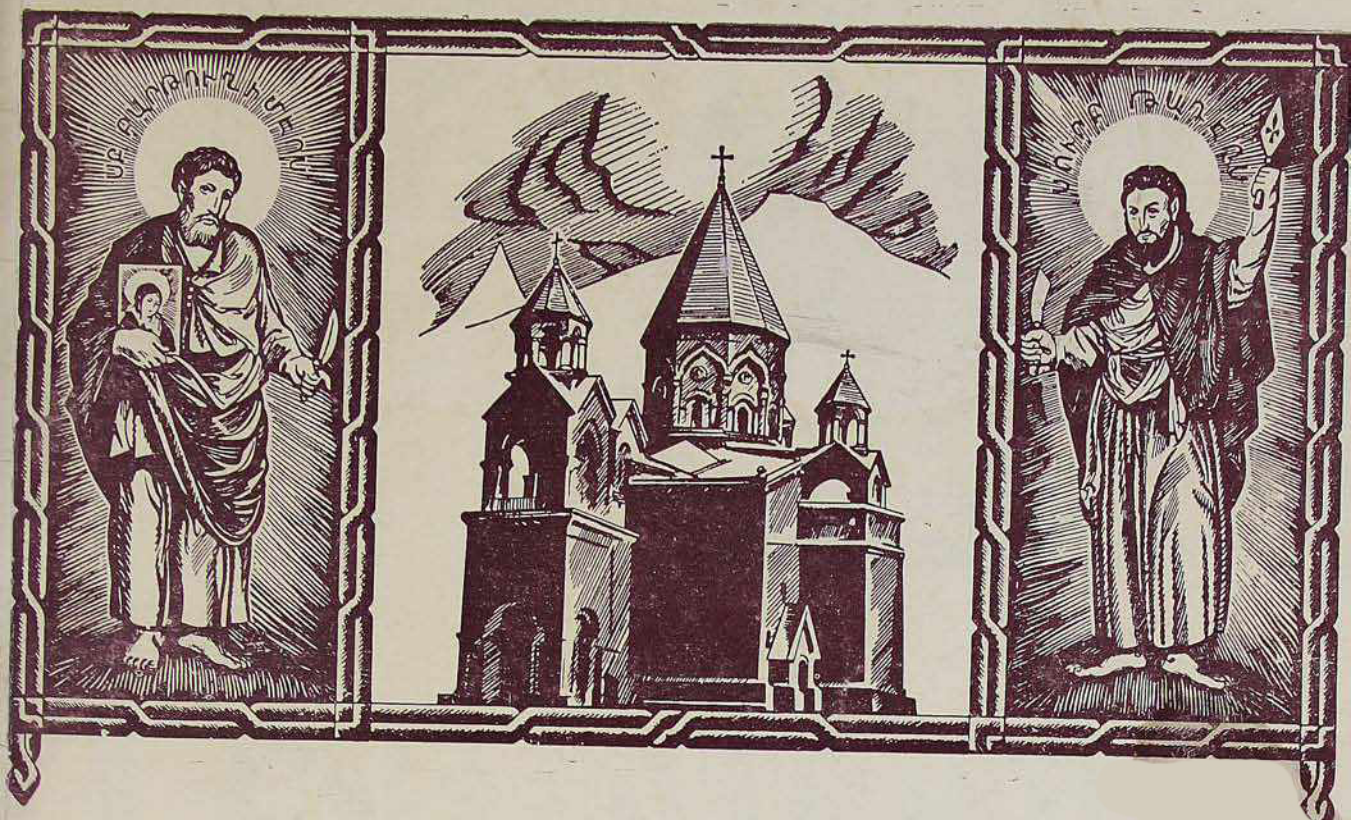
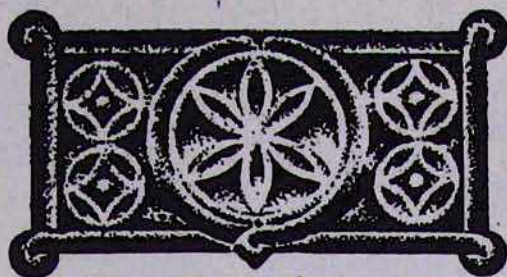

ԶՄԻԱԾԻՆ

Amc 146

ԽԴ

ՏԱՐԻ

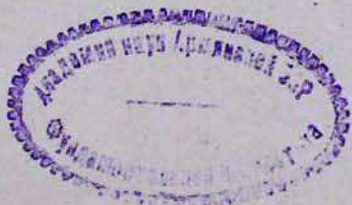
ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

Ահադյալի մի Էր - հոկտեմբեր

1987

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՎԱՋԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԾՆՆԴՅԱՆ ԵՎ ԳԱՀԱԿԱԼՈՒԹՅԱՆ
ՏԱՐԵԴԱՐՁՆԵՐԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅՐ
ԱԹՈՌՈՒՄ

Սույն թվականի սեպտեմբերի 27-ին, կիրակի օրը, Վարազա Ս. Խաչի տոնին, հավարտ ա. պատարագի, Վեհարանի հանդիսությունների սրահում տեղի է ունենում Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ծննդյան 79 և գահակալության 22-րդ տարեդարձներին նվիրված ընդունելություն-ճաշկերույթ:

Սույն հանդիսությանը ներկա էին արտասահմանի և ներքին մի շարք թեմերի առաջնորդ սրբազան հայրեր, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները, Մայր Աթոռի միաբանությունը, ու պաշտոնությունը, Մայր Աթոռի բարերարներ, Հայաստանի մտավորականության ներկայացուցիչներ և բազմաթիվ այլ հյուրեր:

Հանդիսությանը ներկա էին նաև Հայկական ՍՍՀ Միևիստրների խորհրդին առընթեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ տիար Ստ. Վարդանյանը և տեղակալ տիար Ռ. Զարգարյանը:

Հանուն Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի, Վեհափառ Հայրապետի գույգ տարեդարձները շնորհավորում և բարեմաղթության խոսք է ասում Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի ատենապետ գերաշնորհ Ս. Սիոն արքեպս. Մանուկյանը՝ մաղթելով Վեհափառ Հայրապետին արդյունաշատ և հովվապետական բազում բեղմնավոր տարիներ, լի հաջողություններով և նորանոր ծրագրերի իրագործմամբ:

Այնուհետև խոսք է առնում Հայկական ՍՍՀ Միևիստրների խորհրդին առընթեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ տիար Ստ. Վարդանյանը, որը, շնորհավորելով Վեհափառ Հայրապետին գույգ տարեդարձների առթիվ, մաղթում է արևաշատ բազում տարիներ, միաժամանակ վեր հանում ազգային և մշակութային առումով Նորին Սրբության գահակալության երեսուներկու տարիների ընթացքում ձեռք բերված հաջողությունները, իրագործված շինարարական ծրագրերը:

Այսպիսով Վեհափառ Հայրապետը Ս. Գրիգոր Լուսավորչի Ա կարգի բարձր պարգևն է հանձնում Երևանի նորակառույց առաջնորդարանի բարերարներ քեզգիսհայ տեր և տիկին Ժան և Սոնա Աբաջյաններին:

Ի դիմաց Մայր Աթոռի ճարտարապետների հանձնախմբի, ողջույնի խոսք է ասում տիար Վարազդատ Հարությունյանը:

Հայաստանի մտավորականության անունից Վեհափառ Հայրապետի զույգ տարեդարձները շնորհավորում և բարի մաղթանքներ է կատարում բանաստեղծուհի Սիրվա Կապուտիկյանը:

Խոսք է առնում նաև Սիյուրբահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի նախագահ տիար Կ. Դավթյանը:

Հայոց Հայրապետի և Ս. Էջմիածնի Ամենայն Հայոց Հայրապետության հանդեպ արգենտինահայության որդիական սերն ու ակնածանքն է հայտնում Արգենտինայի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Գրիգորիս եպս. Բունիայանը: Սրբազան հայրը հատկապես ընդգծում է, որ Վեհափառ Հայրապետը, իր շինարարական գործունեությանը զուգահեռ, հասցրել է նաև հոգևոր սերունդներ, որոնք ձեռնհասորեն իրենց ծառայությունն են բերում ինչպես Մայր Հայրենիքում, այնպես էլ արտասահմանի զանազան թեմերում:

Մայր Աթոռի միաբանության անունից ելույթ է ունենում դիվանապետ գերաշնորհ Ս. Ներսես արքեպիսկոպոս Պողոսյանը՝ հայտնելով միաբանության հավատարմությունը և անկեղծ սերը հանդեպ Հայոց Հայրապետի:

Վերջում շնորհակալության խոսքով հանդես է գալիս Վեհափառ Հայրապետը:

«Ես ուզում եմ իմ շնորհակալության խոսքն ասել մեր պետության ներկայացուցիչ պարոն Ստեփան Վարդանյանին և հարգարժան խոսք առնողներին, որոնք բոլորը անդրադարձան երեսուներկու տարիների իմ գործունեության և ջերմ բարեմաղթություններ արեցին ինձ: Այս առիթով հիշեցի անգլիական կյանքից մի պատմական պարագա անցյալ դարու վերջերին նշանավոր պետական-հասարակական գործիչ Վիլյամ Պիտի մասին: Երբ տոնախմբում էին նրա գործունեության հոբելյանը, ներկաները նրան գովերգում էին անշուշտ: Մեկը գովում էր նրա իմաստությունը, մեկ ուրիշը՝ դիվանագիտությունը, մեկ ուրիշը՝ նրա քաջությունը, արդարությունը և այլն: Պիտը իր պատասխանի մեջ հետևյալն է ասում. «Ես լսեցի ձեզ, բայց մեկ բան դուք չասացիք, որ իրապես իմ հիմնական արժանիքն է իմ համբերությունը»: Ես կարող եմ ասել, որ իմ պարագային էլ այսպես է: Համբերություն բառը բացասական ձևով պետք չէ հասկանալ, որովհետև համբերությունը ենթադրում է հավատ, վստահություն և լավատեսություն: Երբ համբերում ես, գիտես, որ գործդ պիտի հաջողի վերջ ի վերջո, նույնիսկ եթե որոշ դժվարությունների հանդիպես: Այդ գաղափարի վրա ես կուզեի ավելացնել մեկ ուրիշը ևս իմ պարագայի համար: Այն, որ այստեղ գալուց հետո ես շատ արագ կերպով, ես ինքս էլ զարմացա, կերպարանափոխվեցի: Իմ նախկին վերապահումները, երկյուղները, հայացքները մի կողմ մնացին և մոռացվեցին, և ես անձնատուր եղա, ճիշտ բառն եմ օգտագործում, անձնատուր եղա Էջմիածնի խորհուրդին և հայրենի հողին: Այսպես իմ առջև ճանապարհ բացվեց և կարողացա իրագործել այն, ինչ որ դուք գիտեք: Անշուշտ, սակայն, ես մի քիչ էլ բախտավոր եղա, որ այն վերականգնումը, որի մասին խոսում եմ հիմա,

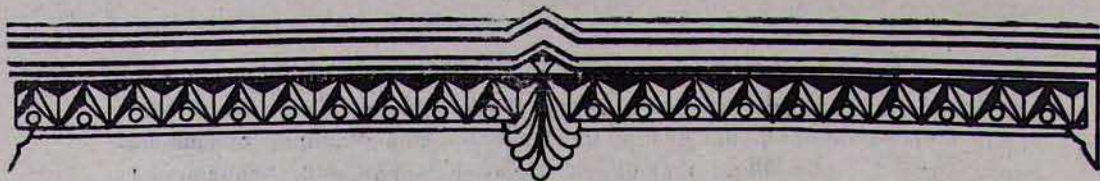
այդ վերակառուցումը, եկեղեցական տեսակետից, մեզ մոտ այն օրվանից սկսվեց, հենց առաջին պահից, Հրաչյա Գրիգորյանով, հետո մյուս Խորհրդի նախագահներով, մինչև այսօր: Որովհետև մեր Խորհրդի նախագահները, ճիշտ է, անունները փոխվեցին՝ Հրաչյա Գրիգորյան, Գասպարյան, Դավաթյան, Պարսամյան, հիմա՝ Վարդանյան, բայց այդ բոլոր անունների ետև կար մեր պետության բարյացակամ վերաբերմունքը դեպի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին: Այնպես որ ես գանգատվելու ոչ մեկ պատճառ չունեմ, արդար պետք է լինել: Եվ պետք է գոհություն տամ Աստուծո, որ այս ժամանակների մեջ այստեղ պաշտոնի կոչվեցի՝ վայելելով մահ գործակցությունը իմ հոգևոր եղբայրների, աշխարհական պաշտոնյաների, ճարտարապետների: Ծարտարապետները իսկապես մեծ գործ կատարեցին: Նրանք բոլորն էլ սքանչելի մարդիկ էին, սրտցավ, մվիրված, անշահախնդիր, մեր ժողովրդին ծառայելու գիտակցությամբ, որոնք անգնահատելի գործ կատարեցին: Ես կաղոթեմ առ Աստված, որպեսզի տա մեզ ժամանակ տակավին, որպեսզի կարողանանք շարունակել մեր սկսած գործը: Շնորհակալ եմ մահ այն բարեմաղթությունների համար, որ կատարվեցին իմ արտասահման ուղևորության կապակցությամբ: Պիտի աշխատեմ ես և իմ հետ եկողները՝ մեր պարտքը կատարել մեր Եկեղեցվո, մեր ժողովրդի, մեր հայրենիքի հանդեպ և երբ որ վերադառնանք ողջ-առողջ, պիտի պատմենք այդ բոլորի մասին: Մնաք խաղաղությամբ»:

Ծաշկերույթի ավարտին ներկաները բարի ճանապարհ մաղթեցին Վեհափառ Հայրապետին և հաջողություն ցանկացան իր Աստվածահաճո առաքելության մեջ:

*
* *

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը ևս շնորհավորում է Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին՝ ծննդյան 79 և գահակալության 32-րդ տարեդարձների առթիվ՝ մաղթելով Նորին Սրբությանը երկար տարիների քաջառողջ կյանք և հովվապետական արգասաբեր գործունեություն՝ ի փառս Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու և համայն հայ ժողովրդի:

ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹԵՄԻ ՆՈՐԱԿԱՌՈՒՅՑ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱԿԱՆ ՇԵՆՔԻ ԲԱՑՈՒՄԸ

1987 թ. սեպտեմբերի 26-ը ուրախության և հիշարժան օր է Արարատ-
յան հայրապետական թեմի համար: Ամենայն Հայոց Հայրապետի 79-ամ-
յակին զուգադիպեց մի հանդիսավորություն ևս: Բացվեց Երևանի Սուրբ
Սարգիս եկեղեցու մոտ կառուցված Արարատյան հայրապետական թեմի
առաջնորդարանի ճյուղի շենքը:

Սույն հանդիսավոր առիթով Արարատյան հայրապետական թեմ Սուրբ
Սարգիս եկեղեցի ժամանեց Ամենայն Հայոց Հայրապետ Ս. Տ. Վազգեն Ա
Սրբազնագույն կաթողիկոսը, որին ողնկցում էին Գերագույն Հոգևոր Խոր-
հրդի ատենապետ Ս. Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյանը, Ամերիկայի
Միացյալ Նահանգաց արևելյան թեմի առաջնորդ Ս. Թորգոմ արքեպիս-
կոպոս Մանուկյանը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգաց արևմտյան թեմի
առաջնորդ Ս. Վաչե արքեպիսկոպոս Հովսեփյանը, Ռումինիայի և Բուլղա-
րիայի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Տիրայր արքեպիսկոպոս Մարտիկյանը,
Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Զավեն արքեպիսկոպոս Զինչիճյա-
նը, Մայր Աթոռի դիվանապետ Ս. Ներսես արքեպիսկոպոս Պոզապալա-
նը, Դամասկոսի հայոց թեմի առաջնորդ և Հունաստանի հայոց թեմի հայ-
րապետական պատվիրակ Ս. Ոսկան եպիսկոպոս Գալփաքյանը և Սրգեն-
տիճայի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Գրիգորիս եպիսկոպոս Բունիաթյանը:

Վեհափառ Հայրապետին և հյուրերին Սուրբ Սարգիս առաջնորդա-
նիստ եկեղեցու մոտ դիմավորեց Արարատյան հայրապետական թեմի ա-
ռաջնորդական փոխանորդ Ս. Գարեգին եպիսկոպոս Ներսիսյանը, որը
Վեհափառ Հայրապետին և հյուրերին առաջնորդեց եկեղեցի:

Նույն ուրախ առիթով Բելգիայից ժամանել էր ճորակատույց առաջ-
նորդարանի շենքի բարերար տիար Ժան Աբաջյանը իր հարգելի տիկնոջ՝
Սոնա Աբաջյանի հետ: Ժամանել էին նաև հյուրեր Սիյուրթից՝ Անգլիայից,
Ֆրանսիայից, Կանադայից, Ավստրալիայից և այլ գաղթօջախներից: Հրա-
պիրվել էին նաև հարգարժան հյուրեր Մայր Հայրենիքից, այդ թվում՝ Հայ-
րենի կառավարության բարձրաստիճան գերկայացուցիչներ և բազմաթիվ
մտավորականներ:

Կեսօրվա ժամը 13-ին Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ
սկսվում է բացման հանդիսավոր արարողությունը: Ներկաների խանդա-
վառ արտահայտությունների և ծափոփոցների ներքո Վեհափառ Հայ-
րապետը և առաջնորդարանի բարերար տիար Ժան Աբաջյանը կտրում են
բացման ծապսկները, և ներկաները «Ուրախ լեր...» շարականի երգեցողու-
թյամբ մուտք են գործում առաջնորդարանի դահլիճ:

Հանուն Արարատյան թեմի իր որդիական շնորհակալության ջերմ
խոսքն է ուղղում Վեհափառ Հայրապետին և մեծարգո բարերարներին Ա-

րարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Տ. Գարեգին եպիսկոպոս Ներսիսյանը.

«Վեհափառ Տեր,

Եթե շրթունա իմ բաճամ, բերան իմ երգեսցե օրհնություն Ձեզ:

Եվ այս օրհներգությունը ուղղված է Ձեզ արդարորեն, զի հայրենանվեր և եկեղեցաշեն վարձք Ձեր բազում են հերկրի:

Մեզանից և ոչ ոք չի կարող անգիտամալ, որ տասնամյակներ առաջ Ձերո՞րդ Սրբությանը հանձնված մնասները համեստ էին, թե՛ քանակով և թե՛ որակով: Սակայն, որպես համբերատար, բարի և իմաստուն սերմնացան և հովվապետ, դուք արդյունավորեցիք և բազմապատկեցիք դրանք, առաջնորդվելով «թող գոա զայս ամ կա... թերևս արասցէ պտուղ» (Ղուկ. ԺԳ. 8) ավետարանական խորիմաստ պատգամով: Եվ երեսուն երկար տարիներ հայ հավատացյալը Մայր Հայրենիքում թե՛ Սփյուռքում քայլեց Ձեզ հետ, ունեցավ բազում առիթներ ցնծության, հաճախ անտեղյակ Ձեր ներքին հույզերին և տազանայներին հոգեմաշ:

Անշուշտ հնարավոր չէ առանձին նախադասություններով ներկայացնել և լուրջալորել երեսնամյա Ձեր գործունեությունը: Մեզ թվում է, սակայն, Ձեր վաստակը հարազատորեն և ճշմարտապես արտահայտած կլինենք՝ բարբառելով. «Եթե մարդիկ անգամ լռեն, քարերը պիտի աղաղակեն», այն քարերը, որոնք Ձեր ձեռքով տեղադրված, վերահաստատում են հավերժության կնիքը խոնարհյալ մեր վանքերի, այն մասունքները և նշխարները աշխատանքի, որոնք խոսում են այսօր աշխարհին՝ հիասքանչ գանձատունով Ս. Էջմիածնի, նորաբաց եկեղեցիների հնչող զանգերը և նորակառույց այս առաջնորդարանը Արարատյան թեմի:

Այսօր խմբված Ձեր շուրջը, Վեհափառ Տեր, մենք նոր օրհնություն ենք վերառաքում, քանզի Նոյեմբերով վերածնված, հրաշքից հրաշք քայլող մեր Հայրենիքում, այս սուրբ հողի վրա, իրականացել է Արարատյան թեմի հոգևոր ու աշխարհիկ սպասավորների և հավատացելոց տարիների երազանքը:

Իրականացել է մահ ազգի, Հայրենիքի և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի նկատմամբ «զքոյս ի քոյոց քեզ մատուցանենք» երախտագիտության ուխտը բելգիաբնակ հայորդիներ տեր և տիկին Ժան և Սոնա Աբաջյանների, որոնց ազնիվ բարերարությամբ կառուցվել և ի վայելումն ազգիս է հանձնվում գեղեցկակառույց այս առաջնորդարանը:

Մեծազնիվ բարերարներ,

Դուք Ձեր վաստակը միախառնելով հայրենաբնակ եղբայրների և քույրերի արդար աշխատանքին հայրենի երկնքի տակ, ապառաժի վրա բարձրացրել եք այս կառույցը, որին ոչ մի խորշակ և ոչ մի վտանգ չի կարող սպառնալ:

Ձեր հայրենանվեր գործը և Ձեր անունը օրհնությամբ պիտի հավերժանա Արարատյան թեմի պատմության նորալեջ մատյանում: Այն պիտի հավերժանա մահ այս կառույցի սրահի ճակատին տեղադրվող մարմարյա տախտակի վրա:

Արդ, պատմական այս ուրախ առիթով, մենք՝ անձամբ մեր և թեմիս հոգևոր դասի և պաշտոնեության անունից, հայտնում ենք մեր որդիական շնորհապարտ սերը, խոնարհությունը և նվիրումը Արարատյան թեմի առաջնորդ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վեհափառ Հայրապետին, ի խորոց

արտի մեր երախտագետ զգացումները՝ մեծարգո բարերարներ տեր և տիկին Աբաջյաններին:

Օգտվելով այս գեղեցիկ առիթից, ցանկանում ենք հոգու մի պարտք ևս կատարել: Մեր շնորհակալ զգացումները արտահայտել Հայ Եկեղեցու Գործերի խորհրդին, հանդիսությանը ներկա խորհրդի նախագահ տիար Ստեփան Վարդանյանին և նախագահի տեղակալ տիար Ռաֆիկ Զարգարյանին, նրանց միջոցով նաև՝ մեր հայրենի և քաղաքային իշխանություններին, թեմական կյանքում արձանագրած հաջողություններում իրենց բախտեհաճ վերաբերմունքի համար:

Շնորհակալության և գնահատանքի խոսք ունենք նաև բազմավարտակ մեր շինարարներին, ի մասնավորի Մայր Աթոռի գլխավոր ճարտարապետ պրն. Արծրուն Գալիկյանին և շինարար պրն. Միքայել Հովհաննիսյանին, որոնց հետևողական աշխատանքի արգասիքն է՝ որակը և գեղեցկությունը այս շինության:

Ողջունելով Ձեր ներկայությունը նորակառույց առաջնորդարանի բացման հանդիսությանը, սիրելի հրավիրյալներ, և շնորհակալություն հայտնելով, խնդրում ենք Ձեզ մեզ հետ միասին աղոթք առաքել առ Աստված վասն խաղաղության ամենայն աշխարհի, վասն շինության և բարեկարգության մեր հայրենի երկրի, վասն անշարժության և պայծառության Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի և վասն արևշատության նրա արժանընտիր գահակալի՝ Վազգեն Ա Հայրապետի՝ ի փառս և հուրախություն Հայ Եկեղեցու ու հայ ժողովրդի:

Վեհափառ Տեր, եթե շրթունս իմ բանամ, բերան իմ երգեսցե օրհնություն Ձեզ. ամեն»:

Այնուհետև իր երախտագիտության և նվիրումի խոսքն է ասում՝ մեծարգո տիար Ժան Աբաջյանը.

«Վեհափառ Տեր,

Գերաշնորհ սրբազան հայրեր,

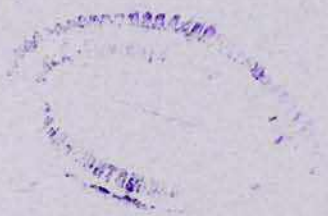
Սիրելի հանդիսականներ,

Նախ պետք է որ Ձեր ներողամտության դիմեմ, որովհետև հրապարակալ խոսելու վարժություն չունիմ: Ուզեցի սակայն այս առիթով պարզորեն արտահայտել իմ զգացումս: Երբ 1981 թվականին, առաջին անգամ ըլլալով, կնոջս հետ միասին այցելեցինք Հայրենիք, իսկապես հուզվեցանք՝ լսելով մեր շուրջ ամեն կողմ հայերեն մեր քաղցր լեզուն, այցելելով բազմաթիվ հուշարձաններ,՝ հրաշալի հիմ վանքեր ու եկեղեցիներ, զորս կանգներ էին մեր հանճարեղ բարեպաշտ նախնիք: Իսկույն արթընցավ սրտիս մեջ փափագը, որ ես ալ իմ կնրգիս բերեմ իմ համեստ քարը հայրենիքի վերաշինության համար: Թեպետ բողոքակյան, բայց հավատացյալ քրիստոնյա փափագս է եղած միշտ ծառայել մեր անգալին Եկեղեցիին, Սուրբ Լուսավորչի հիմնած Եկեղեցիին, որ դարերով և պատմության ամենադառն շրջաններում մեր ազգամյահպանման գլխավոր, եթե ոչ միակ ուժը դարձած է: որ անդադար՝ հույս և հավատք ներշնչած է մեր ժողովրդին:

Վեհափառ Տեր, երախտապարտ եմ, որ թույլ տվիք ինձ երազս իրագործելու՝ մասնակցելով Խորվիրակի պրնավայրի վերանորոգման, ապա կառուցման Սուրբ Սարգիս եկեղեցվո կից այն գեղեցիկ Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդարանին, որ՝ գործն է տաճարանդավոր ճարտարապետ պարոն Գալիկյանի և կարող շինարար պարոն Հովհաննիսյանի:

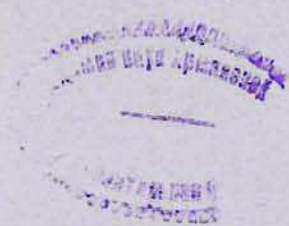

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ԵՎ ՏԻԱՐ ԱԲԱԶՅԱՆԸ ԿՏՐՈՒՄ ԵՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԻ
ԲԱՑՄԱՆ ԺԱՊԱՎԵՆԸ

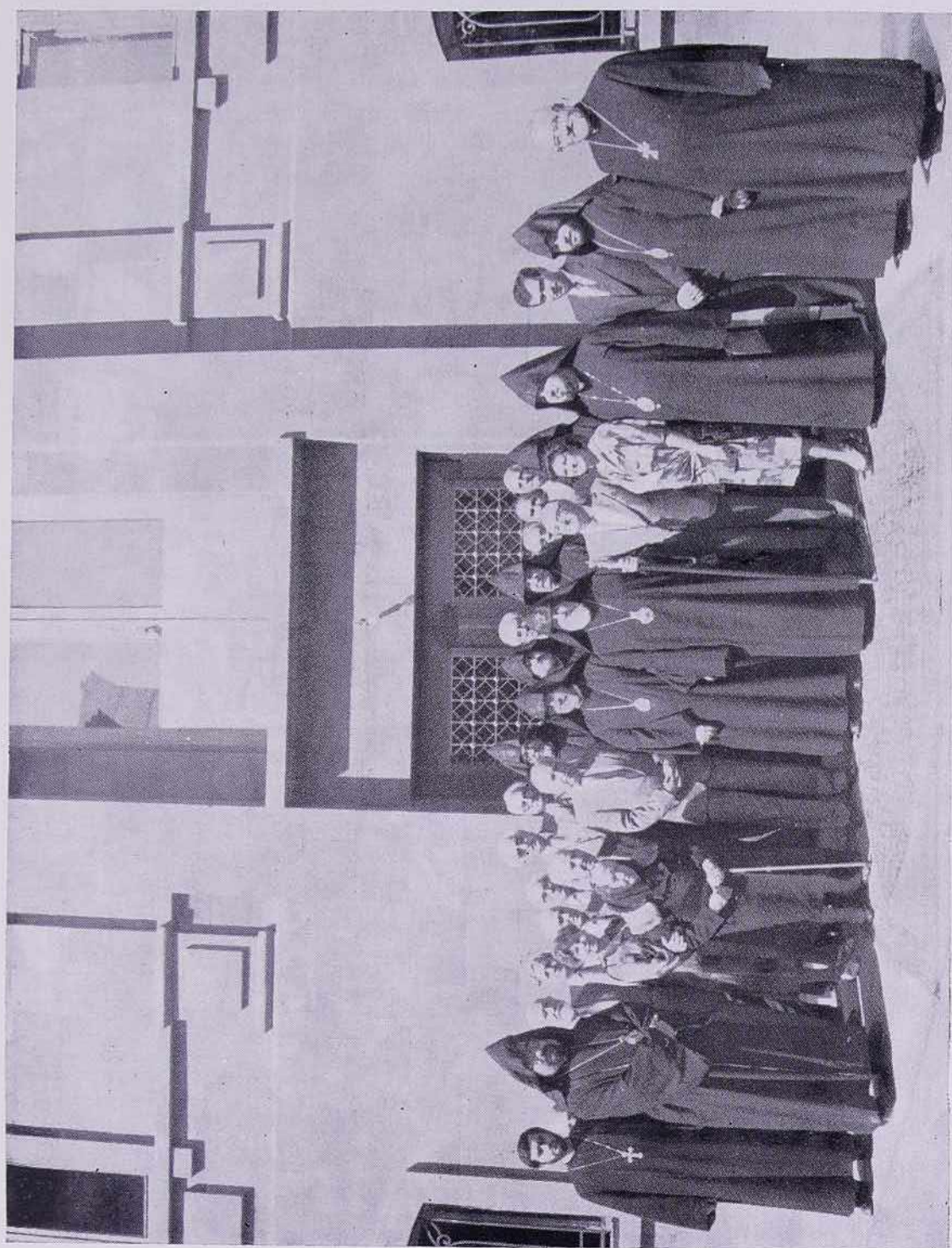

ԱՌԱՋԱՆՈՐԴԱՐԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՐԱՆԶՈՒՄ

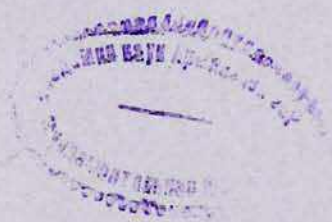
ԻԳՅԱՆ ՎԻՏԱՍԿՈՐԴ ԶԳԱՐՈՒՏԵՔԻ ԱՌՋԻՆ

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ՏԵՐ ԵՎ ՏԻԿԻՆ ԱՔԱԶՅԱՆՆԵՐԻ, ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ
ԴԻՎԱՆԱՊԵՏ ՆԵՐՍԵՍ ԱՐՔԵՊՍ. ՊՈԶԱՊԱԼՅԱՆԻ ԵՎ ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ ՀԱՅՈՑ
ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԵՊՍ. ԲՈՒՆԻԱԹՅԱՆԻ ՀԵՏ ՎԵՀԱՐԱՆԻ ԸՔԱՄՈՒՏՔԻ
ԱՌԶԵՎ

յանի: Պարտ կհամարիմ հոս իմ խորին շնորհակալությունս հայտնել երկու առաջնորդական փոխանորդ՝ Արսեն սրբազան եպիսկոպոսին ու Գարեգին սրբազան եպիսկոպոսին, որ հաջորդաբար և առանց իրենց հոգնությունը խնայելու՝ մի քանի տարի անընդհատ հսկեցին շինության գործողությունները, մինչև դրական ու նախանձելի արդյունքին հասնիլը:

Կնոջս և ինձի համար հրճվանքի օր մըն է այսօր, կմնա սակայն ներքին կահավորման հարցը: Այն ալ պիտի ըլլա իմ նվերը Վեհափառ Հայրապետին գահակալության երեսուներկուերորդ տարեդարձին առթիվ:

Թող Նախախնամությունս բոլոր հայերուս առհավետ քաջություն և երջանկություն պարգևեմ:

Վերջում Ամենայն Հայոց Հայրապետ Տ. Տ. Վազգեն Ա Սրբազնագույն կաթողիկոսը իր օրհնության և բարեմաղթության խոսքն է ուղղում մեծարգո բարերարին և Գարեգին եպիսկոպոսին:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԽՈՍՔԸ

Բոլորս այս պահին ոչ միայն ուրախ ենք, այլ նաև հուզված: Այսօր 26 սեպտեմբեր 1987 թ. շաբաթ օր, մեր վերածնված Մայր Հայրենիքի՝ Սովետական Հայաստանի մայր քաղաք Երևանի սրտի վրա, Սուրբ Սարգիս եկեղեցու կողքին, բարձրացավ այս առաջնորդարանի շենքը, որի օրհնությունը Մենք երջանկություն ունեցանք կատարելու Ձեր ներկայությամբ: Իրոք պատմական մի օր է այս և՛ մեր Եկեղեցու, և՛ մեր մայրաքաղաքի համար, և կարծում եմ, չեմ սխալվի, եթե խսեմ, որ Արարատյան թեմը պատմության ընթացքին այսքան շքեղ առաջնորդարան չի ունեցել, ինչքան այսօր մեր սովետական կյանքի պայմաններում:

Մեր միտքը այսօր գնում է դեպի հետ, դեպի մեր պատմության քրիստոնեության առաջին դարերը, դեպի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի օրերը, երբ Հայաստան աշխարհը իր սիրտը բացեց Քրիստոսի լույսին և վերանորոգեց իր կյանքը թե հոգևոր, թե կրթական, գրական, մշակութային և նույնիսկ քաղաքական իմաստով: Եվ մեր ժողովուրդը ապրեց իբրև այդպիսին մինչև մեր օրերը՝ հակառակ բազում արհավիրքների և ողբերգությունների, որոնք եկան ու անցան մեր երկրի ու ժողովրդի գլխի վրայից, հատկապես 10-րդ դարից հետո, երբ հայ ժողովուրդը կորցրեց իր պետականությունը և ընկավ հարվածի տակ բազում բարբարոս ցեղերի և ազգությունների: Եվ ապա վերջին դարերի ընթացքին էլ դաժան լծի տակ՝ պարսկական և օսմանյան տիրապետության: Այս շրջանը, այսօրվա երեվանը՝ իր Արարատյան թեմով, իր Էջմիածնով, պարսկական տիրապետության տակ մնացին: Մեր պատմությունը բազում տխուր էջեր աճանագրած է: Քաճի-քանի անգամներ կողոպտված են Արարատյան թեմը և Ս. Էջմիածինը: Պատմաբաններ վկայում են, թե Պարսկաստանի հարկահավաքները գալիս էին մտրակը ձեռքին, և Էջմիածնի գահասրահի մեջ նույնիսկ կարողիկոսներ մտրակված են, որպեսզի զանգեր երևան հաճեն և իրենց, այսպես կոչված, տուրքը վճարեն պարսիկ բռնակալներին: Երկար է մեր տխուր պատմությունը: Ես պարզապես ուզեցի այս պատկերը ներկայացնել Ձեզ, որպեսզի մենք կարողանանք գնահատել իրապես մեր ներկան, մեր վերածնված Հայրենիքի պայմանների մեջ: Մեր Եկեղեցին հետզհետե իր պատմական բնական հունին մեջ է մտնում՝ շնորհիվ մեր բարեխնամ կառավարության հոգատար վերաբերմունքին:

Ահավասիկ այսօր, այս երջանիկ պայմանների մեջ, ընդհանուր հայրենական վերաշինության պայմանների մեջ, Մենք գոհումակություն ունեցանք բացելու դռները այս գեղեցիկ շենքի, որի կառուցումը պարտիմք առաջին հերթին բարեսիրտ և առատաձեռն բարերարների՝ տեր և տիկին Ժան և Սոնա Աբաջյանների, որոնք ներկա են այսօր այստեղ։ Տիկին և պրն. Աբաջյան, իմ շնորհակալության և երախտագիտության խոսքը Ձեզի, իմ օրհնության խոսքը Ձեզի, բայց գուցե իմ այս խոսքից ավելի, այս ժողովրդի հուզումն է և նրանց աչքերում փայլող արտասուքները ուրախության, իբրև արտահայտություն երախտագիտության Ձեր մեծ և բարի գործի համար։ Թող Աստված Ձեզ բազմապատիկ վարձահատույց լինի, Ձեր կյանքը անսահմանորեն երկարի, որպեսզի երբեմն գոնե երկու-երեք տարին մի անգամ այցի գաք Հայաստան։ Ձեզ կսպասենք գրկաբաց ընդունելու և՛ Ս. Էջմիածնի մեջ, և՛ այստեղ, որ Ձեր տունն է արդեն։

Դուք պարգևատրված եք Ս. Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանով և ունիք այդ շքանշանը։ Բայց Գրիգոր Լուսավորչի շքանշանի ավելի փոքր ձևն այլ ունինք Ձեր ամենօրյա գործածության համար, գոր ուզում ենք այս առիթով Ձեր կուրծքին գետեղել։

Այս առիթով կամենում եմ ավելացնել իմ գնահատականի խոսքը Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդին, իմ փոխանորդին, Գարեգին եպիսկոպոս Ներսիսյանին, որ վերջին տարիներին շատ աշխույժ և շինարար և նվիրյալ գործունեություն ծավալեց, որի արգասիքներից մեկն էլ այս առաջնորդարանի շինության իրականացումն է։ Ինչպես կտեսնեք, բավական ամուր և գեղեցիկ և ներկայանալի մի շինություն է, սակայն սա միակ շինարար գործունեությունը չէ մեր սիրելի եպիսկոպոսին, նա Արարատյան թեմի իբրև առաջնորդ իր հոգածությունը տարածում է նաև այլ եկեղեցիների վրա, և ես ուզում եմ այս առիթը օգտագործել զինքը շնորհալի և գնահատելու իր աշխատանքը, և մաղթելու իրեն քաջառողջություն և անսպառ եռանդ և նորանոր ներշնչանքներ, որպեսզի ծառայի մեր Սուրբ Եկեղեցուն, մեր հավատացյալ ժողովրդին, մեր Մայր Հայրենիքին։

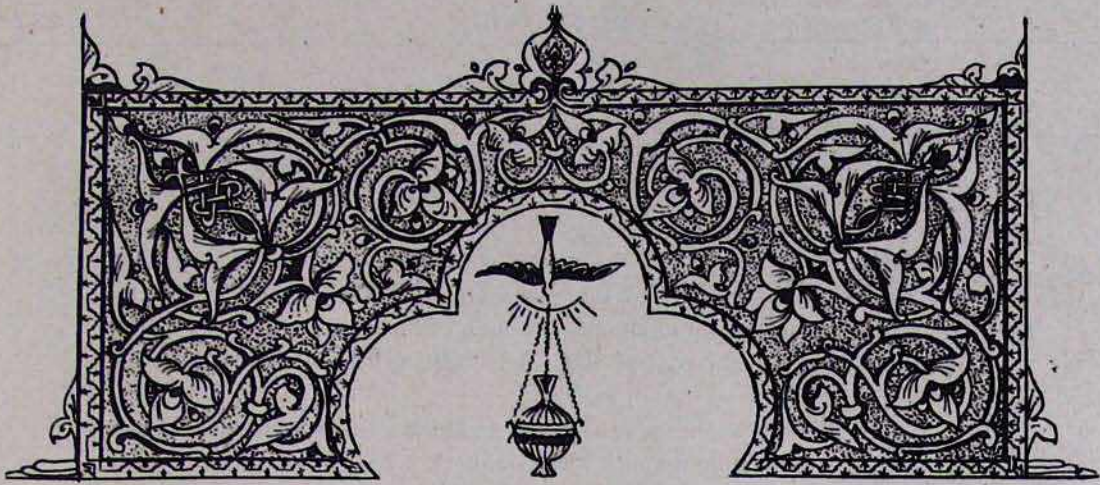
Մեր գնահատանքը նաև Արարատյան թեմի հոգևոր դասին, քահանա հայրերին, որոնք ծրաքանությամբ, ուխտապահությամբ և ազնվությամբ ծառայում են մեր հավատացյալ ժողովրդին։ Մեր մասնավոր գնահատանքը նաև շինարարներին, ճարտարապետ Գալիկյանին, շինարար-ինժեներ Նովհաննիսյանին և նրանց օգնականներին, վարպետներին և բանվորներին և բոլոր պաշտոնյաներին։

Թող Աստված օրհնի այս օրը, որպեսզի մոռացության չտրվի ո՛չ Մեր կողմից և ո՛չ էլ Մեր հաջորդների կողմից։ Թող Աստված օրհնի մեր ժողովուրդն ու մայր երկիրը, և որպեսզի աշխարհի խաղաղության պայմաններում նաև այլ հանդիսավոր առիթներով ողջունենք եկեղեցաշեն ու հայրենանվեր այլ իրագործումներ։

«Ողջ լերուք զօրացեալ սուրբ Հոգւով. ամեն»։

Հանդիսավոր արարողությունը վերջանում է «Հայր մեր»-ով և Վեհափառ Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով։

ԱՎԵՏԻՍ ԲԱՀԱՆՍԱ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սոյն թուականի սեպտեմբերի 20-ին Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ս. Վազգէն Ա Հայրապետի նախագահութեամբ, տեղի ունեցաւ Էջմիածին քաղաքի Ս. Աստուածածին եկեղեցու նորակառոյց զանգակատան բացումը:

Առաւօտեան ժամը 11.00-ին Ս. Աստուածածին եկեղեցու առջև հոգեւորականների և ուսանողների թափօրը խոռոնեամբ բազմութեան ներկայութեամբ դիմաւորեց Հայոց Հայրապետին, որին ողեկցում էին հիւրաբար Մայր Աթոռում գտնուող Թուրքիայի հայոց Պատրիարք Ամենապատիւ Ս. Շնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստեանը, Ս. Տիրան արքեպս. Ներսիսեանը՝ Նիւ Եորքից, Կենտրոնական Եւրոպայի հայրապետական պատուիրակ Ս. Մեսրոպ եպս. Գրիգորեանը, եկեղեցու բարերարուհի ազնիւ Տիկին Տորիս Զննոգեանը՝ իր դուստրերով և փեսաներով, բազմաթիւ հիւրեր Արգենտինայից, Բելգիայից և այլ երկրներից:

Վեհափառ Հայրապետի հետ խմբով ասուած «Հայր մեր»-ից յետոյ սկսուեց նորակառոյց զանգակատան բացման արարողութիւնը: Այնուհետև Նորին Սրբութիւնը և բարերարուհի Տիկին Տորիս Զննոգեանը կտրեցին ժապաւէնը բոլոր ծափահարութիւնների ներքոյ, որից յետոյ զանգերը դողանջեցին, և Վեհափառ Հայրապետը առաջնորդուեց եկեղեցի՝ ներկայ լինելու սուրբ պատարագի արարողութեանը: Օրուայ պատարագիչն էր Արգինտինայի հայոց առաջնորդ Ս. Գրիգորիս եպս. Բունիաթեանը:

«Հայր մեր»-ից առաջ Ս. Աստուածածին եկեղեցու վանահայր Ս. Յովսէփ բահանայ Յակոբեանը հանդէս եկաւ ողջոյնի և շնորհակալութեան խօսքով ու հրաւիրեց Վեհափառ Հայրապետին տալու իր հայրապետական օրհնութիւնը ներկայ հաւատացեալ ժողովրդին:

Իր խօսքում Հայոց Հայրապետը նախ դրուատանքի խօսքեր ասաց նուիրատու Տիկին Տորիս Զննոգեանին և ապա գնահատեց վանահայր Յովսէփ բահանայի բարեխիղճ ու նուիրում աշխատանքը:

Ս. պատարագի ասարտին կատարուեց հոգեհանգստեան պաշտօն՝ ի Տէր հանգուցեալ բարերար Տիար Վահէ Զննոգեանի յիշատակին:

Նորին Սրբութիւնը հրաժեշտ տուեց ներկայ հաւատացեալ ժողովրդին, որը հոգեկան մխիթարութեամբ ճանապարհ դրեց Հայոց Հայրապետին բուն ծափահարութիւններով:

Նոյն օրը, ժամը 14.00-ին, Հայոց Հայրապետը, ի պատիւ նուիրատու հիւրերի, ճաշկերոյթ տուեց Մայր Աթոռի միաբանական սեղանատանը: Այս առթիւ Նորին Սրբութիւնը բարերարութիւն Տիկին Տորիս Զննոգեանին և նրա երեք զաւակներին պարգևատրեց «Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱԻՈՐԻԶ» շքանշանով:

Ս. Աստուածածին եկեղեցին գտնուում է Էջմիածին քաղաքում: Սկզբնապէս այն եղել է փայտակերտ: Կառուցուել է 1767 թուականին երջանկայիշատակ Ս. Տ. Սիմէոն Երեանցի Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի օրով: Մէկ դար յետոյ այն քանդուել է և փոխարինուել քարակերտ կառույցով:

Եկեղեցին հիմնովին վերանորոգուեց և օծուեց մի նոր զանգակատնով Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ս. Տ. Վազգէն Ա շնորհազարդ Հայրապետի կարգադրութեամբ և հովանաւորութեամբ, բարերարութեամբ Տէր և Տիկին Վահէ և Տորիս Զննոգեանների ի Պոնէնոս Այրէս:

ԴԻԻԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ

Ս. Էջմիածին,

24 սեպտեմբեր 1987 թ.

ԷԶՄԻԱԾՆԻ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԶԱՆԳԱԿԱՏԱՆ ԲԱՅՈՒՄԸ

«Եւ արդ արա զաւ բերդ ամրութեան և աշտարակ հզօր, զի հովանացեալք ընդ տորին զօրութեամբ ամրակոտ զինուս այստրիկ աներկիւղ լիցուք յայս կեանս...» (Մաշտոց):

Եկեղեցաշինությունը հայի նկարագրի անքակտելի մասն է: Դարեր շարունակ հայ վարպետի միտքն ու ձեռքը կերտել են ու սերունդներին ավագել հոյակերտ տաճարներ ու եկեղեցիներ: Դրոնց խնկաբույր կամարների ներքո հայ մարդը իր սրտի աղոթքն ու մաղթանքն է բարբառել առ Աստված: Ժամանակն ու արշավողների անգութ հարվածները քանդել, հողին են հավասարեցրել աղոթքի տները մեր, բայց կառուցվել ու կառուցվել են նորերը՝ միշտ վառ պահելով առաքելահաստատ հավատքը հայի:

20-ը սեպտեմբերի: Աշնանային արևաշող առավոտ էր, ուխտի ու բերկրանքի անմոռաց մի օր Մայր Աթոռի ողջ միաբանության և համայն հայ ժողովրդի համար, քանզի այդ պատմական օրը լրանում էր ազգիս առաքինազարդ Հովվապետի՝ Նորին Սուրբ Օծություն Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի ծննդյան 79-րդ տարեդարձը: Այդ ուրախ օրվան համընկավ Էջմիածնի Ս. Աստվածածին եկեղեցու նորակառույց զանգակատան բացման ու օրհնության սրբազան արարողությունը:

Հայաստանի տարբեր շրջաններից, նաև Սփյուռքից, ուխտավորների հոծ բազմություն էր առավոտ ծեփից խումբ առ խումբ հավաքվում Ս. Աստվածածին եկեղեցուն:

Ժամը 11-ին սուրբ եկեղեցի է ժամանում Ամենայն Հայոց Ս. Ս. Վազգեն Ա Վեհափառ Հայրապետը՝ ողնկցությամբ Կ. Պոլսի Ամենապատիվ Պատրիարք Ս. Ծնորհք արքեպս. Գալուստյանի, Ս. Տիրան արքեպս. Ներսիսյանի և Ս. Մեսրոպ եպս. Գրիգորյանի: Հավատացյալների ուրախ ու զվարթ հայացքների ողնկցությամբ Վեհափառը առաջնորդվում է եկեղեցու արևմտյան կողմ, ուր Նորին Սրբության Տեղումական աղոթքից հետո սկսվում է սրբազան արարողությունը: Նորակառույց զանգակատան բացման ուրախ առիթով Սրբեմնիմայից հայրենիք էր ժամանել նաև Ս. Աստվածածին եկեղեցու ազնվափայլ բարերարուհի տիկին Դորիս Չննոզյանը՝ շրջապատված իր ընտանիքի անդամներով:

Արարողության ավարտին խոսններամ հավատացյալների ծափահարությունների ներքո Վեհափառ Հայրապետը և տիկին Դորիս Չննոզյանը կտրում են զանգակատան շուրջ բոլորը երիզող ալ ժապավենը, և եկեղեցու զանգերի հանդիսավոր դողալները ավետում են նորակառույց զանգակատան բացումը՝ իրենց ուրախ դողալներից հետ դեպի հեռուները սփռելով ու տարածելով մեծ ուրախություն:

Եկեղեցական թափորը, սուրբ և անմահ պատարագին մասնակցելու համար, Հայոց Հայրապետին առաջնորդում է եկեղեցի, որի արևմտյան պատին գեղեցկահյուս տառերով առհավետ պիտի շողշողա անունները ազնվափայլ բարերարների. «Ի ՀԱՅՐԱ-

ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈ-
ՂԻԿՈՍԻ ՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ԵՒ ԲԱՐԵԶԱՐԴԵ-
ՑԱԻ ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՅԱՆՈՒՆ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏ-
ՈՒԱԾԱԾՆԱՅ ԱՐԴԵԱՄԲ ՎԱՋԷԻ ԵՒ ՏՈ-
ՐԻՍԻ ԶՆՆՈՋԵԱՆ ՊՈԽԷՆՈՍ ԱՅՐԷՍ Ի
ՎԱՅԵԼՈՒՄՆ ՀԱՒԱՏԱՑԵԼՈՑ ՌՆԼԵ»:

Օրվա պատարագիչն էր Արգենտինայի
հայոց թեմի քարեխմամ առաջնորդ Տ. Գրի-
գորիս եպս. Բունիայեանը: «Հայր մեր»-ից
առաջ եկեղեցու վանահայր Տ. Հովսեփ քհն.
Հակոբյանը ողջույնի ու շնորհակալական
խոսք է հղում Վեհափառ Հայրապետին,
ազնվափայլ քարերարներին և բոլոր նրանց,
ովքեր սատար հանդիսացան զանգակա-
տան կառուցմանն ու եկեղեցու քարեզարդ-
մանը:

«Վեհափառ Տեր,
Ամենապատիվ Ծնորհք Սրբազան Պատ-
րիարք,

Գերաշնորհ սրբազան հայրեր, հոգե-
շնորհ հայրեր, հարգարժան հյուրեր և սի-
րելի հավատացյալ ժողովուրդ,

Այսօր բոլորս ուրախ և ցնծությամբ լըց-
ված, կատարեցինք Սուրբ Աստվածածին ե-
կեղեցու նորակառույց զանգակատան քա-
ցումը: Իրապես հանդիսավոր օր է, մանա-
վանդ իմ և մեր եկեղեցու հավատացյալ ժո-
ղովրդի համար, որովհետև տարիներ շա-
րունակ տքնությամբ և համբերությամբ աշ-
խատելով, անկողությամբ պաասել ենք մեր
կատարած գործերի պսակավորման, և ես
համոզված եմ, որ այսօր ներկա հավա-
տացյալների աչքերից ուրախության ար-
ցունքներ են հոսում:

Առավել ևս ինձ համար հիշարժան օր է,
քանի որ 27 տարիներ առաջ, երբ 10 տա-
րեկան մի պատանի էի, երկյուղածությամբ
և նույնիսկ վախով ներս մտա այս սուրբ
եկեղեցու կամարներից ներս: Կարծես դա
երեկ էր, և Նախախնամության կամքով այդ
օրից 18 տարիներ անց, 1978-ին, Աստուծո
ամենակալ Աջը ինձ առաջնորդեց դեպի
այս եկեղեցի, և Ամենայն Հայոց կաթողի-
կոս Նորին Սրբություն Տ. Տ. Վազգեն Ա.
Ծնորհագարդ Հայրապետի կարգադրու-
թյամբ նշանակվեցի Ս. Աստվածածին ե-
կեղեցուն իբրև պատասանատու, այնուհե-
տև վանահայր՝ իմ ունեի վրա վերցնելով
նրա վերականգնման դժվարին ու պատ-
վավոր գործը:

Անցան տարիներ, ու ես այսօր հպարտ
եմ և ուրախ, որ Հայոց Հայրապետի անմի-
ջական հովանավորությամբ, օգնությամբ և
օրհնությամբ Սուրբ Աստվածածին եկեղե-
ցին օծովեց նոր գեղեցիկ զանգակատնով
և դարձավ ներկայանալի աղոթատեղի հա-
վատացյալ ժողովրդի համար:

«Երանի եկեղեցի շինողաց»:

Այս առթիվ ցանկանում եմ իմ խորին
շնորհակալությունը և երախտագիտությու-
նը հայտնել ազգիս Վեհափառ Հայրապե-
տին, որ իր հայրական հոգածությամբ սա-
տար հանդիսացավ ինձ՝ հաղթահարելու
այն բոլոր դժվարություններն ու արգելքնե-
րը, որոնք ծառացան իմ առաջ այս վերջին
տարիների ընթացքում:

Այստեղ նաև պարտք եմ համարում իմ
շնորհակալությունը հայտնել Մայր Աթոռի
շինարարներին, որոնք, քարեխոնությամբ
կատարելով իրենց աշխատանքները, մե-
ծապես նպաստեցին մեր եկեղեցու վերա-
կառուցման գործին:

Վեհափառ Տեր, թույլ տվեք խոնարհ
ծառայիս որդիաբար շնորհավորելու Ձերդ
Սրբության ծննդյան 79-րդ տարեդարձը և
աղոթելու Ձեզ համար, որպեսզի Աստված
Ձեզ պարգևի քաջառողջությամբ և հաջո-
ղությամբ լի է՛լ ավելի երկար, արևոտ
տարիներ:

Այս սպիտակ մեխակները, որոնք մա-
տուցվում են Ձերդ Սրբությանը, թող լի-
նեն մեր սրտերի անկեղծության, հավա-
տարմության և նվիրվածության պերճա-
խոս վկաները:

Այս հանդիսավոր պահին ուրախու-
թյամբ ողջունում եմ նաև գալուստը Ս.
Աստվածածին եկեղեցու քարերարունի
տիկին Դորիս Չննոզյանի, նրա դուստրե-
րի և փեսաների, որոնք ժամանել են հե-
ռավոր Բուենոս Այրեսից՝ տեսնելու իրենց
նյութական օժանդակությամբ խնկի ծխի
նման դեպի երկինք քարձրացող նոր
զանգակատունը, որի զանգերը դողանջե-
լու են այլևս:

Խոր կսկիծ էր մեզ համար, անշուշտ,
մահը Ս. Աստվածածին եկեղեցու քարե-
րար Տիար Վահե Չննոզյանի, որ այս
տարվա ապրիլին Բուենոս Այրեսում կըն-
քեց իր մահկանացուն՝ առանց տեսնելու
իր քարերարությամբ կառուցված այս հո-
յակերտ տաճարը: Տիար Վահե Չննոզյա-
նը իրապես ազնիվ, համեստ և ազգասեր
մի հայ մարդ էր՝ նվիրված թե՛ մեր ժո-
ղովրդին և թե՛ Հայաստանյայց Առաքելա-
կան Սուրբ Եկեղեցուն: Այս գեղեցիկ ե-
կեղեցին հանդիսանում է նրա հավիտե-
նականության հուշարձանը, քանի որ նրա
անունը ոսկյա տառերով գրվեց մեր եկե-
ղեցու մարմարյա տախտակի վրա՝ իբրև
անմահության խորհրդանիշ:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ ե-
ղիցի»:

Խոսքի ավարտին տեղ հայրը հրավիրում
է Հայոց Հայրապետին՝ տալու իր հայրա-

կան ու հայրապետական օրհնությունները:

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԽՈՍՔԸ
Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ
(20 սեպտեմբեր)

«Յանուն Հօր և Որդույ և Հոգույն Սրբոյ, ամեն:

«Եկայք շինեսցուք սուրբ զխորանն լուսոյ,

Քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս ի Հայաստան աշխարհի»:

«Եկեք կառուցենք լուսո սուրբ խորանը, Որովհետև սրանով ծագեց մեզ լույս Հայաստան աշխարհում»:

Այս ճշմարտությունը հզոր և պայծառ հնչեց սրանից հազար յոթ հարյուր տարիներ առաջ մոտավորապես, մեր ամբողջ երկրում, պատմական Հայաստանի ամբողջ տարածքի վրա: Բարձր, հզոր հընչեց, այո, այս ճշմարտությունը այն պահին, երբ մեր ազգը՝ հայ ժողովուրդը, ընդունեց ճշմարիտ հավատքը, դարձավ առաջին քրիստոնյա ժողովուրդներից մեկը աշխարհի պատմության հորիզոնի վրա: Դա սովորական պատմական երևույթ չէր: Մի անգամ պատահեց այդ երևույթը, մի անգամ և հավիտենապես պահպանվելու համար:

Հայերը մինչև քրիստոնյա դառնալը ունեին, անշուշտ, մի կրոնք: Մենք ասում ենք հեթանոսական կրոնք: Ժիշտ է, որ դա էլ մի կրոնք էր, բայց բնավ կարելի չէր համեմատել այն ճշմարիտ կրոնքի հետ, ինչպիսին եղավ և մնաց դարեր շարունակ քրիստոնեական կրոնքը, հիմնված, խաղաղությամբ մեր Տիրոջ և Փրկչի՝ Հիսուսի Քրիստոսի Ավետարանի վեմի վրա: Հին կրոնքները ընդհանրապես, և՛ հայերին, և՛ պարսիկներին, հույներին, հռոմեացիներին, իրականության մեջ առասպելների և նախապաշարումների մի հավաքածու էին, ավելի հարմար կլինեք բնորոշել զանոնք իբրև խավարի կրոններ: Եվ այդ խավարից կատարվեց այդ ժամանակ հայոց մեծ ուսումը, թո՛ւք խավարից դեպի լույս, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի երանելի օրերին, երբ կառուցվեց նաև հայոց առաջին աղոթքի տաճարը՝ Սուրբ Էջմիածինը, 808 թվականին: Ահա այսպես սկսվեց հայ ժողովուրդի լուսո պատմությունը: Եվ այդպիսով, լուսավորվեց Հայաստան աշխարհը, հայ ժողովրդի հոգին, միտքը, նրա ամենօրյա կյանքը և նրա պատմությունը մանավանդ: Բազմադարյան հայոց պատմությունը չորրորդ դարուց մինչև մեր օրերը հանդիսանում է իսկապես մի դյուցազներգություն՝ հանուն

Քրիստոսի հավատի, հանուն հայրենիքի և հանուն ազատության: Ահա այդպես է, որ միշտ հնչեց հզոր այս երգը, այս կոչը, այս հավատամքը՝ «Եկայք շինեսցուք սուրբ զխորանն լուսոյ, քանզի ի սմա ծագեաց մեզ լոյս ի Հայաստան աշխարհի»:

Այդ ճշմարտությունը միշտ հնչեց հզոր մեր պատմության ընթացքում: Սակայն, ինչպես ծանոթ է ձեզ բոլորիդ, բազում դժբախտ պատահարներ, չար իրադարձություններ, արշավանքներ բարբարոս: Հեթանոս բազմություններ քա՛նի-քանի անգամներ հրդեհեցին, քանդեցին հայոց կառուցած լուսո խորանները՝ վանքեր, եկեղեցիներ, աղոթատեղիներ: Բայց, փոքրիկը անցնելուց հետո, հայ հավատացյալ ժողովուրդը վերստին վերանորոգեց, պայծառացրեց, բարեկարգեց քանդված եկեղեցիներն ու վանքերը և այսպես հասավ այդ լուսի խորհուրդը մինչև մեր օրերին: Փառք Տիրոջ, այդ պղտոր ժամանակները անցան՝ անցին, և ահա այս վերջին տասնամյակներին սկսեց նոր մի եկեղեցաշինական շրջան: Իմ կաթողիկոսության շրջանին գուդադիպեց այս բարենպաստ շրջանը, և ահա, իմ գործակիցների հետ միասին, պետական իշխանության բարչացականությամբ և օժանդակությամբ մույնիսկ, կարողացանք, ինչպես գիտեք դուք, բազում վանքեր, եկեղեցիներ վերանորոգել, վերականգնել, բարեկարգել, բարեզարդել, որոնք երկա՛ր, երկա՛ր ժամանակե ի վեր մնացած էին անխնամ, մույնիսկ ոմանք կիսավեր վիճակի մեջ, ինչպես այս եկեղեցին էլ, այս սուրբ Աստվածածին եկեղեցին: Ահա հերթը եկավ նաև այս՝ Ս. Աստվածածին եկեղեցու վերաշինության: Վերաշինվեց և՛ ներքուստ, և՛ արտաքուստ, սուրբ սեղանի կենտրոնը ամբողջությամբ նոր կառուցված է, հատակը և նաև զանգակատունը շատ գեղեցիկ, որ այնքան հանրապես կբարձրացնե դեպի երկինք մեր Սուրբ Խաչը: Ահա թե ինչու, կարծում եմ, դուք բոլորդ հասկանում եք, թե ինչքան հոգեկան մխիթարությամբ ողջունում եմ և օրհնում կատարված վերանորոգման աշխատանքը, օրհնում եմ բարերարներին, օրհնում եմ հիշատակը լուսաբնակ Վահե Չևնոզյանի, որ, ավաղ, ինք չկարողացավ ներկա գտնվել այստեղ: Բայց նրա հոգին, վստահ եմ, ինչ-որ ձևով ցնծության մեջ է այսօր և մեզի հետ է գրտնըվում: Մենք միշտ, այս սուրբ եկեղեցվո աղոթքի սեղանի առաջ, պիտի աղոթենք նրա հոգվույն լուսավորության, նրա հոգվո խաղաղության համար: Եվ պիտի աղոթենք նաև տիկին Դորիսի և նրա բոլոր զավակների, համայն ընտանիքի անդամների քաջ-

առողջության, արևշատության և նրանց գործող հաշտության համար: Եվ կմաղթենք, որ տիկին Դորիս, մի քանի տարին մի անգամ կրկին այցելի այս աղոթքի տունը, այս Ս. Աստվածածին եկեղեցին, որ հատկապես նրա աղոթքի տունն է:

«Երանի եկեղեցի շինողաց»:

Այս պահին ես չեմ կարող չհիշել նաև հանգուցյալ Տեր Քերոբ քահանայի անունը, որ այս եկեղեցու հոգևոր հովիվն էր: Մի պարսկահայ, շատ համեստ, բայց նվիրված հոգի: Այս եկեղեցին այն ժամանակվա պայմաններում կարողացավ պահել պահպանել իր ջանքերով և նույնիսկ փոքրիկ երեխաներ հավաքում էր, որպեսզի նրանց սովորեցնի զԱստված սիրել և եկեղեցական ժամերգությունների մասնակցել: Սերունդ պատրաստեց այն իմաստով, որ այդ տասը-տասներկու տարեկան էջմիածնեցի երեխաներին մոտեցրեց եկեղեցիին և միջնակարգ դպրոցը ավարտելուց հետո նրանց ցույց տվեց ճանապարհը դեպի էջմիածնի հոգևոր ճեմարան: Աստված նրա հոգին թող միշտ լուսավոր պահի:

Ես պիտի ուզեմ գնահատանքի խոսք ուղղել նաև Տեր Հովսեփ քահանային, որ նաև մեր դիվանատան ժրջան պաշտոնյաներից մեկն է, որ առավելապես նվիրված է այս եկեղեցուն տիվ և գիշեր, և սքանչելի գործ է կատարում: Ես ողջունում եմ իր կատարած աշխատանքը և Ս. էջմիածնից իմ օրհնությունն եմ բերում նրան, նրա ընտանիքին և այս եկեղեցվո բոլոր ծառայողներին և պաշտոնյաներին:

«Ողջ լերուք գորացեալք Սուրբ Հոգւով, այժմ և միշտ և յաիտեանս յաիտենից, ամէն»:

Հավարտ ս. պատարագի հոգեհանգրստյան մասնավոր կարգ է կատարվում Ս. Աստվածածին եկեղեցու բարերար երջանկահիշատակ տիար Վահե Չննոզյանի և նախկին վանահայր Տ. Քերոբ ավագ քհն. Ծախրազյանի խնկելի հիշատակին:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ երիցի»:

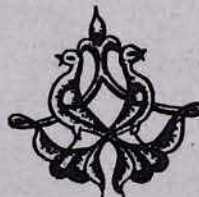
Ս. Աստվածածին եկեղեցու բարեգարդամար ու բարձրաթոյն զանգակատան կառուցմամբ ամբողջանում է ազգիս շինարար Հայրապետի շինարարական մտահղացումներից ևս մեկը՝ պերճախոս վկան մեր դավադր ժողովրդի քրիստոնեական հավատքի ամրության ու անասանության:

*
*
*

Նույն օրը Մայր Աթոռի միաբանական սեղանատանը, ի պատիվ Մայր Աթոռի բարերարների տիկին Դորիս Չննոզյանի և նրա ընտանիքի անդամների, տրվում է հանդիսավոր ճաշկերույթ՝ ներկայությամբ Վեհափառ Հայրապետի: Ծաշկերույթի ընթացքում տիկին Չննոզյանը շնորհակալական ու որդիական երախտագիտության խոսք է հղում Նորին Սրբությանը՝ իրենց նկատմամբ ցուցաբերած ջերմ ու հայրական վերաբերմունքի համար, ապա առաջարկում բաժակ բարձրացնել Վեհափառ Հայրապետի կենաց արևշատության ու անասանության համար՝ «ի պայծառությոն Հայ եկեղեցւոյ և ի մխիթարութիւն ազգիս Հայոց»:

Այնուհետև խոսք է առնում Վեհափառ Հայրապետը և նորից անդրադառնում Չննոզյան ընտանիքի մեծագումար նվիրատվությանը, ապա ուրախությամբ նշում ազնվափայլ բարերարների նոր նվիրատվության մասին, միաժամանակ Դորիս, Գրիք, Սոնի և Դիանա Չննոզյանների կուրծքը զարդարում «Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ» ոսկեհուռ շքանշաններով: Նորին Սրբությունը հույս է հայտնում, որ նրանք այսուհետև էլ կմնան հավատավոր զավակները Մայր Հայրենիքի և մեր Առաքելական Սուրբ եկեղեցու՝ իրենց նյութական ու բարոյական աջակցությունը բերելով հայրենազնվեր նոր իրագործումների:

ՍԵՐՈՎԲԵ ԱԲՂ. ԻՍԱԽԱՆՅԱՆ

Ս. ՄԱՐԻԱՄ ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Ս. Մարիամ Աստվածածին եկեղեցին գտնվում է Էջմիածին քաղաքի կենտրոնական մասում: Այն կառուցվել է 1767 թվականին երջանկահիշատակ Ս. Ս. Սիմեոն Երևանցի Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի օրով: Եկեղեցին սկզբնապես եղել է փայտաշեն:

Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցին ժամանակի հավատացյալների ամենօրյա հոգևոր պահանջները բավարարելու համար, Մայր Աթոռի շրջափակը որոշելուց առաջ, վանքից որոշ հողային տարածություն անջատելով, գյուղի հյուսիսային կողմում կառուցում է մի եկեղեցի՝ Ս. Աստվածամոր անունով, և պարսպապատում այն. «Նախապես ի շինելն զպարիսպ արքոյ Աթոռոյս, զմերձ գեղոս մեր (որ կից և անմիջոց փայտօրք և խառնիխումն շինուածովք շրջափակեալ էր զսուրբ Աթոռովս) քակեալ հեռացոյց ի պարսպէս և յԱթոռոյս, և իւրով արդեամբքն վերստին շինեաց զտունսն և զԵկեղեցին ի հիւսիսակողմն, միաժողով և բնակակից իրերաց՝ որպէս տեսանես»¹:

Եկեղեցու կառուցման ճշգրիտ թվականի մասին կա մի քարե արձանագրություն, որը, ըստ վկայության, Սիմեոն կաթողիկոսն է գրել տվել եկեղեցու արևմտյան դռանը (քարը գտնվել է եկեղեցու Ավագ սեղանի նորոգության ժամանակ և գետնովել եկեղեցու ներսի պատերից մեկում). «Ժինեցաւ սուրբ եկեղեցիս, և հեռացաւ գեղոս յԱթոռոյն ի շինել պարսպի նորին, արդեամբք եւ հրամանաւ Տեառն Սիմեոնի սրբազան կաթողիկոսին Երիւանցոյ, ի պատիւ Սրբունիոյ Աստուածածնին, յորոյ անուն իսկ կառուցաւ, ի ՌՄԺԶ» (1216+551=1767 թ.)²:

Ինչպէս առաջինը, եկեղեցին նախապես կառուցվել է փայտակերտ, որն անշուշտ

չէր կարող երկար դիմանալ ժամանակի քայքայիչ ազդեցություններին: Ուստի, ըստ ներքոհիշյալ վկայության, եկեղեցու փայտակերտ կառուցումից մեկ դար հետո, ումանց կողմից (չի հիշատակվում, թե ո՞ւմ կողմից) այն փոխարինվել է քարակերտ կառույցի. «Յետ դարոյ միոյ առ մեօք քակեալ զեկեղեցին՝ շինեցին քարակերտ և ընդարձակագոյն եւս ի վերայ վեցից սեւանց»³:

Եկեղեցու շրջապատում եղել է մեծ մի վարժարան. «Հաստատեցաւ և վարժարան առ նմին արդեամբք Յովհաննոյ Ծամբոսեանց»⁴:

Եկեղեցին ունի բազիլիկ ձև, երկարավուն տանիքով, որն ընդունված է հայկական ճարտարապետության մեջ: Զանգակատուն չի ունեցել: Զանգերը ժամերգությունների և սուրբ պատարագի ժամանակ ղողանջել են հատուկ պատրաստված զմբեթաձև մի երկաթյա սարքից, որից կախված են եղել երկու զանգեր: Այն տեղադրված է եղել տանիքի վրա և եկեղեցու վերանորոգության ժամանակ՝ հանվել:

Եկեղեցու արտաքին մասում, պատերի մեջ, տեղադրվել են մի քանի հայկական խաչքարեր՝ քանդակված նույն ժամանակաշրջանում:

Ս. Աստվածամոր եկեղեցին ունեցել է շատ հովիվներ, որոնք իրենց հոգևոր ծառայությունն են քերել հավատացյալ ժողովրդին: Դրանցից առավել հիշատակելի է 1947-ին Պարսկաստանից Մայր Հայրենիք ներգաղթած Տ. Քերովբե ավագ քահանա Ծախբազյանը (հանգուցյալ), որն իր ժամանակին, մեծամեծ դժվարություններ հաղթահարելով, նույնիսկ անձնական զրկանքներ կրելով, կարողացել է հասցնել մի արժանի

¹ «Զամբոս», Վաղարշապատ, 1878 թ., էջ 36—37:

² Դ. Ալիշան, «Այրարատ», Վենետիկ, 1890 թ., էջ 209;

³ Դ. Ալիշան, «Այրարատ», Վենետիկ, 1890 թ., էջ 209:

⁴ Կույմը:

հոգևոր սերունդ. ադ պատանհներից շատերը հետագայում դարձան ազնիվ և միլիթանտ հոգևոր սպասավորներ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու (1 եպիսկոպոս և 5 ամուսնացյալ քահանա): Տ. Քերովբե ավագ քահանան իր մահկանացուն կնքեց 1969 թվականին՝ իրենից հետո թողնելով ազնիվ և միլիթանտ հոգևորականի բարի հիշատակ. «Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:

Ս. Աստվածածին եկեղեցին իր ծաղկում շրջանն ապրեց մանավանդ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ս. Տ. Վազգեն Ա շնորհազարդ Հայրապետի գահակալության շրջանում: Հայոց Հայրապետը, որ մեծ ուշադրություն էր դարձնում Հայաստանի պատմական վանքերի և եկեղեցիների վերանորոգությանը, իր հայացքը սևեռեց նաև Էջմիածին քաղաքում գտնվող Ս. Աստվածամոր եկեղեցու վրա: Եկեղեցու հիմնական վերանորոգությունը սկսվեց 1978 թվականին, երբ Հայոց Հայրապետի կարգադրությամբ եկեղեցու պատասխանատու և ապավանհաբայր նշանակվեց Տ. Հովսեփ քահանա Հակոբյանը, որը երջանկահիշատակ Տ. Քերովբե ավագ քահանայի սաներից էր:

Անցան տարիներ, և եկեղեցին նորոգվեց թե՛ դրսից ու թե՛ ներսից: Կառուցվեց մի նոր Ավագ սեղան ֆելզիտ քարից՝ նախկին աղյուսե սեղանի փոխարեն: Մաքրվեցին ներսի պատերի բոլոր ծեփերը, և երևաց գեղեցիկ շարված քարը: Երեսապատվեցին 12 թաղերը, որոնք այնքան էլ լավ շարված վիճակ չունեին: Փոխվեց սալահատակը, գետնեղվեցին նոր գեղեցիկ բլուրեղապակյա երեք ջահեր և նոր սրբապատկերներ: Նորոգվեց մկրտության ավազանը, որի կենտրոնում գետնեղվեց մի մարմարյա քանդակազարդ խաչ: Տուֆ քարով երեսապատվեցին երկու խորանները: Փոխվեցին եկեղեցու երեք դռները և քանդակներով զարդարվեցին: Պատրաստվեցին նոր գեղեցիկ քանդակազարդ մոմակալներ և ալյն:

Հիմնովին վերաշարվեց եկեղեցու տանիքը նույն քարով, կառուցվեց նոր պարիսպ և նրա վրա դրվեց երկաթյա գեղեցիկ ցանկապատ: Եկեղեցու շրջապատը օծովեց գեղեցիկ երկաթյա դարպասներով: Կառուցվեց վանահոր սենյակը՝ իր հարակից մասերով: Գեղեցկացավ և կանաչապատվեց եկեղեցու շրջապատը:

Այս բոլոր աշխատանքների պատկեր անշուշտ հանդիսացավ նորակառույց զանգակատունը, որի շինարարությունը ավարտվեց 1986 թվականին: Սքանչելի մի կառույց,

որի բարձրությունը 27 մետր է: Դեպի երկինք սլացող այս գեղեցիկ զանգակատունն ունի նաև երեք զանգեր, որոնցից մեկը եկեղեցու հին զանգն է, փոքր, բայց՝ զորնգուն: Զանգակատունը, որի բացման արարողությունը կատարվեց ա. թ. սեպտեմբերի 20-ին Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ս. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի նախագահությամբ, բոլորի հիացմունքի ատարկան է: Եկեղեցին վերանորոգվեց արգենտինահայտեր և տիկին Վահե և Դորիս Չննոյանների միջոցով, որոնց եկեղեցաշեն գործի ու սրտաբուխ միջոցով համար հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալությունները:

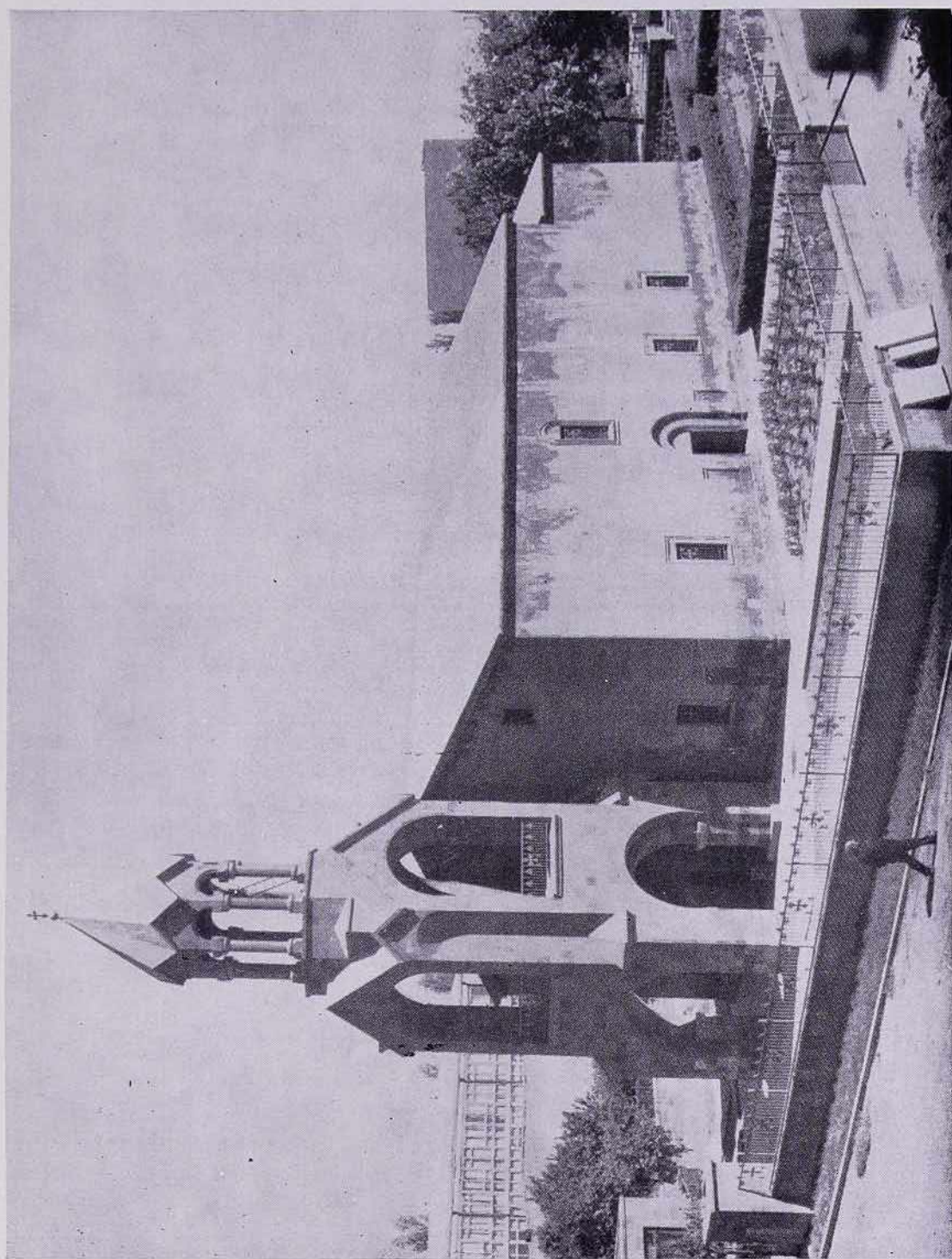
Նորակառույց զանգակատան և մնացած բոլոր վերանորոգչական աշխատանքները կատարվել են Մայր Աթոռի գլխավոր ճարտարապետ պրն. Արծրուն Գալիկյանի գլխավորությամբ: Այդ աշխատանքներին իրենց մասնակցությունն են բերել ճարտարապետ պրն. Հակոբ Բաբախանյանը, ինժեներներ Ալեքսի Թեքնեջյանը և Արշավիր Դազարյանը: Հիմնական քարային աշխատանքները կատարել են վարպետ-քարտաշներ Հակոբ Կատյանը և Գևորգ Գազազյանը՝ բարեխղճությամբ և մեծ վարպետությամբ: Վերոհիշյալ աշխատանքներին իրենց մասնակցությունն են բերել նաև Մայր Աթոռի երկաթագործները, մարմարագործները, ներկարարները, ատաղձագործները և այլ աշխատողներ, որոնք իրապես մեծ ոգևորությամբ ու բարեխղճությամբ կատարեցին իրենց վստահված աշխատանքները:

Այս առթիվ պետք է խորին շնորհակալություն հայտնել Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Նորին Սրբություն Ս. Տ. Վազգեն Ա շնորհազարդ Հայրապետին, որն իր հայրական հոգածությամբ և օրհնությամբ աջակից եղավ այս բոլոր գործերի իրագործմանը:

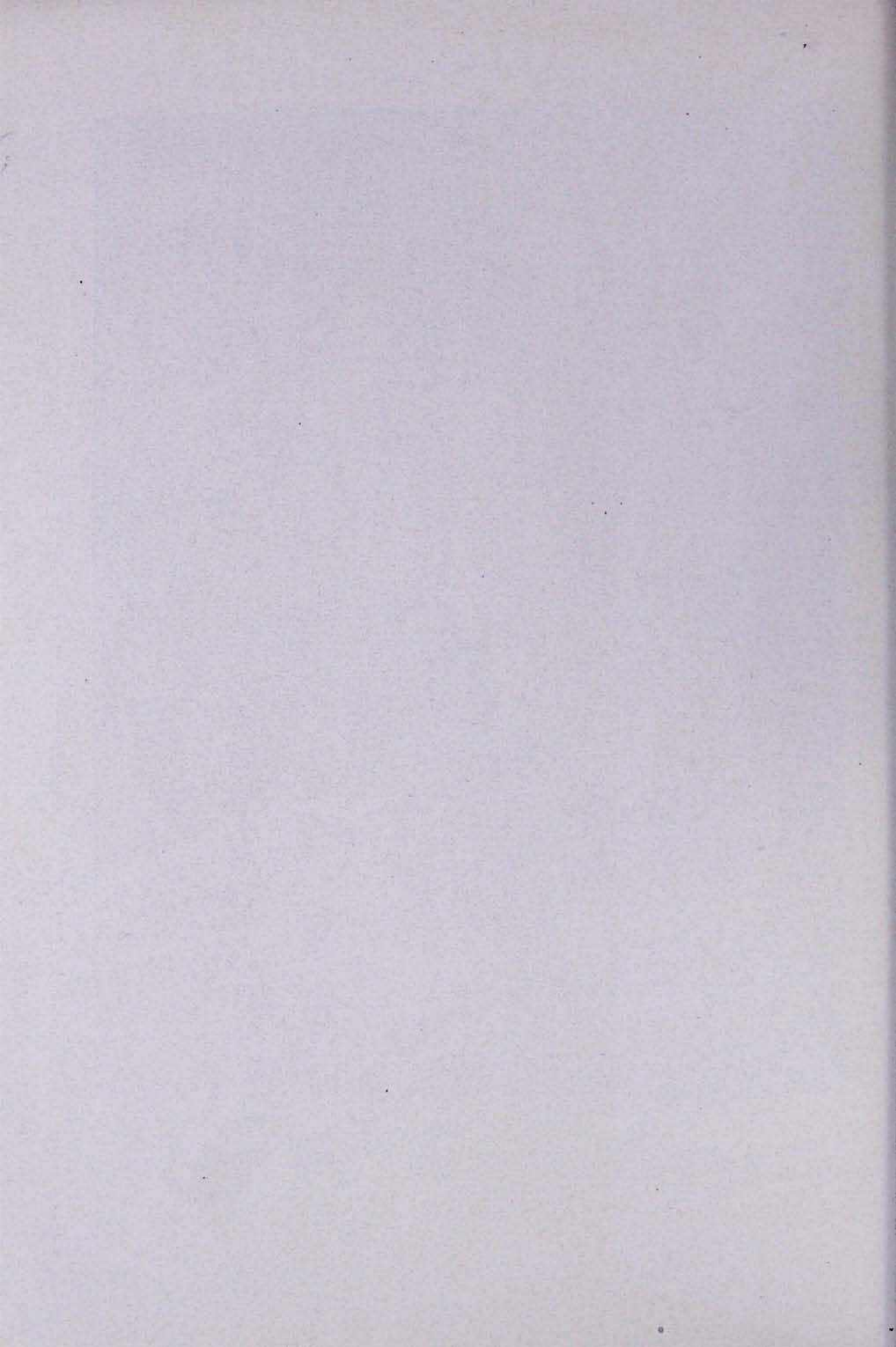
Ծնորհակալություն նաև Մայր Աթոռի գլխավոր ճարտարապետ պրն. Արծրուն Գալիկյանին, ճարտարապետ պրն. Հակոբ Բաբախանյանին, ինժեներներին և վերահիշյալ վարպետ-քարտաշներին ու աշխատողներին, որոնք իրենց նպաստը բերեցին, որպեսզի եկեղեցին դառնա իրապես ներկայանալի մի աղոթատեղի հայ հավատացյալ ժողովրդի համար ի Հայաստան:

«Երանի եկեղեցի շինողաց»:

ՀՈՎՍԵԺ ՔԱԶԱՆԱ, ՀԱԿՈԲՅԱՆ
Վանահայր Ս. Աստվածածին եկեղեցու

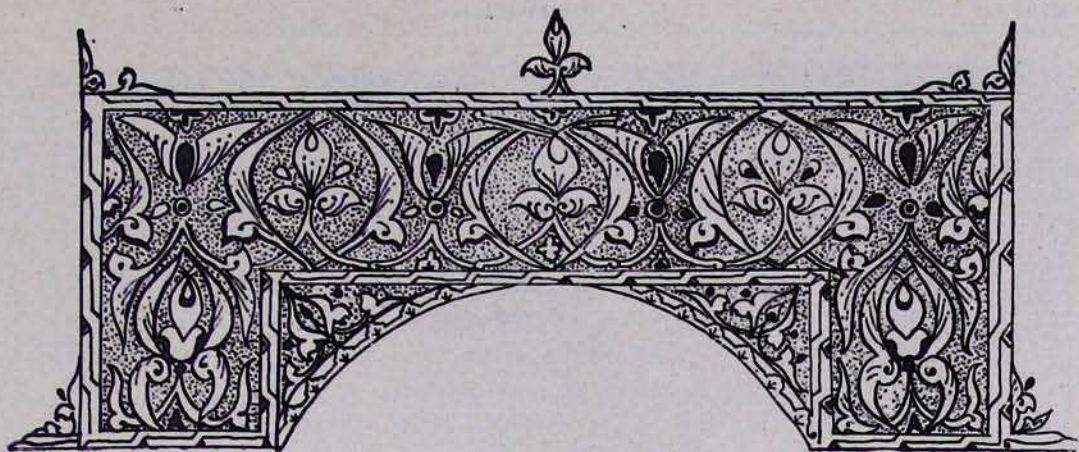

Ս. ՄԱՏՆՆԻԿՈՎԻ ԵՎԵՂԵՑՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍԻՍ

ՎԵՀԱՓԱՌԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ԲԱՐԵՐԱՐՈՒՀԻ ՏԻԿԻՆ ԴՈՐԻՍ ՉՆՆՈՋՅԱՆԻ, ԱՐԳԵՆՏԻՆԱՅԻ
ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋՆՈՐԴ Տ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԵՊՍ.
ԲՈՒՆԻԱԹՅԱՆԻ ԵՎ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԱՆԱՀԱՅՐ Տ. ՀՈՎՍԵՓ
ՔԱՀԱՆԱ ՀԱԿՈՒԹՅԱՆԻ ՀԵՏ

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հրատերով, 1987 թուականի սեպտեմբերի 4—7 օրերին հիւրաբար Մայր Աթոռում էին գտնուում Միացեալ Նահանգների քրիստոնէական տարբեր Եկեղեցիների ներկայացուցիչներ՝ ղեկավարութեամբ աստուածաբանութեան դոկտոր, պրոֆեսոր հոգեշնորհ Բրուս Ռիզոլմի:

ԱՄՆ-ի Քրիստոնէայ Եկեղեցիների Ազգային Խորհուրդը ներկայացնող այս խումբը Սովետական Հայաստան էր ժամանել ՍՍՀՄ—ԱՄՆ եկեղեցական յարաբերութիւնների ծրագրի համաձայն՝ մօտիկից ծանօթանալու մաս Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցուն, նրա եկեղեցական կեանքին և հաւատացեալներին՝ էկումենիկ ոգով:

Խումբը Մոսկուայից Երևան ժամանեց սեպտեմբերի 4-ին և ծանօթացաւ Երևան քաղաքի տեսարժան վայրերին:

Սեպտեմբերի 5-ին խումբն այցելեց Մատենադարան, ապա ուղևորուեց Գառնիի հետազոտական տաճար, որից յետոյ սքանչացաւ Ս. Գեղարդ վանքի համալիրով, ուր և արժանացաւ ջերմ հիւրասիրութեան: Երեկոյեան մեծ հետաքրքրութեամբ ունկնդրեց Ա. Տիգրանեանի «Անուշ» օպերան:

Սեպտեմբերի 6-ին, կիրակի: Հիւրերը այցելեցին Մայր Աթոռի Գանձատուն, մասնակցեցին սուրբ պատարագին և բարեպաշտ զգացումներով ստացան սուրբ հաղորդութիւն:

Յաւարտ սուրբ պատարագի մեկժամեայ հանդիպում ունեցան Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա Հայրապետի հետ: Նորին Սրբութիւնը հիւրերին ծանօթացրեց Հայ Եկեղեցու պատմական անցեալին, ներկային և ապագայ եկեղեցաշէն ծրագրերին:

Այս առթիւ աշխոյժ գրոյց ծաւալուեց ժողովուրդների բարեկամութեան և ատոմային պատերազմի կանխարգելման օգտին, Քրիստոսի Եկեղեցիների համատեղ գործակցութեամբ: Ելոյթներ ունեցան հոգեշնորհ Բրուս

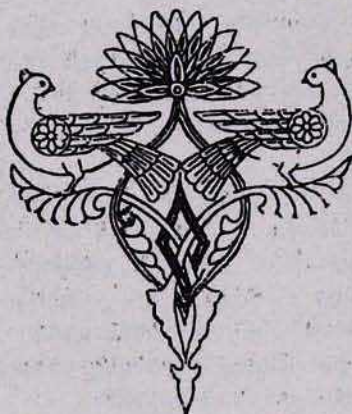
Ռիզդոնը և կաթոլիկ ու բողոքական համայնքների ներկայացուցիչները: Ապա հիւրերը միաքանակյա սեղանատանը հաց կիսեցին Սուրբ Էջմիածնի միաբանության հետ՝ խանդավառ մթնոլորտում: Խմբի անդամները մեծ տպավորություններով բաժանուեցին Մայր Աթոռից: Երեկոյեան նրանք դիտեցին Ա. Խաչատրեանի «Գայանէ» բալետը:

Սեպտեմբերի 7-ին խումբը այցելեց Ծիծեռնակաբերդ և ծաղկեփունջ զետեղեց 1915 թուականի ցեղասպանության զոհերի յուշարձանին: Տեղի ունեցաւ Էկումենիկ աղօթք՝ անմեղ զոհերի հոգու հանգստեան համար: Ապա հիւրերը այցելեցին Երևանի Ս. Սարգիս առաջնորդանիստ եկեղեցի և ներկայ եղան սուրբ պսակի արարողութեան:

Յետ միջօրեի ԱՄՆ-ի Քրիստոնեայ Եկեղեցիների Ազգային Խորհրդի ներկայացուցիչները մեկնեցին Թբիլիսի:

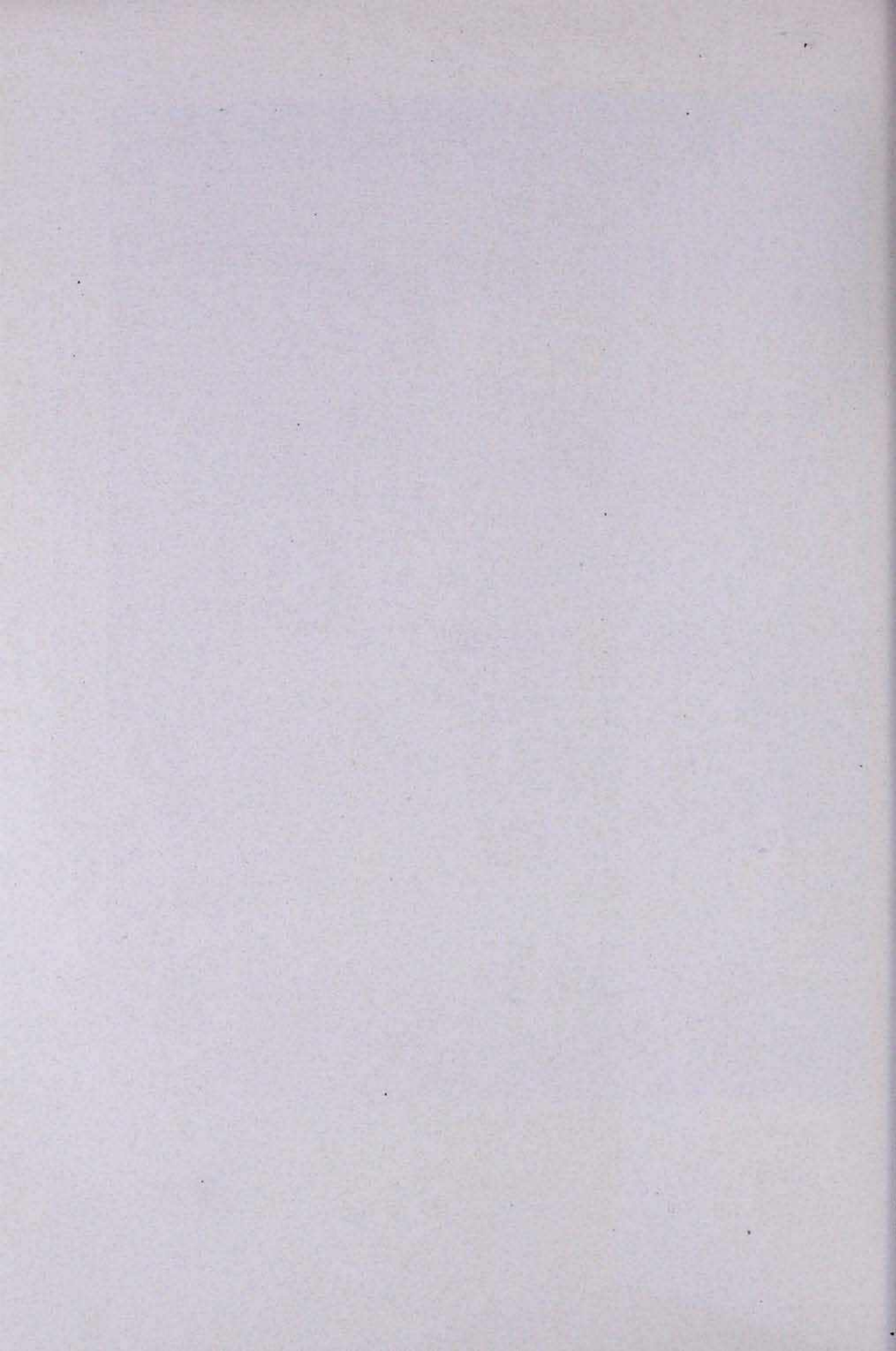
ԴԻԻԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՐԻ

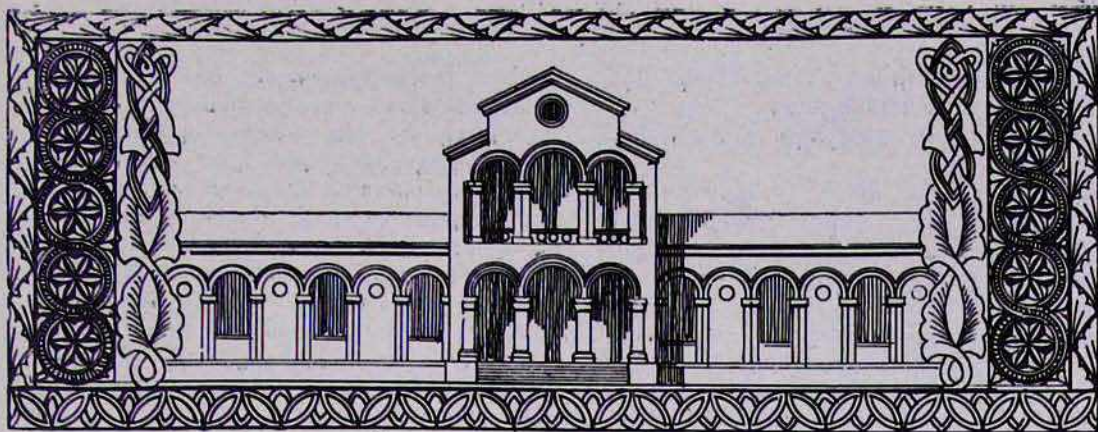
Ս. Էջմիածին,
7 սեպտեմբեր 1987 թ.

ԱՄԵՐԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱՓԱՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ԱՄՆ-Ի ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ
ՆԵՐՎԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՀԵՏ ՎԵՀԱՐԱՆԻ ԾՔԱՄՈՒՏՔԻ ԱՌՁԵՎ
(6 սկստեմբերի 1887 թ.)

ՀՈԳԵՎՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԱՑՄԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սույն թվականի սեպտեմբերի 8-ին, երեքշաբթի օրը, առավոտյան ժամը 10-ին, հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում, նախագահությամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի, տեղի ունեցավ հոգևոր ճեմարանի 1987—1988 ուսումնական տարեշրջանի վերաբացման հանդիսությունը:

Վեհափառ Հայրապետի կողքին, նախագահական սեղանի շուրջ, տեղ էին գրավել Կ. Պոլսի հայոց Պատրիարք Ամենապատիվ Ս. Ընդհանր արքեպիսկոպոս Գալուստյանը, գերաշնորհ Ս. Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսիսյանը, գերաշնորհ Ս. Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյանը, գերաշնորհ Ս. Հուսիկ արքեպիսկոպոս Սանթրոյանը, գերաշնորհ Ս. Ներսես արքեպիսկոպոս Պողոսյանը, գերաշնորհ Ս. Մեսրոպ եպիսկոպոս Գրիգորյանը և ճեմարանի տեսուչ արժանապատիվ Ս. Եզնիկ քահանա Պետրոսյանը:

Ծեմարանի վերաբացման հանդիսությունը ներկա էին նաև Մայր Աթոռի միաբանությունը, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը, ուսանողությունը և Մաքրավանքի պաշտոնեությունը:

Հանդիսությունն սկսվում է Վեհափառ Հայրապետի աղոթքով: Այնուհետև Սամվել սրկ. Հովհաննիսյանի կատարմամբ հնչում է Սուլեմական Հայաստանի պետական հիմնը, որից հետո հոգևոր ճեմարանի սաները կատարում են ճեմարանի քայլերգը:

Ապա Ս. Սեպուհ արքեպ. Չուլջյանը Մատթեոսի ավետարանից ընթերցում է «Սերմնացանի առակը» (Մատթ. ԺԳ 4—9): Ընթերցումից հետո ճեմարանի սաները կատարում են «Օգնական ընդունելի եղև իմ Տեր ինձ», «Անկանիւ առաջի քո», «Որք զարդարեցին» շարականները՝ հոգևոր ճեմարանի շարականագիտության և երաժշտագիտության դասախոսներ պրն. Խորեն Պալյանի և պրն. Կոմիտաս Քեչիշյանի ղեկավարությամբ:

Հանդիսությունը բացման խոսքով հանդես եկավ հոգևոր ճեմարանի տեսուչ Ս. Եզնիկ քհն. Պետրոսյանը: Իր խոսքի սկզբում հակիրճ կերպով տեր հայրն անդրադարձավ մայրավանքի կրթօջախի անցած ուղուն, նրա կատարած կրոնական, ազգային ու մշակութային դերին: Անդրադառնալով հատկապես 1637 թ. Փրիպպոս Աղբակեցի կաթողիկոսի կողմից Ս. Էջմիածնի դպրոցի վերաբացման փաստին, տեր հայրն ասաց. «Փաստորեն այսօրվա հոգևոր ճեմարանը շարունակությունն է այն վարդապետարանի, որ հաստատվեց Ս. Էջմիածնում ուղիղ 350 տարիներ առաջ: Այս իրողությունը մի առանձնակի իմաստ է տալիս այս ուսումնական տարվան, որի բացման համար մենք բոլորս հավաքվել ենք այստեղ, նվիրական այս հարկի տակ: Հոբելյանական այս իրողությունը միաժամանակ պարտավորեցնում է մեզ՝ հոգևոր ճեմարանի դասախոսներին, և հատկապես

ճեմարանի տեսչությանը, առանձնակի նվիրումով և աշխատասիրությամբ սկսել ու ավարտին հասցնել առաջիկա ուսումնական տարեշրջանը»:

Այնուհետև տեղ հայրն անդրադարձավ հոգևոր ճեմարանի այսօրվա փնակին, ձեռք բերած հաջողություններին ու բացթողումներին: Վերջում տեղ հայրը հավաստիացրեց, որ սկսվող 1987—88 ուսումնական տարվա ընթացքում հոգևոր ճեմարանի տեսչությունը և դասախոսական կազմը ամեն ինչ կանեն՝ ուսանողության կարգապահությունն ու գիտական մակարդակն ավելի բարձրացնելու համար:

Այնուհետև իր օրհնության խոսքն ասաց Վեհափառ Հայրապետը.

«Աստուծո օգնականությամբ մեկ այս դպրոցական տարու սկիզբին բացվում են դռները Մայր Աթոռի հոգևոր ճեմարանի: Ես երջանիկ եմ, ինչպես նախորդ տարիներին, որ ամձամբ ներկա եմ գտնվում՝ ողջունելու նոր դպրոցական տարին և բերելու իմ շնորհավորանքը և օրհնությունը ճեմարանի տեսչության, դասախոսական կազմին և ուսանողության, մաղթանքով, որ մեկ այս տարի խաղաղ և գործարար պայմանների մեջ հոգևոր ճեմարանը իր գործունեությունը ծավալի և արձանագրի հաջողություններ իր ուսումնական հառաջդիմության և հոգևոր կրթության ճանապարհին: Գոհումակությամբ լսեցի հոգևոր ճեմարանի տեսուչի՝ Տ. Եզնիկ բահանա Պետրոսյանի բովանդակալից և հետաքրքրական խոսքը, նախ պատմական տվյալներով և երկրորդ, մեր հոգևոր ճեմարանի անցյալ շրջանների ունեցած հաջողությունների մասին: Ուրախ եմ, որ առիթ ընծայվեց նրան, որպեսզի ներկայացնի ձեզ՝ մեր հոգևոր ճեմարանի երկու շրջանավարտների գիտական հաջողությունները՝ առաջինը՝ Լենինգրադի Ռուսական Եկեղեցու աստվածաբանական ակադեմիայում և երկրորդը Մոսկվայի ակադեմիայում: Ենթադրում եմ մեկ դասախոսների գիտական տիտղոսները, որոնք ուղղակի չեն առնչվում իրենց նյութերով մեր հոգևոր ճեմարանի հետ, բայց առնչվում են այնուամենայնիվ, որովհետև նրանք՝ այդ գիտնականները, դասախոսում են մեր ճեմարանի. հարկի տակ: Այստեղ կուզեի հատկապես ընդգծել բացառիկ հաջողությունը Պարզև վարդապետի՝ Լենինգրադի ակադեմիայում: Զուտ աստվածաբանական կառույց ունեցող մի աշխատություն է, բավական ծավալուն գործ՝ 160 էջ, համարյա գրքի չափ: Պետք է ասել, որ մենք երբեմն նվազ ենք գնա-

հատում Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու աստվածաբանական վարժարանները և կարծեք առավելություն ենք տալիս արտասահմանի կաթոլիկ, անգլիկան կամ բողոքական ուսումնարաններին: Ես կարծում եմ, որ որոշ ուղղում պետք է մտցնենք մեր աշխատության մեջ և ստորադաս չնկատենք Ռուս Պրավոսլավ Եկեղեցու գիտական հաստատությունները, անշուշտ միշտ հարգանքի առարկա դարձնելով մեկ արտասահմանյան քույր Եկեղեցիների գիտական կենտրոնները, ուր մենք ուսանողներ ունենք այս պահում: Եվ, մի միտք էլ ուզում եմ ավելացնել, այն, որ մեր Եկեղեցին՝ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին, Արեւիլեքի Ուղղափառ Եկեղեցիների մեծ ընդամանքին է պատկանում, և հետևաբար մենք առավել առնչություններ ունինք, հմից եկած տակավին, Արևելյան Ուղղափառ Եկեղեցիների ընտանիքի հետ և աստվածաբանական մտածողության տեսակետով: Ահա թե ինչու, իմ կարծիքով, պետք է մենք հավասարակշռություն պահենք մեր վերաբերմունքի նկատմամբ քույր Եկեղեցիների աստվածաբանական, գիտական հաստատությունների առնչությանը: Այստեղ մենք լավ նախընթացներ ստեղծեցինք, այսօրվա ճեմարանի՝ մեր տեսուչը տարիներ առաջ ուղարկելով Աթենք, ուր մեկ կանոնավոր կերպով չորս տարի աշակերտեց համալսարանի աստվածաբանական ֆակուլտետում և ապա արժանի դարձավ դոկտորական տիտղոս ստանալու Աթենքի համալսարանից, մեծ ծավալուն աշխատությամբ, որ համալսարանի տնօրինմամբ հրատարակվեց առանձին հատորով, հունարեն լեզվով:

Ահավասիկ ուրախալի երևույթներ: Ես հուսով եմ, որ մեր հոգևոր ճեմարանի հետագա տարիների շրջանավարտները պիտի շարունակեն ընթաճալ մույն ճանապարհով և արժանի պիտի դառնան բարձր գնահատանքների ոչ միայն մեր կողմից, այլ մեկ քույր Եկեղեցիների գիտական հաստատությունների կողմից: Մեր ճանապարհը բաց է մեր առաջ այս տեսակետից, մենք իբրև Եկեղեցի, բարեբախտաբար, Հայաստանում ապրում ենք լավագույն պայմանների մեջ և հնարավորություններ ունենք քաջալերելու մեր երիտասարդներին, որպեսզի նրանք դառնան հետագա «առանց ամոթո մշակվեց» մեր Եկեղեցվո՝ գիտական պատմությանը:

Այսօր բացառիկ պայմանների մեջ է, որ բացում ենք կատարում հոգևոր ճեմարանի, վայելելով ներկայությունը մեր Եկեղեցու բարձրաստիճան հոգևորականների, գլխա-

վորությամբ Կոստանդնուպոլսո Ամենապատիվ Սրբազան Պատրիարքին՝ մեր սիրեցյալ եղբորը, ներկայությունը մեզ բոլորիս նույնքան սիրելի՝ գերաշնորհ Տ. Տիրան արքեպիսկոպոսի, որ գալիս է Ամերիկայից, և գերաշնորհ Տ. Մեսրոպ եպիսկոպոսի և նրանց ուղեկցող երկու երիտասարդ հոգևորականների:

Եղբայրական սիրով ես ողջունում եմ նրանց ներկայությունը և հրավիրում եմ, որ բոլորի անունով և իր օրհնության խոսքը բերի այստեղ Ամենապատիվ Շնորհք Սըրբազան Պատրիարքը:

«Վեհափառ Տեր, ինձի պատիվ կրնեք և հաճույք կատարեք այս կրթական տարվո շատ գեղեցիկ սկզբնավորության առիթով երկու խոսք ըսել: Մենք այնպես կենթադրենք, որ դուք՝ սիրելի տղայք, ձեր կյանքի ընդունակության ամենն լավ շնորհանին մեջ կգտնվիք զարգանալու համար, հատաչդիմելու համար: Աստված մարդոց ընդունակության կարողությունը տվել է: Այդ ընդունակության, կրնանք ըսել, թե գազաթին էք, շուտով կըմբռնեք, լավ կհասկընաք, լավ կիրացնեք, և այսպես ըզձեզ մտքով, արտով, հոգիով կհարստացնեք: Դուք կգտնվիք միաժամանակ լավագույն պայմաններում մեջ այդ ընդունակությունը ավելի զարգացնելու և զորացնելու համար: Կակնարկեմ հոգևոր ճեմարանի գոյության, որում աշակերտելու էք եկել դուք ամենքդ: Փառք Նախախնամության, Մայր Աթոռի մեջ ունինք այս ճեմարանը, որմե գուրկ ենք մենք Պոլսո մեջ: Եվ հետևաբար դուք, սիրելի աշակերտներ, բախտավոր եք, որ կտրվի ձեզի կարելիությունը ձեր մայրենի լեզվի կողքին ձեր կրոնը և պատմությունը ստրվելու, ինչպես նաև գիտական նյութեր ուսումնասիրելու՝ ապագային դառնալու համար Հայ Եկեղեցվո մշակներ: Պոլսո մեջ մենք ևս ունենք դպրեվանք մը, այսու-ամենայնիվ այդ փակվել է իբրև կրոնական վարժարան, բայց կշարունակե իր գոյությունը իբրև բարձրագույն վարժարան: Եվ մենք դժվար կացության մատնված ենք, թե ուր պետք է դրկենք մեր քահանայական թեկնածուները նախ հայկական կրոնական կրթություն ստանալու և ապա, ի հարկին, օտար վարժարաններ երթալու և բարձրագույն ուսմունքին տիրանալու: Մեր գլխավոր մտահոգություններեն մեկը այս է ներկայիս, որմե փառք նախախնամության, ազատ է Մայր Աթոռը և մեր մյուս նվիրապետական Աթոռները: Ամեն պարագային փառք կուտանք Աստծու այս շնորհին համար: Ուսանիլը գործակցիլ է, ամենքդ ալ

գիտեք, գործակցիլ ձեր և դասախոսներու միջև: Անոնք բան մը պիտի տան, դուք բան մը պիտի ընդունիք: Եվ ինչպես այնքան գեղեցկորեն քիչ առաջ Ավետարանեն կարդացվեցալ՝ ուսմունքը հավասարապես ամենքին կտրվի, սերմը ամենուրեք կցանվի, սերմը մույն ուժականությունը ունի, մույն կենսունակությունը ունի, գրեթե ամեն մեկ հատիկին մեջ: Տարբերությունը՝ նայած թե ինչ հողին վրա կիյնա: Տեսաք առակի մեջ, թե սերմերը զանազան տեղեր ինկան և երեք պարագաներին չիկարողացան պտղաբերվիլ: Պետք է որ պարարտ հողի վրա իյնա, որպեսզի պտղաբերվի: Հետևաբար այստեղ զանազան գիտություններ, արտաքին գիտություններ, կրոնական գիտություններ կտրվին ձեզի հավասարապես ամենքիդ: Զեզմե յուրաքանչյուրը հող է և տարբերությունը անոր մեջն է: Երանի որ ամենքդ ալ ըլլաք պարարտ հողեր, որպեսզի ինչ որ կենտվի ձեր մտքի անդաստանին մեջը՝ անհկա աճի, մեծնա և ժամանակին տա արդյունքներ, ինչպես Ավետարանը կըսե՝ հարյուրավոր, վաթսուհարյուր և երեսուհարյուր: Եվ այս կետին մեջը՝ բերրի հողի վերածվելու կարելիությունները ձեզմե յուրաքանչյուրը ունի անհատապես յուրաքանչյուր աշակերտ ինքզինքը ինք կարող է պարարտ հողի վերածել: Ստույգ է, որ մենք որոշ ժառանգականությամբ կծնինք, առավել կամ նվազ կարողություններով կծնինք, բայց աշխատանքը և կամեցողությունը ամենամեծ դերը կկատարեն մեր կյանքի մեջ: Երբեմն բնական կարողություններեն ավելի կարևոր է հարատև աշխատանքը: Հետևաբար մինչև իսկ եթե բնութենեն այնպես կկարծեք, թե նվազ բախտավորված եք, աշխատանքով այդ պակասը կարող եք լրացնել: Կյանքի և ուսմունքի մեջ հաջողության միակ գաղտնիքը կկարծեմ թե՝ աշխատանքն է: Հետևաբար, կրթական տարվո այս սքանչելի առիթը և պատեհությունը, որ ձեզի կտրվի, վստահ եմ, որ պիտի օգտագործեք, պիտի աշխատիք հարստություն, կանոնավոր կերպով պիտի զորանաք և պիտի զարգանաք, ընդունելով, յուրացնելով և զորացնելով, մարսելով ինչ որ ձեզի կտրվի, և այսպես հարստացնելով զձեզ գիտական և կրոնական նյութերում մեջ:

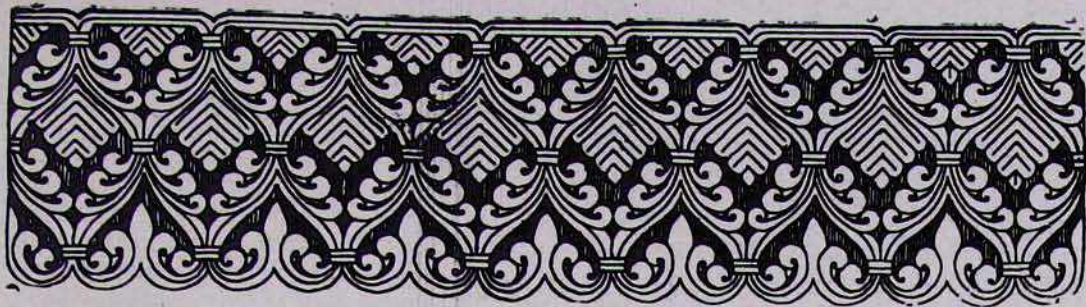
Վեհափառը ինքնին պետք եղածը ըսավ ձեզի և ես չեմ ուզեր ավելի երկարել: Ինձի համար անակնկալ և սիրելի բախտավորություն մըն էր գտնվիլ ճեմարանի բացման առիթին և շնորհակալ եմ Վեհափառ Տիրոջ այս փոքր առիթը մեզի տված ըլլալու համար, և հետևաբար ես իմ մաղթանքները, իմ աղոթքները կմիացնեմ Վե-

հափառի աղոթքներում և մաղթանքներում, որպեսզի Աստուծո Հոգին իջնե ձեզմե ամեն մեկու մեջը, և դուք, սիրելի աշակերտներ, աճիք, զորանաք ոչ միայն արտաքին գիտությունների մեջ, բայց առավելաբար հոգևոր գիտությունների մեջ: Մեզի՝ Եկեղեցվո պաշտոնյաներու, ի մեջ այլ տիտղոսներու, կուտան նաև **հոգևորական** տիտղոսը և կենթադրեմ որ արդարև մեր հիմնական գիծը այդ պետք է ըլլա. **հոգևորականներ** պետք է ըլլան: Հոգևորական ըլլալու համար ոչ միայն այդ բնագոյը, այդ կոչումը և զգացումը պետք է ունենալ, այլ միաժամանակ հետզհետե հոգևորական գիտություններ ծծելով և ամբարելով՝ մեր մեջը մշակենք հոգևորականը և ձեզ կը վրստահացնեմ, թե հոգևորականը, եթե մինչև իսկ նվազ կարողություններ ունեցող անձնավորություն ըլլա, շատ ավելի օգտակար կըլլա մեր ժողովուրդին, քան անոնք, որոնք խոշոր գիտականություն ունին, խոշոր դիպլոմներ ունին և միաժամանակ բարձր վարժարաններ են ավարտել, բայց նվազ հոգևորական են: Մեր փորձառությունը մեզի այնպես ուսուցած է, որ նվազ հոգևորականը նվազ ծառայություն կմատուցանե հայ ժողովուրդին. իսկ առավել հոգևորականը, առավել հոգևորական զգացում, ապրում և գիտակցում ունեցողը ավելի ծառայություն կմատուցանե թե՛ մեր

ժողովուրդին, թե՛ Աստուծո Եկեղեցիին: Ամենքս ալ կանչված ենք Աստուծո և իր ժողովուրդին, Իր Եկեղեցիին ծառայելու համար: Հետևաբար ամենքիս աղոթքն ու մաղթանքը այն է, որ որպեսզի Աստված ինքը ըլլա մեր ամենուս առաջնորդը և Իր Իմաստության Հոգին, շնորհաց բաշխիչ Հոգին իջեցնե ամենքիս մտքերում և սրբություն մեջը և մենք արժանավոր ծառանգորդները ըլլանք, արժանավոր ծառանգավորները ըլլանք մեր նախնյաց, որոնք դարերու դժվար կացություններու մեջեն Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցվո նավը խաղաղության նավահանգիստը հասցուցին: Եվ այսօր այս հայրենիքը, Սուրբ Էջմիածինը, Մայր Աթոռը խաղաղ և բարգավաճ պայմաններու մեջ կգտնվեն, որուն համար մենք Աստուծո փառք կուտանք և կմաղթենք, որպեսզի այս խաղաղությունը թե՛ այս հայրենիքի մեջը և թե՛ ամբողջ աշխարհքի վրա տևական ըլլա Աստուծո փառքին համար և մարդոց զարգացման համար, մարդոց եղբայրության համար, մարդոց համերաշխության, հաշտության, սիրո համար, ամենք:

Հոգևոր ճեմարանի վերաբացման սույն հանդիսությունն ավարտվեց խմբովին երգված «Հայր մեր»-ով և Հայոց Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով:

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՏՎՉՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն թվականի հոկտեմբերի 2-ին, ուրբաթ օրը, հոգևոր ձեմարանի հանդիսությունների դահլիճում, նախագահությամբ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի ատենապետ գերաշնորհ Ս. Սիոն արքեպս. Մանուկյանի, տեղի ունեցավ վարդապետական թեզի պաշտպանություն:

Հանդիսությանը ներկա էին Մայր Աթոռի ու Էջմիածին քաղաքի մյուս վանքերի ու եկեղեցիների հոգևորականությունը, հոգևոր ձեմարանի դասախոսական կազմը, ուսանողությունը և բազմաթիվ հյուրեր:

Ս. Էջմիածնի միաբան Ս. Զատիկ արք. Ավետիքյանը նախօրոք իր պատրաստած վարդապետական թեզը ներկայացրել էր Վեհափառ Հայրապետին: Նորին Սրբության կարգադրությամբ կազմվել էր քննիչ հանձնախումբ, որի կազմում էին Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Զավեն արքեպս. Չինչինյանը (նախագահ), Ս. Հոփիսիմե վանքի վանահայր աստվածաբանական գիտությունների թեկնածու Ս. Պարզև վրդ. Մարտիրոսյանը և Մայր Աթոռի Միջեկեղեցական հարաբերությունների բաժնի ընդհանուր քարտուղար, հոգևոր ձեմարանի բազմամյա դասախոս պրն. Պարզև Ծահբազյանը: Քննիչ հանձնախումբը իր կարծիքը ներկայացրել էր Վեհափառ Հայրապետին:

Վարդապետական թեզի բանավոր պաշտպանությունը սկսվեց ժամը 11-ին: Նախ Ս. Զավեն արքեպս. Չինչինյանը ներկայացրեց հանձնաժողովի կարծիքը՝ ներկայացված աշխատանքի վերաբերյալ, ապա Ս. Զատիկ արքեպս. հանդես եկավ իր կատարած աշխատանքի բանավոր պաշտպանությամբ և պատասխանեց տրված հարցերին:

Ս. Զատիկ արք. Ավետիքյանի աշխատանքը նվիրված էր Նոր Կտակարանի Համատես Ավետարանների առակների մեկնությանը՝ «Քրիստոսի պատգամները Համատես Ավետարանների առակներում» վերնագրով: Աշխատանքը բաժանված էր ինը գլուխների և երկու հավելվածների: Կազմում է 86 մեքենագիր էջ:

Բանավոր պաշտպանությունից հետո հանձնաժողովը Ս. Զատիկ արք. Ավետիքյանի աշխատանքը գնահատեց «քաջալավ»:

Հոկտեմբերի 3-ին, շաբաթ օրը, Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում սկսվեց վարդապետական աստիճանի տվչության արարողությունը: Վեհափառ Հայրապետի բարձր կարգադրությամբ գերաշնորհ Ս. Զավեն արքեպս. Չինչինյանը կատարեց Ս. Զատիկ արք. Ավետիքյանին վարդապետական մասնավոր աստիճանի տվչության արարողությունը:

Արարողության ավարտից հետո սրբազան հայրը հետևյալ բովանդակալից խոսքը ուղղեց նորընծա վարդապետին.

«Օրինակ չինչիք հաւատացելոց բանիք, գնացիք, սիրով, հաւատովք, սրբութեամբ» (Ա Տիմ. Ա. 12):

Օշականի այս սուրբ եկեղեցվում մեջ, ուր կհանգչի երիցս երանեալ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի դամբարանը, եկած ենք այսօր, Հայոց եկեղեցվո օրինաց համաձայն, վարդապետական գավազանի տվչության կարգը կատարելու հոգեշնորհ Ս. Զատիկ արքեպս. ի: Իր ավարտաճառը, որ կկրե «Քրիստոսի պատգամները Համատես Ավետարանների առակներում», երեկ պաշտպանած է Ս. Էջմիածնի հոգևոր ձեմարանի կամարների ներքո, ստացած է գնահատանք:

Այստեղ, այս սուրբ վայրի մեջ, բանաս-

տեղծի պատկերավոր բացատրությամբ, Ս. Մեսրոպը բոլոր ժամանակներու համար կկենա իբրև «աղամանդեայ ապառաժ», կարդացի՞ք վարդապետական գավազանի տվչության հատուկ աղոթքներ և երգեցի՞նք շարականներ: Արդարև այս արարողությունը հուզիչ է և արտացավ մեր Եկեղեցվո մեջ: Աստվածային և երկնավոր շնորհ, որ միշտ կլնու զպետու կարեաց Հայաստանյայց Եկեղեցվո: Ընծայալը Ս. Հոգվույն առատահոս աղբյուրեն կստանա շնորհներ, հին մարդը կփոխվի կամ կնորոգվի: Խորհուրդը տեսանելիին ընդմեջեն անտեսանելիին գալուստն է: Մեր Եկեղեցվո արարողության և ծեսին մեջ, մենք կհայտնենք, օրինակ, երեխայի մկրտության ժամանակ ջուրն ու ս. մյուռոնը և աղոթքներու միջնորդությամբ, անտեսանելիորեն երեխան կգարդարվի Ս. Հոգվույն շնորհքով: Ս. պատարագի ժամանակ կհայտնենք հացն ու գինին և աղոթքներով անոնք կվերափոխվին անդրգոյալորմամբ, այսինքն զոյակիցն ու փառակիցը անեղ էության, կտարրանա իբրև մարմին և արյուն Հիսուսի Քրիստոսի: Այդպես նաև ձեռնադրության ժամանակ ընծայալը կընդունի Աստվածային և երկնային շնորհ, որպեսզի իր նվիրումով, անմնացորդ զոհողությամբ, անձնուրացությամբ կարենա ժողովրդին միջոցավ ծառայի Աստուծո, ճշմարիտ Բանին քարոզությունը կատարե հունկըն հավատացելոց, ուղղափառ դավանությամբ:

Երբ Ջերեթյան եղբայրներու՝ Հովհաննես ավետարանչի ու Հակոբոս առաքյալի մարը, ներկայանալով Հիսուսի, խնդրեց, որ իր երկու որդիները արքայության մեջ նստին իր աջ և ահյակ կողմերը, Հիսուս պատասխանեց. «Կարո՞ղ են ըմպել զբաժակն, զոր ես ըմպելոց եմ»: Այն ատեն Հակոբոս և Հովհաննես պատասխանեցին՝ կարիմք: Կրնանք: Հավերժական աշակերտությունը անընդմիջաբար կշարունակի: Անոնք, որոնք իրենց ձեռքը դրած են անգամ մը

մաշին վրա իբրև մշակ Տիրոջ այգիին մեջ, այլևս ետ չեն կրնար դառնալ, ըսելով՝ կըրնանք լուծը տանիլ: Այս պատասխանն է, որ կուտա այսօր հոգեշնորհ Տ. Ջատիկ վարդապետ Ավետիքյան ի մեջ ս. Եկեղեցվո, առաջի ս. խորանի և երանյալ Ս. Մեսրոպի շիրմին մոտ՝ ծառայելու Հայոց Եկեղեցվո: Բոլորին ներկայությամբ և զգայությամբ Ջատիկ վարդապետ ուխտ ըրավ, լցյալ շնորհք, լի և առավելյալ ամենայն բարության, հավատարիմ մնալու Հայոց Եկեղեցվո առաքելական և ուղղափառ դավանության, նաև հավատարիմ մնալու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, որուն զինվորյալ մեկ անդամն է:

Ի հարկին, ըստ առաքելական պատվերին այն պիտի հաղորդե, ուսուցանե, խրատե, հանդիմանե, բայց ամենեն ավելի՝ դժվարությանց պիտի տոկա և համբերե, ստանալու համար հաջողության պսակը, զոր Տերն բարյաց տացե ամենայն հուսացողաց յուրոց: Ահավասիկ Պողոս առաքյալի պատվերը. «Օրինակ լինի՞ր հաւատացելոց բանիւք, զնացիւք, սիրով, հաւատովք, սրբութեամբ. մի անփոյթ առնէր զշնորհացո, որ ի քեզ են, որ տուաւ քեզ ի ձեռնադրութենէ»:

Կաղոթենք, որ այդ շնորհները, որոնք ստացավ այսօր, առատանան իր մեջ, և ամենքս կարենանք միշտ փառավորել զանուն Ամենասուրբ Երրորդությանն, որ է օրհնյալ այժմ և հավիտյանս:

*
* *

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունը շնորհավորում է հայր Ջատիկ Ավետիքյանին՝ Հայ Եկեղեցու վարդապետի բարձր աստիճանին արժանանալու համար, և հույս հայտնում, որ այսուհետև ևս նա իր ջանքերն ի սպաս կդնի Հայ Եկեղեցու բարգավաճման ու հայ ժողովրդի ծառայության սրբազան գործին:

Տ. ԶԱՏԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՎԵՏԻՔՅԱՆ

Ծնվել է 1957 թ. օգոստոսի 7-ին Երևանում: Ավագանի անունն է Վաչագան:

1974 թ. ավարտել է Երևանի Դերենիկ Դեմիրճյանի անվան միջնակարգ դպրոցը և նույն տարին ընդունվել Ս. Էջմիածնի հոգևոր ճեմարան ու այն ավարտել 1979 թ. սայիսին:

1978 թ. մայիսի 27-ին Մայր տաճարում ձեռնադրվել է սարկավագ:

Հոգևոր ճեմարանն ավարտելիս Տ. Զատիկ վարդապետ Ավետիքյանի դիպլոմաին աշխատանքի թեման է եղել «Ստեփանոս արքեպիսկոպոս Օրբելյանի «Հակաճառութիւն ընդդէմ երկաբնակաց» ծողովածուն և նրա նորագոյտ հատվածները»: 1980 թ. ապրիլի 23-ին, հոգևոր ճեմարանում կապած հանդիսության ժամանակ, Տ. Զատիկ վրդ. Ավետիքյանը հանդես է եկել իր վերոհիշյալ ավարտաճառի բանավոր պաշտպանությամբ:

1980 թ. հունիսի 8-ին, Ս. Էջմիածնի Կաթողիկեի տոնին, ձեռնադրվել է կուսակրոն բահանա՝ ձեռամբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի:

1979—1982 թթ. աշխատել է «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրությունում որպես քարտուղար:

1980—1982 թթ. կատարել է Վեհափառ Հայրապետի գավազանակրի պաշտոնը, կրոնագիտական ստաբկաներ դասավանդել հոգևոր ճեմարանում, միաժամանակ որպես ազատ ունկնդիր մասնակցել Երևանի պետական համալսարանի բանասիրական ֆակուլտետի դասընթացներին:

1982 թ. նոյեմբերին, Վեհափառ Հայրապետի բարձր կարգադրությամբ, հայր Զատիկը մեկնել է Լիոն՝ ուսումը շարունակելու տեղի Համալսարանի Աստվածաբանության ֆակուլտետում: Հայր Զատիկը նաև իր ծառայությունն է բերում Լիոնի, Սենթ Էթեն-նի և Վիեննի հայկական եկեղեցիներում:

«ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ» ԺԱՄԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ

Մեր ժամանակներում խաղաղությունը հրամայական պահանջ է համայն մարդկության համար: Ժամանակակից միջուկային զենքի կործանարար վտանգը ողջ մարդկությանը ստիպում է մտածել այդ մասին և գործել ընդդեմ այդ վերահաս չարիքի: Իսկ աշխարհի խաղաղությունը, բնականաբար, խաղաղությունն է նաև հայ ժողովրդի: Հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ ապրել է ու մաքառել խաղաղ կյանքով ապրելու և ստեղծագործելու համար: Հաճախ, սակայն, հուսախաբվել է, ճնշվել ու զանգվածաբար կոտորվել բարբարոս ցեղերի ու ժողովուրդների կողմից: Այժմ, վերջապես, ապրում է մի խաղաղ ժամանակաշրջան: Թող այդ խաղաղ ժամանակաշրջանը տևական լինի:

Հոկտեմբերի 24-ին, շաբաթ օրը, կեսօրվա մոտ, Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարը լեռնեցում էր: Այստեղ էին գտնվում Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամները, Մայր Աթոռի միաբանությունը, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմը, Մայր Աթոռի պաշտոնեությունը, հյուրեր և բազմաթիվ հավատացյալներ:

Ժամը 12-ին սկսվում է «Հանգստեան» ժամերգությունը՝ գլխավորությամբ Մայր տաճարի լուսարարապետ գերաշնորհ Տ. Հուսիկ արքեպս. Սանթրույանի: Ժամերգության երգեցողությունը կատարում է հոգևոր ճեմարանի երգչախումբը՝ ղեկավարությամբ Մայր տաճարի դպրապետ Հայկ սրկ. Ֆրունջյանի:

Հավարտ «Հանգստեան» ժամերգության, համայն աշխարհում խաղաղության պահպանման անհրաժեշտության մասին բովանդակալից խոսք է ասում Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ գերաշնորհ Տ. Գարեգին եպս. Ներսիսյանը:

«Խաղաղութիւն մերձաւորաց, խաղաղութիւն հեռաւորաց»:

Ամբողջ աշխարհում այսօր խաղաղության պայքարի օր է ընդդեմ միջուկային և կործանարար բոլոր տեսակի զենքերի: Նվիրական և օրհնյալ այդ սուրբ պայքարի սկիզբը ազդարարեցին հեռավոր Ծապոնիայի Հերոսիմա քաղաքի ժամը 12-ին հնչող զանգերը: Քաղաք, որը, ինչպես գիտեք, սիրելի հավատացյալներ, երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտին նետված ատոմական ումբի պատճառով հրո ճարակ դարձավ, մոխրացավ ու փոշիացավ՝ առավել սոսկալի պատկերներ կայացնելով մարդկությանը, քան Աստվածաշնչական Սողոմն ու Գոմորը:

Հերոսիմայի զանգերը խաղաղության կոչի քաղցրահնչյուն դողաճները տարածելով ամբողջ աշխարհում, այս պահիս հասնում են նաև մեզ՝ Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում համախմբված հայորդիներին, քանզի մենք էլ հանուր հայության հիմնավորց այս սրբավայրում, Աստուծո և մարդկության առջև քրիստոնեական մեր պարտքն ենք կատարում՝ աղոթելով ու մաղթելով «Խաղաղութիւն մերձաւորաց, խաղաղութիւն հեռաւորաց»:

Խաղաղություն սերմանելու ավետարանական պատվիրանը քրիստոնեության քարոզության առաջին իսկ օրերից սրբազան պարտականությունն է նկատվել յուրաքանչյուր քրիստոնյայի, որն այնքան անձկորեն և բարի ջանադրությամբ սպասում է երկրների արքայության հաստատմանը երկրի վրա: «Արքայութիւն երկնից ի ներքս ի ձեզ է», ընթերցում ենք Մարկոսի ավետարանում: Այս նշանակում է, սիրելի հավատացյալներ, որ յուրաքանչյուր քրիստոնյա աշխարհում պետք է աշխատի ի սեր այս միակ, անճաման Երկիր-մոլորակի, ինչպես

Սուրբ Գիրքն է մեզ պատվիրում, կտրելու, հեռացնելու այն անդամը, որը սպառնում է ապականել ողջ մարմինը: Իսկ արդ, այսօր ո՞վ մեզանից համոզված չէ, թե միջուկային զենքը վերջնական ոչնչացման ու մահու իրական սպառնալիք է ոչ միայն առանձին անհատների կամ ազգերի, այլև՝ Աստվածային ողջ արարչության, ամբողջ տիեզերքի:

Աշխարհում այսօր ամեն ոք գիտակցում է կարևորությունը և անհրաժեշտությունը կայուն խաղաղության: Խաղաղությունը կենսական ու համապագոյա աղոթքի նյութն է Հայ Եկեղեցու և հավատացյալ հայորդիների: Քանզի մեր հայրենի երկրում ամեն մի ավեր վանք, քաղաք, բերդ և կամ այլ շինություն տխուր վկայություններն են պատերազմական այն բազում արհավիրքների, որ տեսել է մեր ժողովուրդը իր անցյալի դարավոր պատմության ընթացքին: Հիշենք այստեղ, որպես թարմ օրինակ, տակավին չսպիացած մի վերք. դեռևս մեկ շաբաթ առաջ նետված իրանյան ռումբի հետևանքով Իրաքի հասրա քաղաքում ավերակույտի վերածվեց հայոց եկեղեցին:

Ահա թե ինչու, սիրելի հայորդիներ, մենք՝ ազգ և Եկեղեցի, ողջունում ենք ամեն մի ձեռնարկ՝ խոսք թե գործ, որ նպատակամղված է կայուն խաղաղություն հաստատելու երկրի վրա: Ահա թե ինչու հույժ մխիթարական է մեզ համար հաստատել այստեղ պաշարի աննկուն ոգին Խորհրդային մեր կառավարության խաղաղասիրական քաղաքականության, որը և ներշնչում է մեզ հավատքով, թե մեր երկրի 70-ամյա հոբելյանը խաղաղ կյանք ունենալու հույսի նոր հորիզոններ պիտի բացի համայն մարդկության առջև:

Խաղաղությունը, արդարև, առաջնային և գերակա խնդիրն է այսօր համայն մարդկության: Որովհետև, ինչպես օվկիանոսի վրա բարձրացած ամենադուրյգ ալիքն ան-

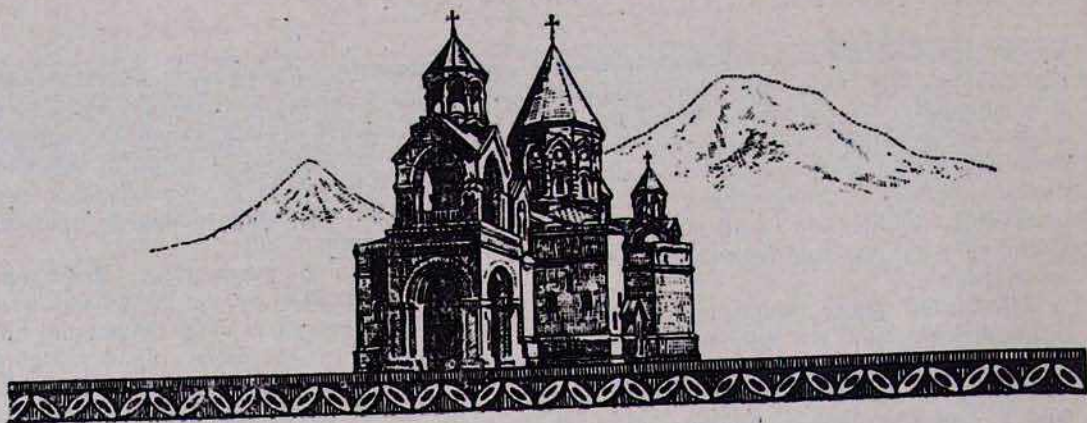
գամ տարածվում և զգալի է դառնում հանդիպակաց ափում, այնպես էլ աշխարհի ամենահեռավոր ծայրամասում բռնկված չարաղետ պատերազմը, թեև ոչ ատոմական, իրական վախ ու սարսափով է պատում հոգին աշխարհի հակառակ բևեռում ապրող մարդկության:

Այսօր, սիրելի բարեպաշտ ժողովուրդ, ահագանգի ուժգնությամբ են հնչում զանգերը Ս. Էջմիածնի, և մենք հավատում ենք, որ նրանց ղողանջները միախառնվելով Հերոսիմայիում և աշխարհի տարբեր ծայրամասերում հնչող զանգերի ալիք առ ալիք մեզ հասնող ձայներին, միասնական թնդյունով պիտի կարողանան հորձանք տալ ու խորտակել գորությունը աշխարհսիր ժողովրդային չարաղետ զենքերի:

Մենք հավատում ենք նաև, որ աշխարհի բարի կամքի տեր մարդիկ զանգերի այդ ղողանջները պիտի ընկալեն որպես կոչ՝ ի խնդիր աշխարհի խաղաղության իրենց վճռական խոսքն ասելու և իրենց նպատր քերելու, ամենայն պատասխանատվությամբ իրենց ձեռքը դնելու տիեզերքի օվկիանոսում լողացող մեր այս փոքրիկ Երկիր-մոլորակի դեկին, որպեսզի ոչ մի հողմ և անկեղծում չշեղի նրա ընթացքը դեպի խաղաղ նավահանգիստ, որպեսզի մեր բազմաչարչար երկիրը չտեսնի այլևս արյուն և արցունք, այլ միայն՝ ստեղծագործ աշխատանքի արդար պտուղներ, որպեսզի մենք և մարդկությունը համայն, այժմ և հավիտայն մեր հայացքները երկինք հառած, գոհություն և փառք մատուցանենք առ Աստված՝ խաղաղ կյանքի, շեն ու ծաղկող այգեստանների, քաղաքների և շենների համար:

«Խաղաղությո՜ւն ամենեցուն» դարերով սրբագործված նվիրական այս մաղթանքն է մեր՝ հոգևորականներին պատգամը այսօր ազգերին և պետություններին համայն:

ՊՈԼՍԱՀԱՅ ՈՒԽՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ԽՈՒՄԲԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Սույն թվականի սեպտեմբերի 10-ին, հինգշաբթի օրը, առավոտյան ժամը 10-ին, Մայր Աթոռ այցելեց պոլսահայ ուխտավորների մի մեծ խումբ: Մայր տաճարում իրենց ուխտն ու աղոթքը կատարելուց հետո, Վեհարանում պոլսահայ ուխտավորների խմբին ընդունեց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը: Ընդունելության ընթացքում խմբի անունից Վեհափառ Հայրապետին ուղղված ջերմ և սրտառույ խոսք ասաց պրն. Էդվարդ Թովմասյանը:

«Կուգանք պատմական քաղաք Պոլիսեն, որ այս տարի Թուրքիո հայոց Պատրիարքության հիմնարկության 525-րդ տարեդարձը տոնեցինք: Այդ օր տոնեցինք նաև մեր բոլորին սիրելի Ամենապատիվ Սրբազան Պատրիարք Հոր գահակալության 25-ամյակը:

Եկանք ուրիշ պատմական քաղաք մը, ուրիշ սրբավայր մը հազար-հազարամյա եկանք մեր ուխտը կատարելու: Մեզմե ու մանք քանի անգամներ կուգան, այսօր դարձյալ եկան իրենց ուխտը նորոգելու. եկանք Իջման Սուրբ Սեդակին առջև մեր հավատքի, հույսի մուր վառելու, շրթունք դայցնելու այն սուրբ քարերուն, որ ամեն հայու երազն է:

Սիրելի Վեհափառ Տեր, գիտենք, որ Ձեր մանկության որոշ մեկ շրջանը ապրած եք Պոլսո Վետիկ փաշայի թաղամասին մեջ, աշակերտած եք Մեսրոպյան վարժարանը: Ս, Հովհաննես եկեղեցին ինչ-ինչ հիշա-

տակներ ունի Ձեր մոտ: Այդ 137 տարվա եկեղեցին այս տարի նորոգվեցավ և օծվեցավ շինարար և գրասեր Ամենապատիվ Ծնորհք արքեպիսկոպոս Գալուստյանի ձեռքով: Ծամբա չելած գացի, մոմ վառեցի Ս. Հովհաննես եկեղեցվո մեջ՝ աղոթելով ու մաղթելով Ձեզ երկար կյանք, առողջությո՜ւն ու Ձեր գործոց հաջողությո՜ւն:

Դուք եղաք վերջին երեսուն տարիներուն մեջ շինարար և հաշտարար գործունեությամբ իսկական հովվապետ մը, և Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը այսօր կապրի կատարյալ և ծաղկյալ օրերը:

Մենք մոտեն կհետևենք և գիտենք, որ Դուք կքարոզեք ու կաշխատեք ժողովուրդներու բարեկամության, ընդհանուր զինաթափության, սպառազինություններու դադրեցումին համար:

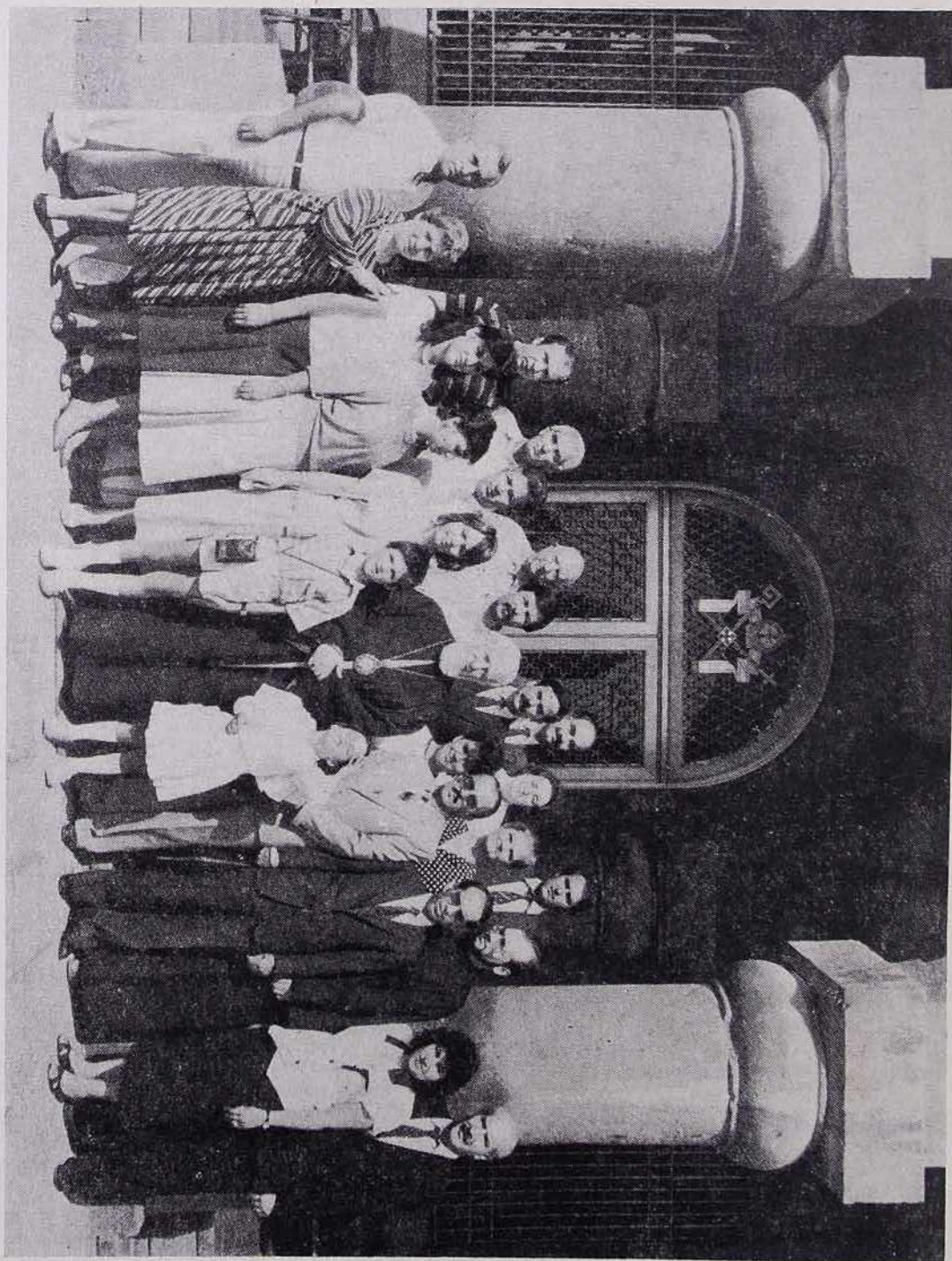
Հազար սեր, հազար ողջուն Ձեր գործին:

Մենք Ձեր շունչով ազգային, կրոնական ու մարդու եղբայրության ճշմարտությունները կտրվինք: Եվ կհավատանք, որ այս լույսի ճամբով մենք պիտի կերտենք մեր վաղվան ապագան, պիտի կազմենք ամուր միասնականություն, միություն, եղբայրություն ու խաղաղ, արդար աշխարհ մը:

Ուրախություն բերինք, բարև բերինք վարժապետյաններու, դուրյաններու, կոլտներու ապրած քաղաքեն:

Թրքահայերս կգտնվինք մեր Հոգևոր Հոր՝ Ծնորհք Պատրիարքի հայրական հոգածության տակ, որ խորապես կապրի ու

տալիս քաղաքի վարչապետական կոմիտեի անդամները

ապրեցնելու կաշխատի իր մեծ անցյալը:

Իսթանպուլահայերս համակրանքով ու սիրո կապերով կապված ենք Սուրբ Էջմիածնին:

Հազար սեր, հազար ողջուն մեր քույրերեն ու եղբայրներեն:

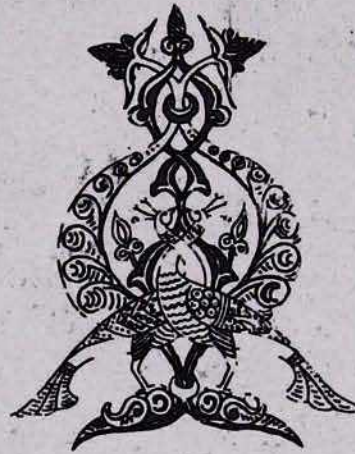
Հազար սեր, հազար ողջուն մինչև իսկ չծնված հոգիներեն»:

Այնուհետև պոլսահայ ուխտավորների խմբին ուղղված իր քաջալերանքի, ոգևորության և օրհնության խոսքն ասաց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը:

Ընդունելության ավարտին պոլսահայ ուխտավորների խումբը լուսանկարվեց Վեհարանի առջև՝ իրենց մեջ առած բոլորի համար այնքան թանկ ու սիրելի Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին:

Պոլսահայ ուխտավորների խումբը Մայր Աթոռից մեկնեց անմոռաց տպավորություններով և բարձր տրամադրությամբ:

ԹՂԹԱԿԻՑ

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ՈՒԽՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ԽՈՒՄԲԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ

Սույն թվականի սեպտեմբերի 27-ին, կիսակի օրը, մի խումբ ամերիկահայ ուխտավորներ այցելեցին Մայր Աթոռ և ներկա եղան Մայր տաճարում մատուցված սրբազան պատարագի արարողությանը։ Ա. պատարագից հետո նրանք մեծ հիացմունքով դիտեցին Մայր Աթոռի Գանձատանը պահվող կրոնական ու ազգային մշակույթի հավաքածուները, Վեհաբանի ցուցարահները, աղամանդակուտ ոսկե խաչը, Սովետական Հայաստանի գերբը, Մաշտոցյան այբուբենը և այլն։ Այնուհետև ամերիկահայ ուխտավորներին իր ընդունարանում ընդունեց Վեհափառ Հայրապետը։ Հանդիպման ժամանակ ամերիկահայ ուխտավորների անունից դոկտոր Տիգրան Հարություն Տիգրանյանը հանդես եկավ Վեհափառ Հայրապետին ուղղված հետևյալ բովանդակային խոսքով։

«Վեհափառ Տեր,

Թույլ տվեք ինձ արտահայտելու ուխտավորներու մեր խումբին տպավորությունը հայ քրիստոնեության օրրան և Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնա տաճար մեր ըրած այցելության առթիվ։

Ես ունեցած եմ բախտը անձնապես այցելելու, պատանի տարիքիս, իմ ծնողքին հետ, Երուսաղեմի Սրբոց Հակոբյանց տաճարն ու վանքը, Անթիփիասի Հայրապետական Սուրբ Աթոռը մայրիներու երկիր Լիբանանի մեջ։ Բնականաբար, խոր տպավորություն է ձգած իմ վրա մեր հավատքի այս գույզ կենտրոնների ըրած այցելությունը։ Սակայն իմ այցելությունը Մայր տաճար Ս. Էջմիածին տարբեր ազդեցություն և տարբեր տպավորություն կձգե։ Կհավակնիմ ենթադրել, թե մեր խումբի մյուս անդամներն ալ պիտի համաձայնին ինձի հետ,

թե այս այցելությունը ունի տարբեր իմաստ, նշանակություն ու տպավորություն։ Այս տարբերությունը կկայանա, անտարակույս, հավատքի այս տաճարին Մայր Հայրենիքի հողին վրա գտնվելուն մեջ։ Մեր քրիստոնեական հավատքի ծագումը այստեղն է իսկ է սկսած չորրորդ դարու 303 թվականին։

Այսօր մենք բախտը կունենանք, հանձին Ձեզի, Վեհափառ, հաղորդակից դառնալու մեր հավատքի սկզբնաղբյուր այս խորանին առջև։ Սուրբ Թադեի Եկեղեցվույն, Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչով սկսած մեր դավանանքին։

Դուք, Վեհափառ, կմարմնավորեք այս Եկեղեցին։ Անոր միջոցով է, որ տասնվեց դարեր շարունակ մեր ազգային դիմագիծը անվթար է պահված մեզ շրջապատող և դրացի ազգությանց ու ժողովուրդներու՝ իրենց ազդեցությունը մեր վրա տարածելու փորձերեն, որոնք երբեմն եղած են խաղաղ սակայն հաճախ ուժի միջոցով։

Թույլ տվեք, որեմն, Վեհափառ, Կանադայի, Միացյալ Նահանգներու և Բրազիլից մեր խումբի ուխտավորներուն անվամբ Ձեզ մաղթել առողջություն և արևշատություն, կարենալ սփյուռքահայերուս տալու վայելքը այս հաղորդակցության։ Մեր երախտագիտական զգացումները կհայտնենք և Ձեր հայրական օրհնությունը կխնդրենք, հուսալով օր մը դարձյալ այցելել այս սուրբ վայրը։

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը ողջունեց ամերիկահայ ուխտավորների այցը Մայր Աթոռ և տվեց իր հայրական օրհնությունն ու բարեմաղթությունները։

ԹՂԹԱԿԻՑ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԲԵՄ. ԼՈՒՐԵՐ

Սեպտեմբերի 6-ին, Կիրակի.—Բարեկենդան Ս. Խաչի պահոց:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, օրվա մեծ տոնի առթիվ, ա. պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Սան Պաուլոյի (Բրազիլիա) հայոց հոգևոր հովիվ Ս. Եզնիկ քհն. Կյուրեղյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հավոր պատշաճի քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ս. պատարագին ներկա էին նաև մի խումբ ամերիկահայ ուխտավորներ:

Սեպտեմբերի 9-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում տեղի ունեցավ Մայր Աթոռի դիվանապետ գերազնորն Ս. Ներսես արքեպս. Պոզապայանի հանդիպումը ուսանողության հետ: Սրբազան հայրը դասախոսություն կարդաց՝ «Մայր Աթոռի հարաբերությունները Կիլիկիո կաթողիկոսության հետ» թեմայով:

Դասախոսության ավարտին սրբազան հայրը պատասխանեց ուսանողների տված հարցերին:

Սեպտեմբերի 11-ին, ուրբաթ.—Այսօր հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում Ս. Ներսես քհն. Ներսեսյանը հոգևոր ճեմարանի ուսանողությանը ներկայացրեց «Պետրոս առաքյալի ճատերը Գործք առաքելոցում» հետաքրքրաշարժ ուսումնասիրությունը:

Սեպտեմբերի 18-ին, Կիրակի.—Խաչվերաց:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ա. սեղանի վրա, ա. պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Կենտրոնական Եվրոպայի հայրապետական պատվիրակ գերազնորն Ս. Մեսրոպ եպս. Գրիգորյանը: «Հայր մեր»-ից առաջ, օրվա մեծ տոնի առթիվ, բովանդակալից քարոզ խոսեց գերազնորն Ս. Տիրան արքեպս. Ներսիսյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ս. պատարագին ներկա էր նաև ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Թուր-

ԱՓՅՈՒՐԿԱԶԱՆ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԽՈՒՐԵ
(31 օգոստոսի 1987 թ.)

քիայի հայոց Ամենապատիվ Պատրիարք Տ. Շնորհք արքեպս. Գալուստյանը:

*
* *

Սեպտեմբերի 14-ին, երկուշաբթի.—Յիշատակ մեռելոց:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Խաչատուր քհն. Ֆրանկյանը:

*
* *

Սեպտեմբերի 15, 16, 17 և 22 օրերին հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների արևելյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ Տ. Խաժակ վրդ. Պարսամյանը ճեմարանի ուսանողությանը ներկայացրեց «Ծեար եկեղեցու կյանքում» դասախոսությունների շարքը:

*
* *

Սեպտեմբերի 16-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր հոգևոր ճեմարանի հանդիսությունների դահլիճում տեղի ունեցավ ուսանողության հանդիպում Թուրքիայի հայոց Ամենապատիվ Պատրիարք Տ. Շնորհք արքեպս. Գալուստյանի հետ: Ամենապատիվ Պատրիարք Հայրը հետաքրքրաշարժ դասախոսություն կարդաց Հին Կտակարանի՝ Մովսես մարգարեին վերագրվող գրքերի մասին:

*
* *

Նույն օրը Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի ունեցավ հերթական միաբանական հավաքույթ:

*
* *

Սեպտեմբերի 20-ին, կիրակի.—Բարեկենդան Վարդապ. Ս. Խաչի:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Խաժակ վրդ. Պարսամյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հավուր պատշաճի քարոզ խոսեց:

*
* *

Սեպտեմբերի 27-ին, կիրակի.—Տօն է Վարդապ. Ս. Խաչին:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Զավեն արքեպս. Զինչիկյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Ուխտս դիք և կատարեցեք Տեառն Աստուծոյ մերոյ ամենեքեան, ուր շուրջ էք գնովա» (Մկմ. ՀԵ 12) բնաբանով:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Ուստարագին ներկա էին նաև սիյուն-քահայ մի խումբ ուխտավորներ:

*
* *

Հոկտեմբերի 4-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Հունաստանի հայոց թեմի հայրապետական պատվիրակ գերաշնորհ Տ. Ոսկան եպս. Գալփաքյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Առաջնորդ եղեն մեզ ուղիղ գնացիք ի շափղս արքայութեան երկնից մեծապաշտոն շահիք հաւատով և սիրով իրեանց, ծագեցին զլոյս Աստուածգիտութեան ի սիրտըս մեր» (Ժամագիրք) բնաբանով:

*
* *

Հոկտեմբերի 10-ին, շաբաթ.—Սրբոց քարգմանչաց վարդապետացն մերոց՝ Մեսրոպայ, Եղիշէի, Մովսիսի Քերթողին, Դաւթի Անյաղթ փիլիսոփային, Գրիգորի Նարեկացուն և Ներսիսի Կլայեցուն:

Այսօր Օշականի Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցում, օրվա մեծ տոնի առթիվ, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Սեպուհ արդ. Չուլջյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ հավուր պատշաճի քարոզ խոսեց:

Ս. պատարագին ներկա էին Մայր Աթոռի և Ս. Մեսրոպ Մաշտոց եկեղեցու միաբանությունը և քաղմաթիվ ուխտավորներ:

*
* *

Հոկտեմբերի 11-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ ս. սեղանի վրա, ս. պատարագ մատուցեց Տ. Արամ վրդ. Բոյաջյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Վարդապետ բարի, զի՞նչ բարի գործեցից զի ընդունիցիմ զկեանսն յափտեանկանս» (Մատթ. ԺԹ 16) բնաբանով:

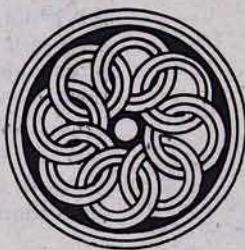
* *

Հոկտեմբերի 18-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Սեպուհ արք. Զուլջանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Եւ որպէս կամիք թէ արասցեն ձեզ մարդիկ, այնպէս արասցիք եւ դուք նոցա» (Ղուկ. 2 31) բնաբանով:

* *

Հոկտեմբերի 25-ին, կիրակի.—Գիտ խաչ:

Այսօր Մայր տաճարում, Ավագ և սեղանի վրա, և պատարագ մատուցեց Տ. Նարեկ քհն. Մատարյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզ խոսեց՝ «Հրաշագեղ և զորեղ փայտ խաչի Քո Քրիստոս գաւազան զօրութեան ի յերկրի երևեալ. եկայք ժողովուրդք երկրպագեցուք» (Ծարական) բնաբանով:

Տ. ԶԱՎԵՆ ԱՐԶԵՊՍ. ՉԻՆՉԻՆՅԱՆ

ՔԱՐՈԶ

«Յանուն Հօր և Որդոյ և Հոգւոյն Սրբոյ, ամէն»:

«Ուխտս դիք և կատարեցէք Տեառն Աստուծոյ մերոյ ամենեքեան, որ շուրջ էք գնովա» (Սղմ. ՀԵ 12):

«Ուխտ դրեք և կատարեցէք դուք ամենքդ, որ կգտնվիք Աստուծո տան մեջ»:

Սիրելի հավատացյալներ, այսօր երկու հիշատակներ կտոնախմբենք: Անոնցմէ մին Վարագա Սուրբ Խաչի հիշատակն է, իսկ մյուսը Ամենայն Հայոց Վեհափառ կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծութիւն Տ. Տ. Վագեն Ա Հայրապետի հԱթոռ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի գահակալության երեսուներկուերորդ տարեդարձն է: Այս երկու հիշատակները ներքին սերտ կապ մը ունին իրարու հետ:

Հիսուսին կյանքին հետ կապված գլխավոր դէպքերը թիվով հինգ, ժողովրդական բացատրությամբ, տաղավար կկոչվին. Ս. Ծնունդը, Հարությունը, Այլակերպությունը, Ս. Աստվածածնի և Ս. Խաչի տոները: Տարվա ընթացքին Ս. Աստվածածնի յոթը տոներ կհանդիսադրենք, բայց Ս. Խաչի չորս տոներ միայն, Վերացման Ս. Խաչի, Երևման Ս. Խաչի, Գլուտ Խաչի և Վարագա Ս.

Խաչի տոները: Ամենեն կարևորը Վերացման Ս. Խաչի տոնն է, և առաջին երեքը ամբողջ քրիստոնեական Եկեղեցիին մեջ հանդիսավորապէս կտոնախմբվին: Միայն վերջինը՝ Վարագա Ս. Խաչի տոնը մեզի՝ հայերու կվերաբերի: Սեպտեմբերը արդեն, կարծեք, Ս. Խաչի փառաբանության ժամանակաշրջանն է, որովհետև Վերացման Խաչի հիշատակը սեպտեմբերի տասնհինգին ամենեն մերձավոր կիրակիին կտոնվի: Խաչը մեր կյանքին մեջ շատ մտերիմ երևույթ մըն է: Բրիտոնյաները ամենուրեք Մայր տաճարներու, եկեղեցիներու, մատուռներու գմբեթներուն, խորաններուն վրա կգետեղեն գայն, անոր հովանիին ներքև կհանգչին այս աշխարհին հավիտենության անցած մեր սիրելիներուն շիրիմները, ամեն օր բազմաթիվ անգամներ կխաչակնքեն, վիզեն կկախեն, կամ սնարին վրա կհաստատեն: Ծիշտ է, որ հին ատեն, պատժի միջոց էր: Բայց Հիսուսի պարագային չի մատուցվիր որպէս արդարության հատուցում հանցանքի մը համար կամ մեղքերու համար, որոնք բնավ գործած չէ, այլ Հոր Աստուծո հետ իբրև հաշտություն, որովհետև խաչը քալիչ է և փրկարար:

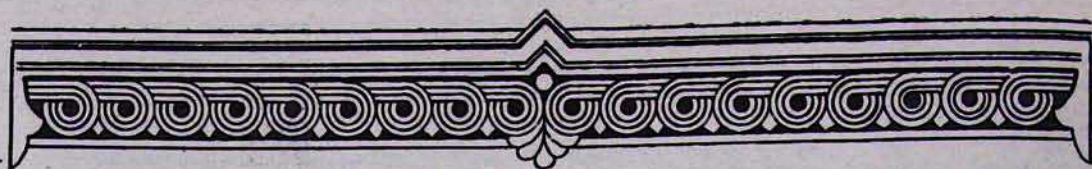
Սիրելի հավատացյալներ, կառտահի մեր կյանքին մեջ, որ տեսնենք, թե ինչպես հայր մը իր անառակացյալ որդիւնն պարտքերը վճարել կուզէ անպատվոյթունը վերացնելու համար, կամ իր որդիւնն սխալին, հանցանքին, մեղքին համար կուզէ անոր տեղ բանտարկելի: Այդպէս նաև մարդկոյթան մեղքերուն, հանցանքներուն համար Հիսուս մեղքերը իր վրա առնել և տառապ Գողգոթային վրա՝ մեղքը վերացնելու այս աշխարհին: Բայց այնքան ատեն, որ մենք կհարատենք մեր սխալներուն, վրիպումներուն, թերութիւններուն, մոլորութիւններուն, մեղքերուն մեջ՝ չենք կրնար առնել մեր խաչը և երթալ Քրիստոսի ետևեն: Քրիստոնյաներու նշանաբանն է խաչը: Մահվան ընդառաջ գացող նահատակներուն ըսել կուտա. «Մեք քարոզեցուք գիտելեալ՝ Քրիստոս, որեւից գայթակղութիւն և հեթանոսաց յիմարութիւն»: Այդոր համար առաքյալին ըսել կուտա՝ «Քաւ լիցի ինձ պարծիլ, բայց միայն ի խաչ Տեառն Յիսուսի Քրիստոսին»: Եվ ստուգապէս ամենքս ալ գիտենք, ներքնապէս կզգանք, մանավանդ դժվարութիւններու ժամանակ, թե ներքին ձայն մը մեզի կըսէ՝ «սովալ յաղթեցես», խաչով կհաղթես: Առիթով մը Քրիստոսի առաքյալները, հարցուցին իրեն. «Զի՞նչ նշան իցէ քոյոյ գալստեան և վախճանի աշխարհի»: Եւ ի՞նչ հրաշք պիտի պատահի, երբ երկրորդ անգամ աշխարհ պիտի գաս, ով Տէր»: Հիսուս պատասխանեց. «Յայնժամ երևեցի նշան Որդոյ մարդոյ յերկինս և գայեց գարութեամբ և փառօք բազմօք», «Այն ատեն խաչին նշանը երկընքին երեսին վրա գորութեամբ և բազում փառք պիտի երևի»: Այդ քառաթեկին վրա բազկատարած խաչվեցումը Քրիստոս վասն մեռ մեղաց և ամենեցուն: Թեև խաչելութեամբ ընդ անօրենս համարեցաւ, բայց կատարելութիւն օրինաց ինք Քրիստոս է: Հին Կտակարանին մեջ կկարդանք, թե Ադամով մեղքը այս աշխարհ մտաւ: Անշուշտ մեղքին հետևանքը մահ է: Երկրորդ Ադամ՝ Քրիստոս պետք է, որ՝ աշխարհի գար, որպէսզի մահը վերացնէր, ջնջէր այս աշխարհին իր խաչին միջոցաւ: Մեր նախածնողը դրախտին մեջ արգիլված ծառին փայտին պտուղէն կերան և պատժվեցան, հետո սակայն ծառի փայտին վրա իբրև համեղաճաշակ պտուղ խաչված Հիսուսի Քրիստոսի մարմինը և արյունը ճաշկերով մեր մեղքերէն կիրկկինք: Հին ատեն Իսրայէլացիները փարավոնյան գերութենէն ազատելու համար երբ անապատէն կանցնէին, օձերէն խաչովելով, առաջնորդ Մովսէս մարգարէն աստվածատես իր

փայտով, գալագանով օձերէն խաչովածներուն բժշկութիւն կուտար: Մենք խաչյալ Փրկչին խաչին մայրով մեղքերէն խաչովածենք կիրկկինք: Հին Կտակարանի մեջ կկարդանք. «Ես եմ Տէր Աստուած, որ հանի քեզ յերկրէն Եփրատացոց ի գերութենէն»: Իսկ մենք Հիսուս Քրիստոսով, մեղքերու գերութենէն ազատած ենք: Բայց երբեք սուրբ խաչը անթացույ մը չէ, որուն վրա կոթնինք, այլ այս աշխարհին հավիտենութեան անցնելու համար հիմնալի կամորջ մը: Եթէ խաչը հաղթանակ է, ամեն հաղթանակ դժվարութեամբ և տառապանքով կըլլա: Հարութեան համար Գողգոթայէն պետք էր անցնիլ: Եվ ո՞վ այս աշխարհի վրա, սիրելի եղբայրներ և քույրեր, կրնա ամենէն ավելի հասկնալ տառապանքը, Գողգոթան, եթէ ոչ հայ մարդը անհատապէս և հայ ժողովուրդը հավաքաբար: Եվ արդոյք աղոր համար չէ, որ Հայոց երկիրը ամբողջ խաչքարերու սուրբ աշխարհ մըն է, արդոյք աղոր համար չէ, որ մեր երկիրն ամեն կողմերը կառուցած են վանքեր, եկեղեցիներ, տաճարներ, մատուռներ՝ հանուն սուրբ խաչի: Բայց խաչելութենէն ետք Հարութիւն կա, ինչպէս լույսը մութէն ետքը: Եվ անհավասիկ գոհութիւն և փառք Աստուծո, հազար փառք, որ հարութիւն առած է նաև մեր ժողովուրդը: Վերածաղկալ և հառաջդիմութեան մեջ է հայոց աշխարհը: Եվ այդ հառաջդիմութեան մեջ հոգևոր իմաստով, իր կարևոր ներդրումը ունի Ամենայն Հայոց Վեհափառ կաթողիկոսը, ազգընտիր և սիրեցյալ Հայրապետը մեր, եկեղեցական, հոգևոր, կրթական, շինարարական, խաղաղասիրական հրատարակչական գործունէութեամբ: Իրոք, հարութիւն առած է մեր ժողովուրդը, և արդիական կյանքի բոլոր բնագավառներու մեջ հսկայական կերպով կհառաջդիմէ: Ես եկած եմ փարավոններու երկրէն, բուրգերու երկրէն, Նեղոսի ափէն և հետո քերած եմ մեր ժողովուրդին, այսինքն Աֆրիկայն ցամաքամասին վրա սփռված հայորդիներուն որդիական և հավատարմական զգացումները առ ոտս Նորին Վեհափառութեան: Եվ այսօր, հավաքված այստեղ, ամենքս, ժողովուրդ հայոց, ուխտ կրնենք և կկատարենք հավատարիմ մնալու Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի և Ամենայն Հայոց Վեհափառ կաթողիկոսին: «Ուխտս դիք և կատարեցէք Տեառն Աստուծոյ մերոյ ամենքեան, որ շուրջ էք գնդվա»: Ինչ ցնծութիւն և ուրախութիւն մեզ բոլորիս, երբ, ականատես կըլլանք հայ ժողովուրդի վերածնունդին և զարթոնքին: Ավելին, վերջին այս շուրջ յոթանասուն տարիներուն Հայոց երկրի մեջ պատերազմ

տեղի ունեցած չէ: Հայոց պատմության համարյա քոլոր շրջաններում ճակատամարտեր տեղի ունեցած են մեր հողի վրա: Միայն այս վերջին շրջանին է, որ պատերազմ տեղի ունեցած չէ այստեղ և հայ ժողովուրդը ապրած է խաղաղության մեջ: Այսպիսին են նոր ժամանակները և այսպիսին է Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի բերած հոգևոր ներդրումը այս ժամանակներու մեջ: Այսօր, կանգնած Միածնի Իջման այս տաճարի մեջ, միջնորդությամբ սուրբ և անմահ պատարագի և բարեխոսությամբ սուրբ կույս Աստվածածնի և անբարբառ բարեխոս սուրբ Խաչի և վերին սուրբ զորաց, խնկանվեր մեր մաղթանքները և աղոթանվեր մեր մրմունջները կրթարացներն առ Աստված և կրսենք. «Տեր Աստված հարցն մերոց, անշարժ և հաստատուն պահե առաքելական Մայր Աթոռ Ս. Էջմիա-

ծինը և մեր հավատո հայր Ս. Գրիգոր Լուսավորչի գահին բազմած Ամենայն Հայոց Վեհափառ կաթողիկոս Նորին Սուրբ Օծություն S. S. Վազգեն Ա Հայրնայեցին շնորհե երկար կյանք և արևշատություն, տուր Տեր Աստված, որ ամոր իշխանությունը տարածված ըլլա ընդ ամենայն տեղիս՝ ի շինություն և ի մխիթարություն հոգվոց հանուր հայոց: Կաղաչենք Քեզ, Տեր Աստված, մեր հայրենիքին, ինչպես նաև ամբողջ աշխարհին, խաղաղություն պարգևե: Բայց նաև Խորհրդային Հայաստանի մեր հանրապետության սահմանները անվտանգությամբ պաշտպանե և ամենագոր ս. Խաչիդ նշանովը պահպանե, որպեսզի վերածաղկումը, վերընթաց հառաջդիմությունը առանց ընդհատումի շարունակվի հավիտյան հավիտենից, ամեն:

ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔ

ԱՐԱՐԱՏՅԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԹԵՄՈՒՄ

Սույն թվականի օգոստոսի 30-ին, Աստ-նո ողորմությամբ և Վեհափառ Հայրապետի բարեհաճ կարգադրությամբ, հայրենի հողում, հայրենի երկնքի տակ օրհնվեց և օծվեց Վարդենիսի Ս. Աստվածածին եկեղեցու Ս. Սեդանը:

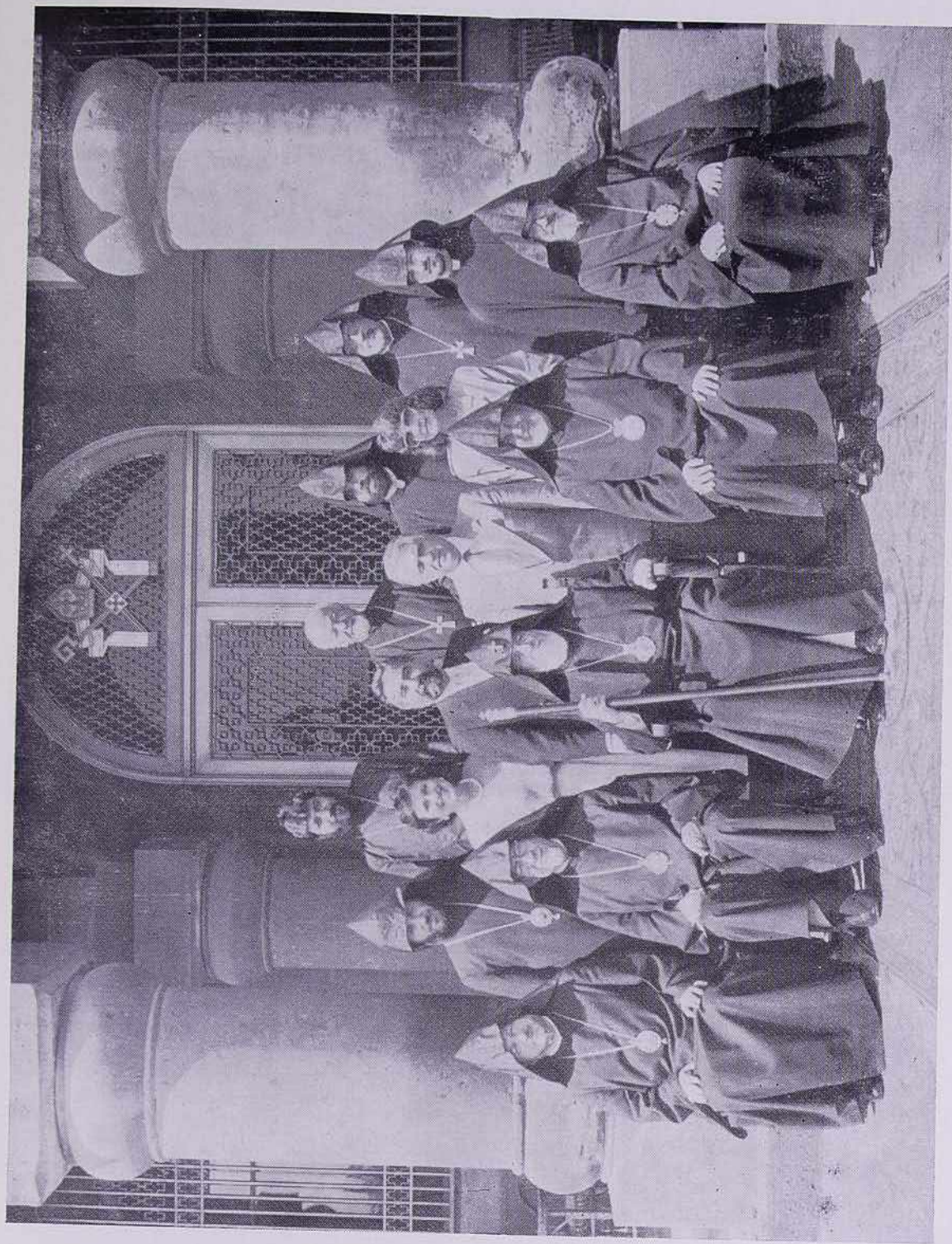
Վաղ առավոտ էր, սակայն եկեղեցին և շրջապատը լեփ-լեցուն էր հավատացյալներով, որոնք ուխտի էին եկել՝ ականատես լինելու հոգեթով և խորհրդավոր օծ-

ման սուրբ արարողությանը: Արարողությանը ներկա էր ոչ միայն տեղի հավատացելոց համայնքը, այլ նաև ուխտավորներ հայ Սփյուռքից:

Սկսվում է սրբազան արարողությունը: Հայ եկեղեցու երեք սրբազան հայրեր՝ Մայր Աթոռի լուսարարապետ Ս. Հուսիկ արքեպիսկոպոս Սանթրուրյանը, Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Ս. Գարեգին եպիսկոպոս:

Մի պահ Ս. Սեդանի օծման արարողությունից

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՎԵՀԱԿԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐՆԵՐ ՏԻԱՐԲ ԵՎ ՏԻԿՆԱՅԲ ՀՈՎՆԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ԵՎ
ՄԱԼԽԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ՀԵՏ

Ներսիսյանը և Կանադայի հայոց թեմի առաջնորդ Ս. Վազգեն եպիսկոպոս Բեշիշյանը, մաղթանքներ, օրհներգություններ և սաղմոսներ են վերստաբում առ Բարձրալքն, ապա կարդացվում է Ս. Ավետարանը: Նախագահող արքեպիսկոպոսը տեսնա-

ազգիս Հայրապետ Ս. Ս. Վազգեն Ա կաթողիկոսին, որ նրա հովանավորության և անվրեպ ուշադրությանը վստահված Հայ Եկեղեցին բարգավաճում և վերելք է ապրում: Սրբազան հայրը շնորհակալական խոսք ուղղեց նաև հայրենի և տեղական իշ-

Հոգեհանգստյան արարողության ժամանակ

գրում է Ս. Սեդանը՝ ասելով. «Օրհնեսցի, օծցի և արբեսցի սուրբ միտոնաս և աւուրս շնորհիւ...»: Սրբալույս մեռունը շողշողում է Սուրբ Սեդանի վրա: Աղոթքի բառերը սքանչացնում են հավատացելոց և ոգեպնդում:

Սրբազան արարողության ընթացքում իր շնորհակալության ջերմ խոսքն է ասում Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ Ս. Գարեգին եպիսկոպոս Ներսիսյանը. «Հայի ստեղծագործ նկարագրի մասն է եկեղեցաշինությունը, — ասում է սրբազան հայրը, — եկեղեցիները, վանքերը եղել են ոչ միայն աղոթատներ, այլև գիտության, արվեստի և հայրենասիրության օջախներ: Դարերի ընթացքին բազում է եղել մեր նյութական և ոգեղեն կորուստները, սակայն բնավ չի պակասել հալի հավատքը»: Ապա սրբազան հայրը իր որդիական շնորհակալությունն է հայտնում

խանություններին, որոնք սատարեցին իրագործելու վերաշինությունը Վարդենիսի Ս. Աստվածածին եկեղեցու: Գարեգին սրբազանը մեծարգո բարերարներ տեր և տիկին Մկրտիչ և Ծաքե Մալխասյաններին փոխանցեց Վեհափառ Հայրապետի գնահատանքը և օրհնությունը, նրա ազնիվ հոգու և եկեղեցասեր գործի համար՝ ասելով. «Այսօր թե՛ Մայր Հայրենիքում և թե՛ Սիփուղքում բարգավաճում է մեր ժողովուրդը, կերտում նորանոր հոգևոր-կրոնական, գիտական և մշակութային տաճարներ, սակայն մենք հավատում ենք, որ առավել ամուր են այն կառույցները, որոնց հիմքը մայրենի հողն է, օծված մեր ժողովրդի արյուն-արցունքով, Միածնաէջ Որդու օրհնությամբ: Ահա այս խորին գիտակցությամբ Մկրտիչ Մալխասյանը արժանի ժառանգորդն է մեր նախնյաց լույս հավատքի և շա-

րունակողը նրանց եկեղեցաշեն ոգու և գործի»։ Իր քարոզի ընթացքին սրբազան հայրը անդրադարձավ այն կարևոր հանգամանքին ևս, որ շնորհիվ մեր ազգային պետության գիտության և մշակույթի գործող օջախների այսօր Հայ եկեղեցին հիմնականում զբաղված է հայ հավատացյալի հոգևոր-բարոյական և ազգային-հայրենասիրական ոգու դաստիարակմամբ և կերտմամբ։ Սակայն այլ է վիճակը Սփյուռքի մեր եկեղեցիների։ Հայ եկեղեցին այսօր Սփյուռքում իր ուսերին կրում է ոչ միայն կրոնա-ծիսական պահանջները հաղորդու, այլև Սփյուռքը Մայր Հայաստանի հետ կապող կամուրջ է, մշակութային կարևոր կենտրոն, անփոխարինելի հիմնաքար-օջախ հայապահպանության կարևոր գործի։ Մեր օրերին թե՛ Հայաստանում և թե՛ Սփյուռքում բարձր է հնչում հայ հոգևորականի, մասնավորապես Ամենայն Հայոց ազգանվեր

Հայրապետի ձայնը. «Վասն խաղաղության ամենայն աշխարհի»։ Խոսքի վերջում սրբազան հայրը աղերս վերադարձեց առ Աստված՝ հալցելով, որ Քրիստոսի սերը սփռվի ամբողջ աշխարհում, որ Աստուծո լույսը լուսավորի համայն մարդկության միտքը և հոգին, որպեսզի անշարժ խաղաղություն լինի, անաստան մնա Հայրենիքն Հայոց և Ս. Էջմիածինը, երկար և արևշատ օրեր ապրի Հայրապետն Հայոց։

«Երանի եկեղեցի շինողաց...»։

ԱՎԵՏԻՍ ՔԱՀԱՆԱ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

*
* *

Սույն թվականի սեպտեմբերի 12-ին Արարատյան հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ գերաշնորհ Տ. Գարեգին եպիսկոպոս Ներսիսյանի նախա-

գանությանը տեղի ունեցավ Մրգավանի (Արտաշատի շրջան) Ս. Հակոբ եկեղեցու կենտրոնական գմբեթի խաչի օծման հոգեպարար արարողությունը:

Օծման արքայազան արարողությանը մասնակցում էին Ս. Բարսեղ քհն. Ղազարյանը, Ս. Նորայր քահանա Բաղդասարյանը և Ս. Սարգիս քահանա Տերտերյանը՝ սարկավագաց դասի հետ միասին:

Արգենտինահայ քարերար տիար Էդ-

վարդ Սեֆերյանի նվիրատվությամբ վերանորոգված գմբեթն ու զանգակատունը գեղեցկություն են հաղորդում 1910 թ. գյուղի բնակիչների ջանքերով կառուցված այս եկեղեցուն:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:

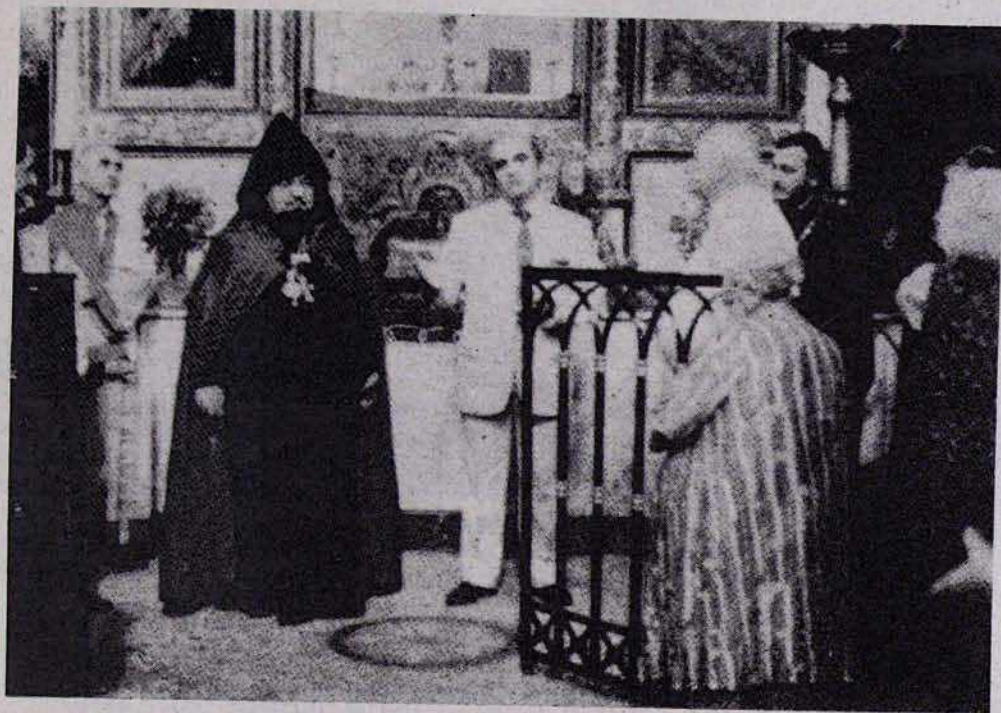
ՀԱԿՈԲ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄՈՒՄ

Սույն թվականի սեպտեմբերի 22-ին, երեքշաբթի օրը, մարդաշատ էր Թբիլիսիի հայոց Ս. Գևորգ Մայր եկեղեցին: Այսօր աչտեղ ելույթ էր ունենալու ամերիկահայ

երգչի համար. լրանում էր նրա՝ տարբեր երկրների բեմերում ելույթների 25-ամյակը:

Աշխարհի խաղաղությանն ու ժողովուրդների բարեկամությանը նվիրված հոգևոր

Առաջնորդ արքայազան հայրը և Տիգրան Ժամկոչյանը Թբիլիսիի հայոց Ս. Գևորգ եկեղեցում

երգիչ Տիգրան Ժամկոչյանը, որը վերջերս Սովետական Միություն էր ժամանել Ամերիկայից ու Շվեյցարիայից ժամանած մի խումբ հայ և օտարազգի գրոսաշրջիկների հետ: Սեպտեմբերի 22-ը հոբելյանական էր

երգեցողությունն սկսվեց երեկոյան ժամը 6-ին, հետ երեկոյան ժամերգության: Նախ բարիգալստյան խոսքով հանդես եկավ Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդ գերազնորհ Ս. Գևորգ եպս. Սերայդարյանը:

«Սիրելի հավատացյալներ,
Աստուծո ռդմութեամբ այսօր մարդա-
շատ է մեր ս. եկեղեցին, համախմբված
արտասահմանյան հյուրերով, ուխտավորնե-
րով և տեղի պատվարժան ժողովրդով:

Այսօր Թբիլիսիի Ս. Գևորգ հայոց եկե-
ղեցին, որպես ուխտատեղի, իր հովանու
ներքո է հավաքել երկու աշխարհամասերում
ապրող մարդկանց՝ Արևելյան և Արևմտյան,
որոնք բոլորն էլ տեղում են, որ աշխար-
հում թագավորի խաղաղությունը և ժողո-
վորների բարեկամությունը:

Մեր բազմադարյան Ս. Գևորգ եկեղեցին
ողջունում է ձեր մարդասիրական, աստվա-
ծահաճո այս իրեալը և բոլորիդ մաղթում
բարի գալուստ հյուրընկալ Վրաստանի
ծաղկյալ աշխարհում և մեր ս. եկեղեցում:

Մեր այսօրվա կազմակերպած հանդիսու-
թյան առթիվ ընդունեցեք օրհնաբեր մաղ-
թանքները Ամենայն Հայոց կաթողիկոս
Վազգեն Ա-ի, որը երկու օր առաջ բոլորեց
իր ճննդյան 79, իսկ մեկ շաբաթ հետո՝ գա-
հակալության 32-րդ տարիները: Երկար
կյանք Հայրապետին, երկար օրեր Հայոց
Հոր:

Մենք բոլորս ողջունում ենք Արևելյան
թյունը Վրաց Իլիա Բ Պատրիարք-կաթողի-
կոսի Արևելյան և Արևմտյան, որն իր հետ է բե-
րել Վրաց Մեծ Պատրիարքի օրհնություն-
ները մեզ բոլորիս:

Ծնորհակալություն ենք հայտնում Վրաս-
տանի կրոնից նախարար պրն. Տիկլաուրի-
ին, որը իր բարձր հեղինակությամբ հովա-
նավորում է մեր հայոց եկեղեցին՝ նպաս-
տելով նրա ծաղկմանը:

Ծնորհակալություն ենք բոլորիդ, սիրելի
հյուրեր, որ ձեր Արևելյան և Արևմտյան պատվեցիք
բազմաշարքար անցյալ ունեցող, անիրա-
վություն և գեղեցիկ տեսած, բայց սովետա-
կան Երկրի մարդկային վերելքին հասած հա-
ճողովրդի եկեղեցին:

Աժմ թույլ տվեք Արևելյան և Արևմտյան
կախալ երգիչ աղն. Տիգրան Ժամկոչյանին,

Վաչինգտոնից, որը այս տարի, երկրորդ
անգամ լինելով, ինքնահոժար կերպով պի-
տի կատարի հոգևոր-ծիսական երգեցողու-
թյունը՝ նվագակցությամբ Ս. Գևորգ եկեղե-
ցու երգեհոնահարուհի Եկատերինա Մի-
նասյանի:

Տիգրան Ժամկոչյանը Սովետական Միու-
թյուն է ծամանել՝ իր հետ բերելով 31 գրո-
սաշրջիկներ ԱՄՆ-ից, զարգացնելու համար
ժողովուրդների բարեկամությունը և խաղա-
ղության պաշտպանությունը մշակույթի մի-
ջոցով:

Որպես հասարակական գործիչ Տիգրան
Ժամկոչյանը Վաչինգտոնում աշխատում է
նաև որպես ամերիկահայ բարեկամության
հիմնարկի տնօրեն:

Ժամկոչյանը որպես երգիչ մեծ ժողովրդ-
դականություն է վաստակել ԱՄՆ-ում, Եվ-
րոպայում և Միջին Արևելքում: Երգել է մե-
նահամերգներում, օպերայում, ֆեստիվալ-
ներում և որպես մենակատար՝ սիմֆոնիկ
նվագախմբերում, ռադիոհեռուստատեսու-
թյունում: Ձայնագրվել է նաև Երևանի բոլոր
նշանավոր անսամբլների հետ:

Այսպիսով, Ժամկոչյանը իր բացառիկ
արվեստով կատարած դասական, ժողովրդ-
դական և եկեղեցական մեղեդիները ամե-
նուրեք լսելի է դարձրել իր աստվածատուր,
կատարյալ, հնչելու ու զգացական ձայնով:

1981—82 թթ. որպես «Ֆուլբրայտ»-ի ա-
վագ դասախոս, նա լրիվ 8 ամիս Երևանի
Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայում
անցկացրել է երգի մասնագիտացման դա-
սեր:

Հայցում ենք Աստուծո օգնականությունը
Տիգրան Ժամկոչյանի ապագա գործունեու-
թյան մեջ, խաղաղ երկնքի տակ»:

Այնուհետև սկսվեց հոգևոր երգեցողու-
թյունը: Տիգրան Ժամկոչյանը կատարեց հատ-
վածներ Եկմայան ու Կոմիտասի պատ-
րագներից՝ նվագակցությամբ Ս. Գևորգ ե-
կեղեցու դաշնականահարուհի Եկատերինա
Մինասյանի:

ԽԱՉԿԵՐԱՅԻ ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊՈՒՐԿԱԶԻ ՄԵՋ

Խաչվերացի հրաշափառ տոնին առիթով,
ընդառաջելով Պուրկազի հայ համայնքի
ջերմ խնդրանքին, սեպտեմբերի 8-ին ծո-
վեզերյա քաղաքս այցելեց Ռումանիո և
Պուրկարիո հայոց առաջնորդ գերաշնորհ Ս.
Տիրապ արքեպիսկոպոս Մարտիրոսյան, բե-
րելով հավատացյալներուս իր օրհնություն-
ները: Կայարան փութացած էին սրբազան

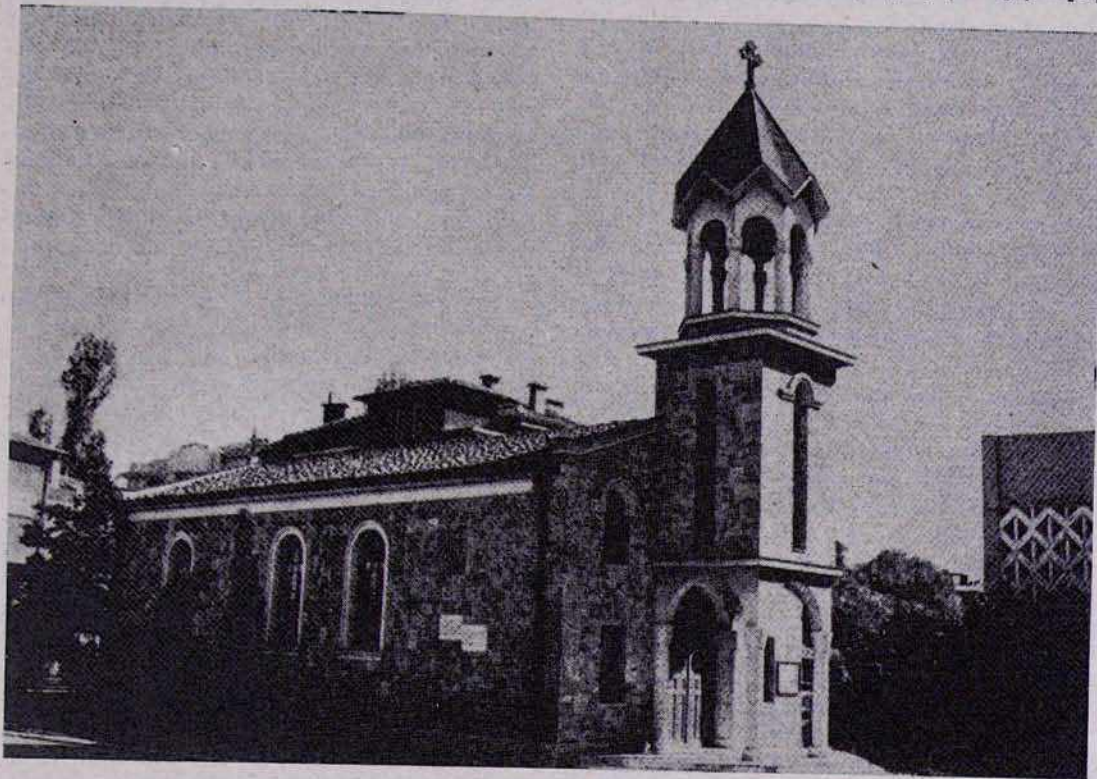
առաջնորդին դիմավորելու Սուրբ Խաչ ե-
կեղեցվույս արժանապատիվ խաչակիր քա-
հանա Ս. Սահակ Մեսրոպովիչը, եկեղեցա-
կան վարչության ատենապետ պրն. Օճնիկ
Պահլեճյան, գանձապահ պրն. Սարգիս
Մանուկյան և գաղութիս ազնվասիրտ ան-
ձեր: Ս. Սահակ թարգման հանդիսանալով
ներկաներուն և Պուրկազի հայության ջերմ

և անկեղծ զգացումներում, բարի գալուստ մաղթեց սրբազան հոր: Թեմիս հոգևոր տերը իր ջերմ շնորհակալությունները հայտնելն հետո, անմիջապես կհայտարարեր, թե սրտի անխառն ուրախությամբ և գոհունակությամբ էր, որ քաղաքս կայցելեր և թե մեծապես կգնահատեր Պուրկազի աշխատունակ և կորովի հայ գաղութը, անոր հայրենասիրական գործը, որով քաղաքիս մեջ Ս. Խաչի նվիրված եկեղեցին վերանորոգեց և կանգուն պահեց:

«Դեռ մեր հիշողության մեջ չ'առ կմնա

Խաչ եկեղեցվո պահպանման համար մեր կատարած ճիգերը, օրհնեց մեզ՝ հայրենի հողին շունչով օծում սրբատաշ քար մը առաքելով, զոր երախտագիտական անհուն հուզումով եկեղեցվույս ավագ դրամ վրա զետեղեցինք՝ ապացուցելու, թե Պուրկազի հայ սրբատունը անբաժանելի մաս կկազմեր Ս. Էջմիածնի սրբալույս հողին, որպեսզի անոր տակեն անցած ատեն հոգվով հայանայինք:

Դեռ 1878 թ. քաղաքս օսմանյան լուծեն ազատագրող ռուս հոչակավոր զորավար

այդ օրերու մեր հոգևոր և ազգային անձախընթաց բռնկումը. «Եռանդ ի սիրտ, հուր ի բազուկ, երգ ի բերան» անմահ Ալիշանի այս խոսքը նշանաբան առնելով լծվեցանք համայնքային գործի, որուն հետևանք, իր տեղն անսասան և պայծառակերտ մնաց մեր հայոց եկեղեցին, դառնալով քաղաքիս ամենահին (չինված 1843 թ.) և ամենագեղեցիկ հուշարձաններեն մին, իսկ քաղաքս այցելող օտար հյուրերու աչքին, գոհար նմուշ մը դարերեն մեզի հասած հայ հոգևոր հարուստ մշակույթին»: Իսկ որքան անսահման եղավ համայնքիս ուրախությունը, երբ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետ Ս. Ս. Վազգեն Ա մեր հոգևոր առաջնորդեն լսելով Պուրկազի Ս.

Լերմոնտով իր հաղթանակի գոհաբանական աղոթքը հայ եկեղեցվույս մեջ կատարեց. կաշին այն ատեն քույր համայնքներու պատկանող առավել մեծ ու բարձրակազմ եկեղեցիներ, բայց ռուս զորավարը ծունկի եկավ Պուրկազի հայոց փոքր ու համեստ եկեղեցվույս ամենահաղթ Ս. Խաչի նվիրված խորանին առջև: Այս արարքով մեծ զորավառող ցույց կու տար իր անսահման սերն ու հարգանքը հանդեպ հայ ժողովուրդին, զոր կփափագեր ծամ առաջ ազատագրված տեսնել: Այսօր եկեղեցվույս հյուսիսային որմին վրա ագուցված հուշաքար մը կնվիրականացնե ռուս մեծ զորավարին հայության հանդեպ կատարած վսեմ արարքը, հավերժորեն զմեզ կապելով եղ-

բայրական ոռու ժողովուրդի անվեհեր գավակներում:

Եվ ահա այսօր Ս. Խաչ եկեղեցվո կոչմանը ցնծության դողանքով Քրիստոսի հաղթական տոնը կավետեն: Եկեղեցին ու բակը կլեցվի խոտներով հավատացյալներով, «Հրաշափառ»-ով հանդիսավորապես դեպի լուսազարդ խորանը կառաջնորդվի զգեստավորյալ և զարդարյալ գերաշնորհ պատարագող Ս. Տիրայր արքեպիսկոպոս Մարտիկյան: Եկեղեցվույս երգեցիկ խումբը, որ այդ օր կրկնապատկված էր իր թիվով, մեղմ ու խորհրդավոր կսկսի երգել «Խորհուրդ խորին»:

Հավարտ ս. պատարագին, այդ օրվան առթիվ մատաղի օրհնությունը չսկսած, ինքնաբուխ ազդումով հովվական գավազանին կոթնած գերաշնորհ սրբազանը կսկսի իր քարոզը: Հոգեթով և ներշնչված խոսեցավ Սուրբ Խաչի խորհուրդին մասին, շնչոտելով դարե ի դար անոր անփոփոխելի գորությունը, միակ աղբյուրը մեր հավատքին և կյանքին: Սրբազանը խոսեցավ հայ ժողովուրդի պատմության՝ անոր բազմաշարժար գողգոթաներում և հրաշափառ

հարության մասին, գոհությամբ և օրհնությամբ հիշեց անցյալի այն անանուն երախտավորները, որոնք իրենց հանգստավետ կյանքի փոխարեն նախընտրած էին եկեղեցին շինել և նվիրել ազգին, մխիթարական և խրախուսիչ խոսքերով գովեց և օրհնեց Պուրկազի եկեղեցասեր և հայրենասեր համայնքը, հորդորելով ամենուս, որ կյանքի դժվար պահերում չմոռանաք հավատքով ըսել. «Սուրբ Խաչ, օգնեա՛ ինձ»: Օրհնեց մատաղը, որ լիառատ բաշխվեցավ զայն առատաձեռն եկեղեցիին նվիրողներուն: Մատաղը առնելն առաջ մոտենալով սուրբ խորանին, մեր աչքերը հանկարծ կսկեռին գրակալին վրա բացված մեծ շարականի օրվան նշանակությունը պանծացնող սա տողերուն. «Ուրախ լեր Սուրբ Եկեղեցի»: Եվ մեր երախտագիտական զգացումները, լուսեղեն երամի մը պես կհետևին մեր գերաշնորհ առաջնորդին, որ ժողովուրդը օրհնելով կուղղվի դեպի վերձատուն, հոն՝ իրեն դիմողները մխիթարելու:

ՎԱՆԱՏՈՒՐ

ՊՈՒՐԿԱԶԻ Ս. ԽԱՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Նեղ պատերով, տանիքով ցած,
Բայց անոր մէջ կ'ապրի Աստուած
Հեռու հողէն մեր հայրենի.
Մասունք մ'է Սուրբ Էջմիածնի:
Ան իղձերուն մեր ուխտավայր,
Մերթ Օշական, մերթ Աւարայր:
Նորեկ լոյսի կերոն այնտեղ
Եւ Ծնորհալին՝ սիրոյ կանթեղ:
Իսկ մենք Խաչին հաւատընկալ,
Կ'երգենք հայուն Արևազալ:

ՎԱՐՈՅ ԾՈՊՈՅԵԱՆ

«ՀԱՅՐ ՄԵՐ»-Ի ՄԵԿՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԸՍՏ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅՈՒ

Հայ մեկնողական գրականությունը դարերի պատմություն ունի: Աստվածաշնչի տարբեր գրքերի ու հատվածների մեկնություններին անդրադարձել են ինչպես ոսկեդարյան, այնպես էլ հետագայի մեր մատենագիրները, կրոնական հայտնի դեմքեր: Հայ մեկնողական գրականությունը անընդհատ զարգացել ու կատարելագործվել է: Հայ մեկնիչներն ստեղծել են Աստվածաբանության այս ճյուղի բարձրագույն գործեր, որոնցից շատերն իրենց մակարդակով ու արժեքով չեն զիջում տվյալ ժամանակաշրջանի օտար հեղինակների մամանտիպ աշխատանքներին: Դրանց մեծ մասը առ այսօր, դժբախտաբար, գտնվում է ձեռագիր վիճակում, գրաբար լեզվով և մատչելի չէ Աստվածաբանությանը զբաղվողներին ու հետաքրքրվողներին: Հայ մեկնողական դպրոցի առավել աչքի ընկնող դեմքերը ստեղծել են յուրօրինակ ու բարձրարժեք այնպիսի երկեր, որոնք ունեն ոչ միայն տեղային, այլև համաշխարհային նշանակություն: Մենք համոզված ենք, որ այդ մեկնությունների քննական տեքստերի պատրաստումը, աշխարհաբար թարգմանությունը, հետագայում նաև թարգմանությունը օտար լեզուների ու հրատարակումը այսօրվա համաշխարհային կրոնական մտածողությանը կտա մի նոր լիցք, և միաժամանակ այս կողմից ևս կարժևորվի Հայ Առաքելական Եկեղեցու դերն ու նշանակությունը Աստվածաբանական խնդիրների մեկնաբանման ու ինքնատիպ մոտեցման հարցերում:

Ս. Գրքի մեկնությունները իրենց հիմքում նպատակ ունեն պատասխանելու ժամանակի հուզող Աստվածաբանական ու դավանաբանական բազմաթիվ հարցերի, առավել հանրամատչելի դարձնելու Աստվածային խոսքը, հերքելու Ս. Գրքի առանձին հատվածների ու մտքերի կարծեցյալ հակասությունները: Դրանք միաժամանակ, անշուշտ, կրում են նաև տվյալ ժամանակաշրջանի Աստվածաբանական, փիլիսոփայական, երբեմն նաև քաղաքական հայացքների ազդեցությունները: Մեկնիչների հայացքների վրա ազդեցություն է թողել նաև ժամանակի քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական վիճակը, միջեկեղեցական ու այլևայլ կրոնների հետ եղած տարաձայնություններն ու ընդհարումները, աղանդավորական-հերձվածողական գաղափարախոսությունների դեմ պայքարը և այլն: Հայ մեկնիչների հիմնական նպատակներից է եղել, Աստվածային խոսքը ճշմարտացիորեն մեկնելուց բացի, Հայ Եկեղեցին ու հայ ժողովուրդը զերծ պահել օտար կրոնա-գաղափարական ազդեցություններից, ձուլման վտանգից:

Հայ մեկնողական գրականության ուշագրավ էջերից են Քրիստոսի կողմից ավանդված միակ ամբողջական աղոթքի՝ «Հայր մեր»-ի մեկնությունները: Իզուր չէ, որ այս աղոթքը կոչվում է **Տերունական աղոթք** և արտասանվում է բոլոր Եկեղեցիներում: Այն միաժամանակ նաև Նոր Կտակարանի ամենաուշագրավ էջերից է:

Տերունական աղոթքը գրի է առնվել առաջին դարում՝ ընդարձակ և համառոտ

տեքստերով, Մատթեոս (Ձ 9—13) և Ղուկաս (ԺԱ 2—4) ավետարանիչների կողմից: Տեքստերի ընդարձակ ու համառոտ լինելու պատճառն այն է, որ առաջին ավետարանիչը գրել է առ Աստված աղոթելու սովոր հրեա քրիստոնյաների, իսկ երկրորդը՝ դեռ նոր աղոթել սովորող հեթանոս քրիստոնյաների համար: Սակայն հատկապես հայտնի է այն փաստը, ինչպես և մշել է Տ. Ներսես քհն. Ներսեսյանը, որ երկու եկեղեցական համայնքներն էլ, իրենց բոլոր տարբերություններով հանդերձ, միանման էին մի կետում՝ սկսման հավատացյալը սովորում էր (և հիմա էլ սովորում է) աղոթել Տերունական աղոթքով*:

Հայ մեկնողական գրականության մեջ «Հայր մեր»-ի մեկնությունները, համեմատած Նոր Կտակարանի մյուս հատվածների մեկնությունների հետ, թվով ամենաշատն են: «Հայր մեր»-ի մեկնության հանդիպում ենք ինչպես Մատթեոսի ու Ղուկասի ավետարանների մեկնություններում, այնպես էլ առանձին գործերով:

Ավետարանի այս հատվածի մեկնությունը հայ մեկնողական գրականության մեջ որոշակի զարգացում է ապրել: Այսպես, ոսկեդարյան մեկնիչի՝ Եղիշեի մոտ որոշակիորեն ընդգծված է քարոշախրատական գիծը: Վերցնենք աղոթքի առաջին տողը՝ «Հայր մեր, որ լերկինս ես»: Նախ, Եղիշեն մշտն է, որ ավանդելով Աստծուն Հայր անվանել, Քրիստոս ցույց տվեց իր անսահման գույքը մարդկանց հանդեպ: Սակայն որդիներն էլ պիտի լինեն Հոր կամքի համաձայն, և այդ դեպքում միայն Հայրը կհոգա նրանց կարիքները: Եղիշեն այնուհետև հակիրճ կերպով և յուրովի անդրադառնում է նաև այս տողի դավանաբանական կողմին. «Մեկ է ճշմարիտ Հայրը և ողջ աշխարհի արարիչը: Առանց կրքի հղացավ, առանց ցավերի ծնեց բոլոր երեւոյցը և աներևոյթ բաները: Ով որ ծնվեց, հենց Նա էլ (Քրիստոս) գալով ուսուցանում է որդիներին՝ դիմելու երկնավոր Հորը, որպեսզի աշխարհը տեսայես չմնա խանձարորի ու օրորոցի մեջ»: Այնուհետև մշտն է, որ Աստված տեսավ իր որդիների (մարդկանց) տառապանքներն ու առ Աստված վերադարձի ճանապարհներ որոնելը, գթաց նրանց և երկնքից երկիր իջավ: Աստծուն Հայր կոչելը մեծագույն պարգևն է մարդու համար, որի համար մարդ պետք է զգույշ լինի, մարմնական ցանկություններով չպիտի ընկղմվի երկրային «բաների» մեջ:

* Վրեժ արկ. Ներսեսյան, «Նոր Կտակարանեան ուսումնասիրութիւններ», Աթոխիս, 1981 թ., էջ 46:

Ուստի Եղիշեն հետևյալ խորհուրդն է տալիս. «Կտրիր, դեռ նետիր քեզնից ավելորդ ցանկությունները: Անհրաժեշտ ուտելիքներով բավարարվիր: Խախտումներ մի արա և մի շվայտացիր: Գիրություն հետևանքով ցանկությամբ է լցվում մարդ, և շատ ճարպից անօրենություններ են առաջանում, ինչպես հարբեցողությունից՝ պիղծ գիշությունը: Այնպիսին Աստծուն Հայր չի կարող անվանել»**: Ինչպես երևում է, Եղիշեի նպատակն է ավելի իր ընթերցողին դաստիարակել քրիստոնեական ոգով, քան թե խորանալ Աստվածաբանական-դավանաբանական խնդիրների մեջ:

Ստ. Այունեցին (7—8-րդ դդ.) բավարարվում է այս տողի միայն «երկնքում ես» արտահայտության հակիրճ և բավական մակերեսային բացատրությամբ. «Երկնքում բնակություն ունենալը նրա համար է ասում, թեպետև ամբողջովին երևելի աշխարհում է, որ միայն զորությամբ (է), որովհետև այս աշխարհի ամենապատվական և ամենահրաշափառ մասը երկինքն է»***:

Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող «Հայր մեր»-ի մեկնությունը ընդարձակ է, կան Աստվածաբանական — դավանաբանական լուրջ դիտարկումներ, գեղեցիկ համեմատություններ: «Հայր» ասելը այստեղ բնորոշվում է որպես «քաղցր, պարծ և շնորհալի անուն», չորս տառերից կազմված մի միասնություն, ինչպես որ մեկ են երեք անձինք: Այնուհետև անդրադառնում է Ս. Երրորդության հարցին: Քրիստոս սովորեցրեց աղոթել և ասել «Հայր մեր», որովհետև եթե որևէ մեկը աղոթելիս լինի մույնիսկ անապատում կամ ծովի խորքերում, մեռակության մեջ, միշտ իր աղոթքում հիշի նաև բոլոր քրիստոնյաներին, որոնք Քրիստոսի անդամներն են: «Մեր» ասելով բոլոր քրիստոնյաներն ամանվում ենք ամուր քաղաքի ու անշարժ, հաստահիմն աշտարակի, քանի որ բոլորի Հայրը մեկ է: Իսկ երբ ասում ենք «Երկնքում ես», ոչ թե Աստվածային անբովանդակելի բնությունը սահմանափակում ենք, այլ որպեսզի Աստված մեզ հենու պահի երկրային ցնորքներից ու աշխարհի անցավոր պատրանքներից և դեպի երկինք ուղղի մեր միտքը, ուր անմահների ու հավիտենականների բնակարանն է: Եր-

** Անանիա վրդ. Արաբաջյան, «Ուղղափառ վարդապետ և անհաղթ փիլիսոփա երանելի Եղիշեի Տերունական աղոթքի՝ «Հայր մեր որ լերկինս»-ի մեկնությունը», «Էջմիածին», 1983 թ., Բ—Գ, էջ 55—56:

*** Երևանի Ս. Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. հմթ. 1800, էջ 246բ:

կինքն այն դրախտն է, որ գտնվում էինք մեր անմեղ եղած ժամանակ և այլն****:

Այլ է Տաթևացու մոտեցումը: Այստեղ գերակշռում է կոտ տրամաբանությունը: Տաթևացին մեկնում է ինչպես հատվածի ընդհանուր մտքից ելնելով, այնպես էլ յուրաքանչյուր բառի իմաստին ու նշանակությանը անդրադառնալով: Նա աշխատում է որևէ պակաս, բաց տեղ չթողնել: Միջնադարի դպրոցին հատուկ հարց ու պատասխանի միջոցով Տաթևացին, Աստվածաբանական խնդիրների վերաբերյալ Հայ եկեղեցու դավանաբանական մոտեցման տեսակետից, բացատրում է Աստվածային խոսքը ամենայն մանրակրկիտությամբ: Նա մեկնում է տող առ տող, բառ առ բառ, հաճախ մեկ բառի մեկնաբանման համար տալով տասից ավելի բացատրություններ: Այսպես, «Հայր մեր որ յերկինս ես» տողը նախ նա մեկնում է բառ առ բառ: Ըստ Տաթևացու, Աստված Հայր է կոչվում ըստ բնության, ըստ արարչության, ըստ նորոգության, ըստ իմաստության, ըստ խնամքի և գթության և ըստ ժառանգության: Նա իր այս բնորոշումները սահմանում է Աստվածաշնչական հիմնավորումներով: Սակայն քրիստոնյաների համար Աստված Հայր է կոչվում նաև այլ պատճառներով. նախ, որովհետև բնության Որդուն եղբայր կոչվեցինք և Սուրբ Հոգին ընդունեցինք, երկրորդ, որովհետև Աստծու պատկերը կորցրեցին մարդիկ և մենք (քրիստոնյաներս) եղանք Աստծու Որդու պատկերին կերպարանակից և այլն: Բայց այսքանով էլ չի բավարարվում Տաթևացին: Նա շարունակում է, ասելով, որ Հայր ասելը բոլոր երանություններն է նշանակում, որ ընդունեցինք ավագանում: Իսկ ավագանում մենք սկզբնական մեղքի թողությունն ենք ստանում, ազատվում պատիժներից, ստանում արդարության շնորհը, փրկվում «թշնամուց», Միածնի հետ եղբայրանում, ընդունում Սուրբ Հոգու բոլոր պարգևները և այլն: Այսպես, բառ առ բառ այս տողի մեկ-

նությունը վերջացնելով, Տաթևացին մեկ անգամ ևս անդրադառնում է դրան, աշխատելով ամփոփել իր միտքը: Ահա այդ հատվածը. «Դարձյալ. Հայր-ը ցույց է տալիս, որ իմաստուն է և հիմնավոր: Մեր-ը Նրա գութն է մեր հանդեպ: Իսկ երկնքում-ը՝ կարող գորությունը: Ուրեմն պարզ է, որ գիտի, թե իմաստուն է: Եվ քանի որ գթում է՝ կամենում է: Եվ գորավոր է, այսինքն կարող է մեզ տալ այն ամենը, ինչ խնդրում ենք: Սա առաջին խոսքն է գովության և նվերի մասին»:

Գր. Տաթևացուց մեզ է հասել «Հայր մեր»-ի երկու մեկնություն: Այս մեկնությունը, որ ներկայացնում ենք ընթերցողի ուշադրությունը, վերցված է նրա չորս ավետարանների մեկնությունից: «Զմեռան հատոր»-ում պահպանվել է ևս մեկ մեկնություն, սակայն վերագրված անհայտ հեղինակի. «Յայլմե՝ դարձեալ առաջին ատուրն, ի բանն՝ յորժամ յաղօթս կայցեք, ասասցիք, «Հայր մեր որ յերկինս ես և այլն»: Ինչպես երևում է, այս մեկնությունը համարվում է «Յայլմե»՝ ուրիշ հեղինակի կողմից գրված: Սակայն առաջին հայացքից իսկ երևում է, որ սա նույնպես Տաթևացու գրչին է պատկանում, պարզապես ավելի ընդարձակ է: Լեզվական մեծությունները, մտածելաձևեր, յուրատիպ հարց ու պատասխանի առկայությունը, հաճախ որոշ մտքերի, նույնիսկ բառացի մեծությունները գալիս են ասելու, որ այս մեկնությունը նույնպես Տաթևացու գրչին է պատկանում: Տաթևացին այստեղ օգտագործել է բազմաթիվ այլ մեկնություններ: Այս մասին նա, իր սովորության համաձայն, որոշակիորեն գրում է՝ «ասեն վարդապետք»: Տաթևացին երկու անգամ է անդրադարձել (համատոտ և ընդարձակ) ոչ միայն Տերունական աղոթքի, այլ նաև սաղմոսների մեկնությանը: Կարելի է, անշուշտ, տարբեր կարծիքներ ևս հայտնել: Սակայն մեր ենթադրությունը հիմնավորելու համար բերենք Տաթևացու չորս ավետարանների մեկնության «Հայր մեր»-ի հատվածի և քարոզգրքում պահպանված մեկնության մի քանի տողերի համեմատությունը.

**** Երևանի Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. հմբ. 5758, էջ 37ա—38ա:

Մեկնություն Մատթեի

Այլ այս աղօթս գերագույն է ամենեցուն: Վասն չորից. Նախ.—Ձի Աստուածուսոյց է.

Երկրորդ.—Ձի կարճառօտ է:

Զմեռան հատոր

Վարդապետք ասեն թե, աղօթս այս յոյժ պատուական է և գովելի վասն Գ պատճառի. Նախ. ի Բրիստոսէ է սահմանած:

Երկրորդ.—Ձի կարճ է և գեղեցիկ. և ոչ ոք կարէ պատճառել չուսանիլ վասն երկարության:

Երրորդ.—Ձի հարկատու է ամենայն մարդու:

զի պատուական է հոգին քան զմարմինն:

Հայր կոչի Աստուած վեց կերպի.
Ըստ արարչութեան. «Ո՛չ սա ինքն է հայրն քո, որ արարն զքեզ» (Բ Օրինաց ԺԲ 6):

Յատուկ ուսոյց մեզ զԱւետարանն և զգիտութիւն Սուրբ Երրորդութեանն:

Որպէս յերկինքն ի մէջ հրեշտակացն կատարեալ է Քո կամքդ, նոյնպէս ի մեզ կատարեալ լիցի:

Աւրջատարէ (հանապազորդ) ասէ: Եւ «որդն» անպակաս: Այսինքն միշտ տուր և ոչ թէ վաճառեա: Նախ, զի ձրի տայ: Երկրորդ, պարտական է տալոյ՝ որ ստեղծ մարմին, և ետ քերան:

Ջխոնարհութիւնն ուսուցանէ՝ մի յանդուգըն երթալ ի փորձութիւն:

Երրորդ.—Ձի հարկատու է և քեղմնատու, զի ամենայն ինչ որ մեզ պիտոյ է, թէ հոգևոր և թէ մարմնատու, աղօթիւք այս խրճիթեալ լինի:

զի հոգին պատուական է քան զմարմինն:

Եւ գիտելի է, զի վասն բազում պատճառի ասելի է Հայր մեր.

Ձի հայր կոչեմք զնա ըստ արարչութեան. զի ի նմանէ ստեղծաք և ի յետեանէ եկաք յոչէից: Եւ մեզ առաւել՝ զի պատկերակցութեամբ զարդարեցաք:

Ունիմք զուսումն և զիմաստութիւն, զի ուսոյց զմեզ օրինօք և աւետարանաւ:

Որպէս հրեշտակք և սուրբք որք առ քեզ են, և առնեն զկամս քո, այսպէս և մարդիկ որք յերկրի են, թողցեն զկամս իրեանց և արասցեն զկամս քո:

Ձի ասելովն թէ տուր՝ բառնայ զդժգոհութիւնն, թէ ոչ պարտ է անգոհ լինիլ զԱստուծոյ. զի ոչ ասեմք թէ վաճառեա մեզ հաց. այլ թէ տուր ձրի:

Առ ի ցածուցանել զհպարտութեան բարս մեր. զի մի տա խրոխտալով տացուք զանձինս մեր ի փորձութիւն և վրիպեալ յաղթիցիմք, և այլն****:

**** «Գիրք քարոզութեան որ կոչի Զմեռան հատոր, Արարեալ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյ եօթնադոյս Վարդապետի», Վ. Պոլիս, 1740 թ., էջ 309—314:

*
*
*

Ստորև ներկայացնում ենք Գրիգոր Տաթևացոյ «Հայր մեր»-ի մեկնությունը՝ քաղված Մատթեոսի ավետարանի իր մեկնության համապատասխան հատվածից: Այս մեկնությունից միայն Երևանի Մաշտոցի ամվան Մատենադարանում պահպանվել են հարյուրից ավելի ձեռագրեր՝ արտագրված տարբեր ժամանակներում: Քննական բնագիրը կազմելու համար մենք ընտրել ենք հետևյալ չորս հնագույնները. ձեռ. հմր. 1198, թվագրված 1413 թ., 1264, թվագրված 1416 թ., 1266, թվագրված ԺԵ դար և 1300, թվագրված 1456 թ.: Համապատասխանաբար ձեռագրերը համարակալել ենք՝ Ա, Բ, Գ, Դ: Ա ձեռագրում «Հայր մեր»-ի

հատվածը ընդգրկում է 331ա—338ա, Բ ձեռագրում՝ 115բ—119ա, Գ ձեռագրում՝ 118ա—122ա, Դ ձեռագրում՝ 112ա—116ա էջերը:

Քննական բնագիրը կազմելիս, գործը չծանրաբեռնելու նպատակով, չենք անդրադարձել լեզվական և ուղղագրական այնպիսի տարբերություններին ու վրիպակներին, որոնք չեն անդրադառնում մտքի կամ ասելիքի փոփոխմանը:

Ավելացնենք նաև, որ ինչպես հայ մեկնողական գրականության մեջ գոյություն ունեցող «Հայր մեր»-ի մյուս, այնպես էլ «Զմեռան հատոր»-ում պահպանված մեկնությանը կանոնադաշտնանք մեր հետագա հոդվածներում՝ ավելի ընդարձակ կերպով:

Ի ՀԱՅՐ ՄԵՐ ՅԵՐԿԻՆՍ

ԵՒ ԱՐԴ. ՍՈՅՆՊԷՍ ԿԱՅԷՔ ՅԱՂԹԹՄ
ՀԱՅՐ ՄԵՐ (Մատթ. 2 9)

- 5 Անդ (տես Մտթ. 2 5—9) որոշեաց
ի հրէից եւ զձն աղօթիցն ուսոյց: Աստ
որոշեաց ի հեթանոսաց և զքան աղօ-
թիցն ուսուցանէ: Գիտելի է, զի ամե-
նայն աղօթք պատուական են և հրեշ-
տակաց հաւասար առնեն: Այլ այս ա-
ղօթքս գերագոյն է ամենեցուն: Վասն
չորից.

Նախ.—Ձի Աստուածուսոյց է:

Երկրորդ.—Ձի կարճատուս է:

- 15 Երրորդ.—Ձի հարկատու է ամենայն
մարդոյ:

Չորրորդ.—Ձի բեղմնատու է և ամե-
նայն բարութեամբ հոգոյ և մարմնոյ
լցեալ է:

- 20 Եւ դարձեալ, որպէս դաւանութիւն
հաւատոյ ժ բան է և օրէնքն ժ բան,
սոյնպէս և այս աղօթքս ժ բան է: Եւ
է գլխատու խնդիր գոյ ի ամա՛ Գ հոգե-
տու և Դ մարմնատու:

ՍԱՀՄԱՆ ԱՂԹԹԻՑ

- 25 Հարց.—Ձի՞նչ է աղօթք:
Պատասխան.—Աղօթք խօսք է ընդ
Աստուծոյ: Դարձեալ, աղօթք է հայ-
ցումն բարեաց առ ի յԱստուծոյ:

Առաջին.—Ձմեր նուէրքն նշանակէ:

- 30 Երկրորդ.—Ձպարգևքն յԱստուծոյ:

Հայր կոչի Աստուած վեց կերպիւ.

Նախ.—Ըստ բնութեան, որպէս Որդ-
ւոյ ծննդեան և Հոգւոյ բխուման:

- 35 Երկրորդ.—Ըստ արարչութեան. ո՛չ
սա ինքն է հայրն քո, որ արարն զքեզ
(Բ Օրինաց ԼԲ 6):

Երրորդ.—Ըստ նորոգութեան, որ
ստեղծ յոչնչէ՛՛ նորոգէ յապականութե-
նէ:

- 40 Չորրորդ.—Ըստ իմաստութեան և
ուսման. «Աստուած իմ ուսուցեր զիս
ի մանկութենէ» (Սղմ. Հ 17):

28. Գ—Հայցումն բարեաց առնուլ զպարգևքն
յԱստուծոյ: Բ.—Աստուծոյ:

«ՀԱՅՐ ՄԵՐ ՈՐ ԵՐԿԻՆՈՒՄ ԵՍ»
ԱՂՈԹՔԻ ՄԱՍԻՆ

ԵՎ ԱՐԴ, ԱՅՍՊԵՍ ԱՂՈԹԵՑԵՔ.
ՀԱՅՐ ՄԵՐ

Այնտեղ զատորոշեց հրեաներից և
աղոթքի ձևը սովորեցրեց: Այստեղ
զատեց հեթանոսներից և աղոթքի
խոսքն է սովորեցնում: Գիտենք, որ
ամեն մի աղոթք պատվական է և
հրեշտակներին հավասար է դարձ-
նում, բայց այս աղոթքը գերագոյն է
բոլորից: Չորս պատճառով.

Նախ.—Որովհետև Աստուծո կող-
մից է ուսուցվել:

Երկրորդ.—Որովհետև համառոտ է:

Երրորդ.—Որովհետև հարկավոր է
ամեն մի մարդու:

Չորրորդ.—Որովհետև բեղմնավոր
է և հոգու ու մարմնի բոլոր բարու-
թյուններով լեցուն:

Եւ դարձալ՝ ինչպէս հավատքի
դավանությունը և օրենքը բաղկացած
են տասը բանից, այսպէս էլ այս ա-
ղոթքը տասը բան է: Եւ յոթ գլխավոր
խնդիր (կես) կա սրա մեջ. երեքը՝
հոգևոր, և չորսը՝ մարմնավոր:

ԱՂՈԹՔԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ

Հարց.—Ի՞նչ է աղոթքը:

Պատասխան.—Աղոթքը խոսակցու-
թյուն է Աստծու հետ: Դարձալ, ա-
ղոթքը բարիքների հայցումն է Աստ-
ծուց:

Առաջին.—Մեր նվերներն է նշանա-
կում:

Երկրորդ.—Աստծուց [տրված]
պարգևները:

Աստված Հայր է կոչվում վեց կեր-
պով.

Նախ.—Ըստ բնության, ինչպէս Որ-
դու ծնունդը և Հոգու բխումը:

Երկրորդ.—Ըստ արարչության. Սա
ինքն քո Հայրը չէ՛, որ քեզ արարեց:

Երրորդ.—Ըստ նորոգության, որ
ստեղծեց ոչնչից և նորոգում է ապա-
կանությունից:

Չորրորդ.—Ըստ իմաստության և
ուսման. «Ի՛մ Աստված, սովորեցրիր
իմն իմ մանկությունից»:

31. Գ—Հայր մեր կոչի:

42. Ա—2իք ի մանկութենէ:

Հինգերորդ.—Խնամոց և գթութեան.
45 «Աչք ամենեցուն ի քեզ յուսան և դու
տաս կերակուր անցա ի ժամու» (Սղմ.
Մկ 15):

Վեցերորդ.—Ըստ ժառանգութեան
հայր անցա. «Ուստի անառակ որդին
50 բաժանեաց զկեանսն» (համեմատիր
Ղուկ. ԺԵ 12):

Եւ սոքօք յատուկ Հայր կոչի քրիս-
տոնէից:

Նախ.—Ձի բնութեամբ Որդոյն եղ-
բայր կոչիմք և զՀոգին Սուրբ ընկա-
55 յալք: Վասնորոյ յատուկ մեք կոչիմք
որդիք: Ըստ այնմ. Հայր՝ իմ բնու-
թեամբ, և ձեր կոչմամբ: Աստուած՝ իմ
կոչմամբ և ձեզ բնութեամբ:

Երկրորդ.—Ձի զպատկերն Աստու-
60 ծոյ կորուսին մարդիկ. «Մեք կերպա-
րանակից եղաք պատկերի Որդոյ Նո-
րա» ասէ (հմմտ. Հոմմ. Ը 29):

Երրորդ.—Մարմնաւոր ծնաք ապա-
կանացու, աւազանաւ անորոգիմք յա-
65 պականութենէ:

Չորրորդ.—Յատուկ ուսոյց մեզ զԱ-
ւետարանն և զգիտութիւն Սուրբ Եր-
րորդութեանն:

Հինգերորդ.—Ետ կերակուր մեզ
70 զմարմին և զարիւնն իւր սուրբ:

Վեցերորդ.—Ետ մեզ զերկնաւոր
ժառանգութիւնն: Ըստ այնմ. «Որում
Հայր ուխտեաց ինձ, և ես ձեզ ուխ-
տեմ» (հմմտ. Ղուկ. ԻԲ 29):

Դարձեալ, Հայր ասելն զամենայն
75 երանութիւնսն նշանակէ, զոր ընկա-
լաք յաւազանն:

Նախ.—Ձթողութիւն սկզբնական
մեղաց:

80 Երկրորդ.—Ջազատութիւն պատժոց:

Երրորդ.—Ջարդարութեան շնորհն:
Չորրորդ.—Ջարբութիւն ներգործա-
կանին:

Հինգերորդ.—Ջիրկութիւն ի թշնամ-
85 ւոյն:

Վեցերորդ.—Ջեղքայրութիւն Միած-
նին:

Յոթներորդ.—Ջալարգևքս Հոգւոյն
Սրբոյ զանազան:

90 Միով բանի զայս ամենայն յայտնէ:

Հինգերորդ.—Ըստ խնամքի և գթու-
թյան. «Բոլորի աչքերը քեզ են նա-
յում հույսով, և դու անց կերակուր
ես տալիս ժամանակին»:

Վեցերորդ.—Նրանց հայրն [է] ըստ
ժառանգության. «Որտեղ (ինչպէս)
անառակ որդին բաժանեց ունեցված-
քը»:

Եվ սրանցով հատկապէս քրիստոն-
յաների Հայր է կոչվում.

Նախ.—Որովհետեւ բնութեամբ եղ-
բայր ենք կոչվում Որդուն, և Սուրբ
Հոգին ընդունեցինք: Այդ պատճառով
ենք մենք հատկապէս որդիներ կոչ-
վում: Ըստ այնմ. Իմ Հայրն է բնու-
թեամբ և ձերը՝ կոչումով: Իմ Աստ-
վածն է կոչումով և ձերը՝ բնութեամբ:

Երկրորդ.— Որովհետեւ մարդիկ
կորցրին Աստծու պատկերը. «Մենք
կերպարանակից եղանք նրա Որդու
պատկերին», ասում է [առաքյալը]:

Երրորդ.—Մարմնապէս ապականա-
ցու ծնվեցինք, ավազանով (մկրտու-
թեամբ) մաքրվում ենք ապականու-
թյունից:

Չորրորդ.—Հատկապէս մեզ ուսու-
ցանեց Ավետարանը և Սուրբ Երրոր-
դության գիտությունը:

Հինգերորդ.—Իր սուրբ մարմինն ու
արյունը մեզ կերակուր տվեց:

Վեցերորդ.—Մեզ տվեց երկնաւոր
ժառանգությունը: Ըստ այնմ. «Ինչ որ
Հայրն ուխտեց ինձ, ես էլ ձեզ եմ ուխ-
տում»:

Դարձյալ. Հայր ասելը նշանակում
է այն բոլոր երանությունները, որ ըն-
դունեցինք ավազանով.

Նախ.—Սկզբնական մեղքերի թո-
ղությունը:

Երկրորդ.—Պատիժներից ազատվե-
լը:

Երրորդ.—Արդարության շնորհը:

Չորրորդ.—Ներգործումի սրբությու-
նը:

Հինգերորդ.—Փրկությունը թշնա-
մոց:

Վեցերորդ.—Միածնին եղբայր լի-
նելը:

Յոթերորդ.—Սուրբ Հոգու զանա-
զան պարգևները:

Այս բոլորը հայտնում է մի խոսքով
(հայր):

45. Դ.—2իք տաս կերակուր անցա ի ժամու:

47. ԲԳ.—ժառանգութեան հայրենեաց:

70. Դ.—2իք իւր:

72. ԱԲԳ.—2իք այնմ:

Հարց.—Ձինչ է յերկինս ասելն:

Պատասխան.—Ոչ թէ զԱստուած անդ փակէ, զի Աստուած մեր յերկինս և յերկրի է, այլ Դ իր ցուցանէ.

95 **Նախ.**—Զբարձր վայելչութիւն փառացն:

Երկրորդ.—Զամենագօր կարողութիւնն:

100 **Երրորդ.**—Զմիտս աղօթողին յերկինս յամբառնայ:

Չորրորդ.—Զառաջին բնականութիւնն յերկնից խոստանայ:

Հարց.—Վասն էր ասեմք մեր:

Պատասխան.—Վեց իմն նշանակէ.

105 **Նախ.**—Զի իմ ասելն բնութեամբ Որդուն է յատուկ, իսկ մերն մեզ պատշաճի:

Երկրորդ.—Զի բարձրէ զազահութիւն և վասն ամենայն մարդոյ յաղաշէ:

110 **Երրորդ.**—Բառնայ զատելութիւն և հաստատէ զսէր:

Չորրորդ.—Բառնայ զհպարտութիւն և տնկէ զխոնարհութիւն:

115 **Հինգերորդ.**—Ցուցանէ զամենեցուն հաւասարութիւն:

Վեցերորդ.—Զի յորժամ հասարակ աշխարհի աղօթեմք՝ ամենեցուն աղօթից կցորդիմք:

120 **Դարձեալ, Հայրն՝** ցուցանէ, զի իմաստուն և հինաւորց, մերն՝ զգութն ի վերայ մեր, իսկ յերկինս՝ զկարող գորութիւնն: Յայտ ուրեմն է, գիտէ, զի իմաստուն է: Եւ զի գթայ կամի:

125 Եւ զօրաւոր է, կարէ զամենայն ինչ, զոր խնդրեմք՝ տալ մեզ: Այս առաջին բան, որ է գովութիւն և նուէրք:

ՍՈՒՐԲ ԵՂԻՑԻ ԱՆՈՒՆ ԶՈ

Չորս իմն նշանակէ.

130 **Նախ** քան զամենայն ինչ պարտ է խնդրել մեզ զփառս Աստուծոյ, զի սուրբն փառաւոր լի:

Երկրորդ.—Թէ ոք ասէ՝ առանց քո բանիդ ո՛չ է փառաւոր, ասեմք, թէ

135 փառաւոր է բնութեամբ: Այլ աղա-

Հարց.—Ի՞նչ է երկնքում ասելը:

Պատասխան.—Ոչ թէ Աստուծոյ այնտեղ է փակում, որովհետեւ մեր Աստվածը երկնքում և երկրում է, այլ չորս իրողություն է ցույց տալիս.

Նախ.—Փառքի բարձր վայելչությունը:

Երկրորդ.—Ամենագոր կարողությունը:

Երրորդ.—Աղօթողի միտքը երկինք է բարձրացնում (ուղղում):

Չորրորդ.—Նախկին բնականությունը երկնքից է խոստանում:

Հարց.—Ինչո՞ւ ենք ասում մեր:

Պատասխան.—Վեց իրողություն է նշանակում.

Նախ.—Որովհետեւ իմ ասելը բնութեամբ Որդուն է հատուկ, իսկ մերը պատշաճում է մեզ:

Երկրորդ.—Որպեսզի վերացնի ազահությունը, աղօթում է բոլոր մարդկանց համար:

Երրորդ.—Վերացնում է ատելությունը և հաստատում սէր:

Չորրորդ.—Վերացնում է հպարտությունը և խոնարհություն սերմանում:

Հինգերորդ.—Ցույց է տալիս բոլորի հավասարությունը:

Վեցերորդ.—Որովհետեւ երբ ընդհանրական աշխարհում ենք աղօթում, միանում ենք բոլորի աղօթքին:

Դարձեալ, Հայրը ցույց է տալիս, որ իմաստուն է և հինաւորց, մերը, նրա գութն է մեր հանդեպ, իսկ երկնքում՝ կարող գորությունը: Ուրեմն պարզ է, որ գիտի, թէ իմաստուն է: Եվ քանի որ գթում է՝ կամենում է: Եվ զորաւոր է, [այսինքն] կարող է մեզ տալ այն՝ ամենը, ինչ խնդրում ենք: Սա առաջին խոսքն է գովութեան և նվերի մասին:

ԹՈՂ ՍՈՒՐԲ ԼԻՆԻ ԶՈ ԱՆՈՒՆԸ

Չորս իրողություն է նշանակում.

Նախ.—Ամեն ինչից առաջ մենք պետք է Աստծու փառքը խնդրենք, քանի որ սուրբը փառաւոր է նշանակում (ընկալվում):

Երկրորդ.—Եթե որեւէ մեկն ասի՝ առանց քո խոսքի փառաւոր չէ՞, կասեմք՝ փառաւոր է բնութեամբ: Բայց

109. Գ.Դ.—2իք մարդոյ:

120. Գ.—զիմաստուն:

122. Գ.—զկարողութիւնն փխ. զկարող գորութիւնն:

127. Գ.—2իք բան:

չենք, զի փառաւորեացի ի կեանս և ի վարս մեր, որպէս ասաց Տէր. «Տեսցեն զգործս ձեր բարիս եւ փառաւորեացեն զՀայր ձեր» (Մատթ. Ե 16):

140 Ձի վասն ծուլիցն ասէ. «Անուն իմ վասն ձեր հայրոյի ի մէջ հեթանոսաց» (Եսայի. ԾԲ 5):

Երրորդ.—Սուրբ է անուն քո և սրբաբար: Եղիցի և մեզ, զի սրբեացէ

145 զմեզ յամենայն մեղաց:

Չորրորդ.—Քրիստոնէայ կոչիմք և հաւատով սուրբ ենք: Նոյնպէս և գործով զմեզ սուրբ արա:

Այս երկրորդ բանն:

150 ԵՐՐՈՐԴՆ. ԵԿԵՍՑԷ
ԱՐՔԱՅՈՒԹԻՒՆ ՔՈ

Եւ այս ևս բարի որդւոյն է, որ ոչ բնեոյ սիրով յերևելիսս, այլ զհանդերձեալ արքայութիւնն խնդրել: Դարձեալ, խնդրենք զարքայութիւնն Աստուծոյ վասն չորից.

155

Նախ.—Ձի փրկեացէ զմեզ յիշխանութենէ խաւարին:

Երկրորդ.—Ձի թագաւորէ ի վերայ

160 մեր, և ոչ մեղք:

Երրորդ.—Ի բռնաւորաց փրկեացէ, որպէս զԳրաէլ ի փարաւոնէ:

Չորրորդ.—Ի ծամ աղօթից դէք պատեալ պաշարեալ պահեն զմեզ:

165 Յործամ խնդրենք զթագաւորութիւնն Աստուծոյ՝ կորնչին դէք, որպէս խաւար ի լուսոյ:

Դարձեալ, յոմանս թարգմանեալ է, եթէ՝ եկեացէ հոգի քո սուրբ: Այս ցուցանէ, թէ Հոգին Սուրբ արքայ և տէր է, ընդ Հօր և ընդ Որդոյ հաւասար:

Եւ սոյնպէս ի դէմս Սուրբ Երրորդութեանն է խօսեցեալ. առաջինն ի Հայր, երկրորդն՝ յՈրդի, երրորդն՝ ի

170

175 Հոգին Սուրբ:

ՉՈՐՐՈՐԴՆ. ԵՂԻՑԻՆ ԿԱՄՔ
ՔՈ, ՈՐՊԷՍ ՅԵՐԿԻՆՍ ԵԻ
ՅԵՐԿՐԻ

Չորս ինչ նշանակէ.

180 Նախ.—Թէ կամացդ Քո ոչ ինչ է հակառակ, որ արգելու զմեզ ի կարգ երկնաւոր զօրացն մտանէլ:

139. Բ—2իք ձեր, ձեր, Ա—2իք զՀայր ձեր:

140. ԱՂ—ծառայիցն փխ. ծուլիցն:

144. ԱԲԳ—ի մեզ:

145. Գ—ի մեղաց փխ. յամենայն մեղաց:

152. Դ—որդւոյն:

աղաչում ենք, որպէսզի փառաւորվի մեր կյանքում և մեր վարքում, ինչպէս ասաց Տէրը. «Կտեսնեն ձեր բարի գործերը և կփառաւորեն ձեր Հորը»: Որովհետև ծուլի համար ասում է. «Իմ անունը ձեր պատճառով հայհոյվում է հեթանոսների մէջ»:

Երրորդ.—Սուրբ է անունը քո և սրբաբար. թող մեզ վրա էլ լինի, որպէսզի արբի մեզ բոլոր մեղքերից:

Չորրորդ.—Քրիստոնյա ենք կոչվում և հավատով սուրբ ենք: Նոյնպէս և գործով մեզ սուրբ արա:

Սա երկրորդ խոսքն է:

ԵՐՐՈՐԴԸ. ԹՈՂ ԳԱ ՔՈ
ԱՐՔԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Եվ այս էլ բարի որդու համար է, որ սիրով անշարժ [վիճակում] չի մնում երևելիների մէջ, այլ հանդերձալ արքայություն է խնդրում: Դարձալ. Աստծու արքայությունն ենք խնդրում չորս պատճառով.

Նախ.—Որպէսզի մեզ փրկի խաւարի իշխանությունից:

Երկրորդ.—Որպէսզի ինքը թագաւորի մեզ վրա, և ոչ՝ մեղքը:

Երրորդ.—Բռնաւորից փրկի, ինչպէս Իսրայելին՝ փարաւոնից:

Չորրորդ.—Աղօթքի ժամանակ դէվերը շրջապատած պահում են մեզ: Երբ խնդրում ենք Աստծու թագաւորությունը, դէները անհետանում են, ինչպէս խաւարը՝ լուսից:

Դարձալ. ոմանց կողմից թարգմանված է. «**Թող գա Քո Սուրբ Հոգին**»: Սա ցույց է տալիս, թէ Սուրբ Հոգին Արքա է ու Տէր, Հորը և Որդուն հավասար: Այսպէս էլ Սուրբ Երրորդության առիթով է ասված. առաջինը՝ Հայր, երկրորդը՝ Որդի, երրորդը՝ Սուրբ Հոգի:

ՉՈՐՐՈՐԴԸ. ԹՈՂ ԼԻՆԻ ՔՈ ԿԱՄՔԸ
ԵՐԿՐԻ ՎՐԱ, ԻՆՉՊԵՍ ԵՐԿՆՔՈՒՄ Է

Չորս բան է նշանակում.

Նախ.—Թէ ոչինչ չկա Քո կամքին հակառակ, որն արգելի մեզ երկնային զօրքերի կարգը մտանէլ:

153. Բ—2իք սիրով:

163. Ա—2իք դէք:

165. Բ—խնդրեն:

172. ԳԴ—2իք Սուրբ:

185 Երկրորդ.—Որպես յերկինքն ի մէջ հրեշտակացն կատարեալ է Քո կամքը, նոյնպէս ի մեզ կատարեալ լիցի:

190 Երրորդ.—«Որպէս յերկինս, նոյնպէս յամենայն երկրի քակտեացի մոլորութիւն, մեղք և տնկեացի ճշմարտութիւն և արդարութիւն» (հմմտ. Երեմիա ԼԱ 28):

200 Զորրորդ.—Որպէս զամենայն երկնաւորս և զերկրաւորս խնամես, նոյնպէս և զհրաքանչիւր ի մէջ խնամես, զի երկնային եմք հոգւով և երկրաւոր՝ մարմնով:

Այս Դ բանս հոգևոր խնդիր է: Այլ տքաւ աստ մասնաւոր լինին: Իսկ կատարելապէս ի հանդերձեալն՝ յորժամ յառնենք ի հողոյ և լինիմք յարութեան որդիք, և գալ Աստուած ի մէջ Աստուածացելոց և ընդ նմին թագաւորեն: Եւ կատարեալ կամօք, սիրով, որպէս Դու Հայր ի յիս և տքաւ ի մեզ իցեն՝ անգրաւ յափտենիս: Ամէն:

205 ԶԷԱՑ ՄԵՐ ՀԱՆԱՊԱՋՈՐԴ

210 Այս հինգերորդ բանն է, և է մարմնաւոր խնդիր: Զի որքան եմք ի մարմնի, կարօտ եմք կերակրոյ, որ պահէ զկենդանութիւն մարմնոյ: Եւ տես, զի ոչ զաւելորդն խնդրեմք. ոչ ոսկի և ոչ փափկութիւն, այլ՝ հաց: Եւ նշանակէ այսու զհարկաւոր պէտս. կերակրուր, ըմպելի, ծածկոյթ և այլն:

215 Հարց.—Զի՞նչ է ասելն՝ հաց մեր: Պատասխան.—Զորս ինչ ցուցանէ:

Նախ.—Զհասարակաց կերակրում: Որպէս աղօթքն հասարակաց, նոյնպէս կերակրում լիցի:

220 Երկրորդ.—Մեր՝ աշխնքն զմեր հարկաւորն, և ոչ զաւելորդն:

Երրորդ.—Զմեր արդար վաստակն և ոչ զօտարին, որ անհրաւորեամք է:

225 Զորրորդ.—Զհացն հոգեւոր, որ ի մեր բնութենէս է և մեր է կերակրուր, և ոչ անհրաւորից, կամ դիւաց, կամ անասնոց:

208. Ա.—իմ փխ. ի մեզ:

207. Գ.—որք փխ. որքան:

208. Գ.—կարօք փխ. կարօտ:

Երկրորդ.—Ինչպէս երկնքում, հրեշտակների մէջ կատարյալ է Քո կամքը, նոյնպէս էլ մեր մէջ թող կատարյալ լինի:

Երրորդ.—«Ինչպէս երկնքում, այնպէս [էլ] ամբողջ երկրում թող արմատախիլ արվի մոլորությունը, մեղքը և տնկվի ճշմարտությունն ու արդարությունը»:

Զորրորդ.—Ինչպէս որ բոլոր երկնավորներին և երկրավորներին ես խնամում, այնպէս էլ մեզանից յորաքանչյորին խնամիր, որովհետև երկնային եմք հոգով և երկրավոր՝ մարմնով:

Այս չորս կետերը հոգևոր խնդիր են: Բայց սրանք այնտեղ մասնավորում են, իսկ երբ հարություն առնենք հողից և դառնանք հարության որդիներ, և Աստված գաւ Աստվածացածների մէջ, և Նրա հետ թագաւորեն հանդերձալ կյանքում կատարյալ [կլինեն]: Եվ կատարյալ՝ կամքով ու սիրով, ինչպէս՝ «Դու, Հայր, իմ մէջ ես, սրանք էլ թող մեր մէջ լինեն հաւիտյանս անվախճան», ամեն:

ՄԵՐ ՀԱՆԱՊԱՋՈՐԾԱ ՀԱՅՈՂ

Սա հինգերորդ խոսքն է և մարմնավոր խնդիրք է, որովհետև քանի դեռ մարմնի մէջ ենք՝ կարիք ունենք կերակրի, որը պահում է մարմնի կենդանությունը: Եվ տես, որ ավելի բան չենք խնդրում. ո՛չ ոսկի, ո՛չ էլ փափկություն (ճոխություն), այլ՝ հաց: Եվ սրանով նշանակում է հարկավոր պէտքերը՝ կերակրուր, ըմպելիք, ծածկոյթ և այլն:

Հարց.—Ի՞նչ է մեր հացը ասելը: Պատասխան.—Զորս բան է ցույց տալիս.

Նախ.—Ընդհանուրի կերակրուր: Ինչպէս աղօթքն է ընդհանուր, այնպէս էլ կերակրուր:

Երկրորդ.—Մեր՝ աշխնքն մեզ անհրաժեշտը և ոչ ավելին:

Երրորդ.—Մեր արդար վաստակը և ոչ օտարին, որ անհրաւորեամք է [ձեռք բերված]:

Զորրորդ.—Հոգևոր հացը, որ մեր բնութիւնից է և մեր կերակրուրը, ոչ թե անհրաւորներին կամ դէտրիմը, կամ անասուններին:

210. Գ.—զաւելորդն:

219. Գ.—2իք զմեր:

- Համապագ՝ արքստորէ ասէ, և որդն՝ անպակաս: Այսինքն միշտ տուր՝ ոչ ատելի և ոչ պակաս:
- 230 Իսկ ասելն տուր և ոչ թէ վաճառեա՝ Նախ.—Զի ձրի տայ: Երկրորդ.—Պարտական է տալոյ՝ որ ստեղծ մարմին, և ետ բերան:

Իսկ այսօր կրկին ցուցանէ.

- 235 Նախ.—Զատօրեայ կեանս մեր, զի անցեալն կորեալ է, և հանդերձեալն չէ ի միջի: Եւ այս մին օրս է: Երկրորդ.—Զայս արս խնդրեմք և ոչ զվաղութեանն, «զի վաղիւն վասն իւրն հոգասցէ» (Մատթ. 2 34):

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԲԱՆՆ. ԹՈՂ ՄԵԶ
ԶՊԱՐՏԻՄ ՄԵՐ, ՈՐՂԷՍ ԵՒ ՄԵՔ
ԹՈՂՈՒՄՔ ՄԵՐՈՑ ՊԱՐՏԱՊԱՆԱՑ

- Այս գառաւել մարդասիրութիւնն
- 245 ցուցանէ, որ լետ մկրտութեան շնորհին, յորժամ մեղանչեմք, դարձեալ թողութիւն գտանեմք:

- Հարց.—Ապա ընդէ՞ր ասէ Յովհաննէս. «Յետ ընդունելութեան գտաւ, թէ մեղանչեմք և գառաջինն ևս խնդրեցէ»:
- 250

- Պատասխան.—Ասեմք, թէ անգեղջ մեղուցելոյն ասէ, իսկ աստ՝ զղջացելոյն: Եւ վկայ՝ յորժամ մեք այլոց թողումք, յայնժամ մերն թողուի:
- 255

- Իսկ որ պարտական ասէ, զի յորժամ լուծանեմք զհրամանն Աստուծոյ, պարտական եմք նմա: Եւ ի պահելն զպատուիրանն՝ պարտատէր եմք: Եւ երկոցունցն անդ հատուցանի անվճար կենօք:
- 260

- Նախ.—Գիտելի է ի բանէս, զի զմեզ պարտական ցուցանէ և պարտատէր: Այսինքն՝ Աստուծոյ և մարդոյ: Եւ յորժամ թողումք մարդոյ, թողութիւն առնումք յԱստուծոյ, որպէս ասէ. «Թէ թողուցուք մարդկան զյանցանս անցաւ, թողցէ և Հայրն ձեր ըզհանցանս ձեր» (Մատթ. 2 14):
- 265

221. Գ.—մի արդար:

230. Գ.—2իբ թէ:

234. ԱԳ.—այս այսօրն:

235. Գ.—զանցեալն փխ. զի անցեալն:

243. ԲԴ.—2իբ պարտականաց:

Համապագ—ը օրեցօր է նշանակում, և որդ—ը՝ անպակաս, այսինքն՝ միշտ տուր, ո՛չ ատելի և ո՛չ պակաս:

Իսկ տուր ասելը և ոչ թե՛ վաճառիր. Նախ.—Որովհետև ձրի է տալիս:

Երկրորդ.—Պարտական է տալու, քանի որ ստեղծեց մարմինը և բերան տվեց:

Իսկ այսօր—ը երկու բան է նշանակում.

Նախ.—Մեր միօրյա կյանքը, որովհետև անցյալը կորած է, իսկ գալիքը հայտնի չէ: Եվ սա մեր մեկ օրն է:

Երկրորդ.—Այսօրվանն ենք խընդրում և ոչ՝ վաղվանը, որովհետև վաղըն իրենը կհոգա:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԽՈՍՔԸ. ԹՈՂ ՄԵԶ
ՄԵՐ ՊԱՐՏՔԵՐԸ ԻՆՉՊԵՍ ԵՎ
ՄԵՆՔ ԵՆՔ ԹՈՂՆՈՒՄ ՄԵՐ
ՊԱՐՏԱՊԱՆՆԵՐԻՆ

Սա առավել մարդասեր լինելն է ցույց տալիս, որ մկրտության շնորհից հետո երբ մեղանչենք, դարձյալ թողություն գտնենք:

Հարց.—Ապա ինչո՞ւ է Հովհաննէսը ասում. «Ընդունելուց հետո գտաւ, որ եթէ մեղանչենք, մախկինը մորից կփնտրի»:

Պատասխան.—Ասենք, թէ [այնտեղ] չզղջացող մեղավորի մասին է ասում, իսկ այստեղ՝ զղջացողի մասին: Եվ վկայությունը՝ երբ մենք թողնում ենք ուրիշների [մեղքը], այնժամ մերն է թողնվում:

Իսկ պարտական է ասում, որովհետև երբ խախտում ենք Աստծու հրամանը, պարտական ենք [դառնում] նրան, և երբ պահում ենք պատվիրանը, պարտատէր ենք: Եվ այդ երկուսի համար հատուցվում է անվճար կյանքով:

Նախ.—Այս խոսքից իմացվում է, որ մեզ պարտական ու պարտատէր է համարում, այսինքն՝ Աստծուն և մարդուն: Եվ երբ ներում ենք մարդուն, թողություն ենք ստանում Աստծուց: Ինչպէս ասում է. «Եթէ մարդկանց ներեք նրանց հանցանքները, ձեր Հայրն էլ կների ձեր հանցանքները»:

248. ԲԴԳ.—2իբ հարց:

249. ԱԳ.—Գիտ փխ. գտաւ:

250. Գ.—2իբ ևս:

252. ԲԳԴ.—2իբ Պատասխան:

- 270 Երկրորդ.—Նստուցանել զմեզ դատար և կշիռ դատաստանին առ մեզ և որպէս զընկերին կշռեմք, նոյնպէս և զմերն կշռեմք:
- 275 Երրորդ.—Ձի իշխանութեան իրոյ զմեզ կցորդ անէ. Ձի «Աստուծոյ է թողուլ զմեզ» (հմմտ. Մրկ. Բ 7, Դուկ. Ե 21) որպէս ասէ յաւետարանին: Եւ զայն մեզ շնորհէ:
- 280 Չորրորդ.—Այլ իմն խոր տեսութիւն է բանին: Որպէս զամենայն բարի գործս մեք ի մնանէ ուսանիմք: Ըստ այնմ. «Ուսարուք յինէն, զի հեզ եմ և խոնարհ սրտիս» (Մատթ. ԺԱ, 29): Աստ ինքն ի մէջ ուսանի զմարդասիրութիւնն. «Եթէ դու թողոյս՝ և ես ոչ թողում» (հմմտ. Մատթ. ԺԸ 35):
- 285 Հարց.—Եւ թէ ոչ թողումք, զի՞նչ լինի:
- 290 Պատասխան.—Նախ.—Ձի անիծանեմք զմեզ, թէ որպէս ես ոչ թողի, այլոց, և դու մի թողուլ ինձ:
- Երկրորդ.—Ձի խաբեմք զնա լեզուաւ և ողորմեմք, թէ՛ ես ոչ թողի՝ դու ինձ թող:
- 295 Երրորդ.—Ձի յխակալն սատանայ է, որ ունի ռիս ընդ Աստուծոյ, և հրեշտակաց, և մարդկան: Այսպէս՝ և մեք զոյսն ի սրտի պահելով՝ հեռանամք յԱստուծոյ:
- 300

ԵԻԹՆԵՐՈՐԴ ԲԱՆՆ. ՄԻ ՏԱՆԻՐ
Ի ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ

- Նախ.—Ձխոնարհութիւնն ուսուցանէ՝ մի յանդուգն երթալ ի փորձութիւն:
- 305 Երկրորդ.—Մի տալ ի փորձութիւնն սատանայի, գուցէ ոչ համբերիցեմք, որպէս նա:
- Երրորդ.—Թէ առանց Քո օգնակաւորութեանդ մի տար ի փորձութիւն:
- 310 Հարց.—Աստուած ո՞րպէս տալ ի փորձութիւն:
- Պատասխան.—Աստուած զմարդ ի փորձութիւն ոչ տալ, այլ յորժամ մեք անձնիշխան կամօք ի չարն ընթանամք, թոյլ տալ Աստուած մեզ: Այն է ի փորձանք տալն, որպէս ասէր. «Ես յատանուցի զսիրտ փարաւոնի» (Ելք
- 315

Երկրորդ.—Մեզ դատարար է կարգում, և դատաստանի կշիռն մեզ մոտ է, և ինչպէս որ ընկերոջն ենք կըշռում, այնպէս էլ մերն ենք կշռում:

Երրորդ.—Որովհետեւ մեզ կցորդ է դարձնում իր իշխանութեանը, քանի որ «Աստուծոն է մեղքերը թողնելու իրավունքը», ինչպէս ասում է ավետարանում, և այն մեզ է շնորհում:

Չորրորդ.—Այս խոսքը մի ուրիշ խոր իմաստ ունի, որ բոլոր բարի գործերը մենք նրանից ենք սովորում, քստ այնմ. «Սովորեք ինձնից, որովհետեւ հեզ եմ և սրտով՝ խոնարհ»: Այստեղ ինքն է մեզանից սովորում մարդասիրությունը. «Եթէ դու ներես, ես էլ կներեմ, և եթէ դու չներես, ես էլ չեմ ների»:

Հարց.—Իսկ եթէ չներենք, ի՞նչ կլինի:

Պատասխան.—Նախ.—Որ անիծում ենք մեզ, թէ ինչպէս ես ուրիշներին չներեցի, Դու էլ ինձ մի ներիր:

Երկրորդ.—Որ խաբում ենք Նրան լեզվով և սիրաշահում, թէ՛ ես չներեցի, Դու ինձ ներիր:

Երրորդ.—Որ յխակալն սատանայ է, որ Աստուծո, հրեշտակների և մարդկանց դէմ ռիս ունի: Այսպէս էլ մենք ռիսը սրտում պահելով՝ հեռանում ենք Աստուծոց:

ՅՈԹԵՐՈՐԴ ԽՈՍԹԸԼ. ՄԻ ՏԱՆԻՐ
ԴԵՊԻ ՓՈՐՁՈՒԹՅՈՒՆ

Նախ.—Խոնարհություն է սովորեցնում. հանդուգն կերպով փորձության չզնալ:

Երկրորդ.—Չենթարկել [մեզ] սատանայի կրած փորձությանը. գուցէ չդիմանանք ինչպէս նա:

Երրորդ.—Թե առանց Քո օգնության մի տանիր դեպի փորձություն:

Հարց.—Աստուծո ինչպէս է փորձության ենթարկում:

Պատասխան.—Աստուծո մարդուն փորձություն չի տալիս, այլ երբ մենք անձնիշխան կամքով դեպի չարն ենք ընթանում, Աստուծո մեզ թոյլ է տալիս: Այդ է փորձանքի ենթարկելը, ինչպէս ասում էր. «Ես յատանցի

270. Դ—2իք նստուցանել զմեզ դատարար և կշիռ դատաստանին առ մեզ և որպէս:

281. ԱԲ—գործ փիւ. գործս:

282. ԱԲԴ—2իք յինէն:

283. ԱԲ—2իք սրտիս:

286. Բ—թողուցու փիւ. թողուս:

293. ԱԲ—2իք զի:

303. Գ—զի զխոնարհութիւն:

310. ԱԲԳ—2իք Աստուած:

- Ժ 1), այսինքն, թող տուի չարանալ արտին:
- 320 **Հարց.**—Աստ ասէ մի տար ի փորձութիւն: Իսկ առաքեալ ասէ. «Երանեալ է այլ, որ համբերեացէ փորձանաց, զի աոցէ զպսակն կենաց» (Յակոբ Ա. 12):
- 325 **Պատասխան.** Կրկին է փորձութիւն՝ չար և բարոյ: Չար է, որ մեղօք փորձիմք ի մէջ կամ ի սատանայէ: Յայնմանէ հրաժարելի է: Եւ բարի, որ յալմէ վասն հաւատոց և օրինաց փորձիմք: Այսմ համբերեալ պսակէ:
- 330

ՈՒԹԵՐՈՐԴ. ԲԱՆՆ. ԱՅԼ ՓՐԿԵԱԼ
Ի ՉԱՐԷ

- Նախ.—**Չար** աստ զսատանայ կոչէ և անհաշտ պատերազմ հրամայէ ունել ընդ մնա:
- 335 **Երկրորդ.**—Չար է սատանայ ոչ ի բնէ, այլ կամաւ չարացաւ և անգեղջ մնաց ի կամքն չար:

- 340 **Երրորդ.**—Վասն բազում չարութեանն բազում անուն կոչի մնա, որպէս դև, սատանայ, բեեղզեբուղ, այս. մույնպէս փորձութիւն և չար կոչի:

- 345 **Չորրորդ.**—Զայն խրատէ, թէ ոչ է պարտ առ ընկերն զայրանալ, այլ զամենայն չարութիւն ի մա ընկեմու, զի մա է պատճառ ամենայն չարեաց:

- Հարց.**—Ո՞ր է առաւել չար. այն, որ ի բնէ ունի, թէ այն, որ կամօք ստանալ:
- 350 **Պատասխան.**—Ասեմք, ի բնէ չար, որպէս զազանք, և սուր, և հուր, զի այրէ: Արդ՝

- 355 **Նախ.**—Որ ի բնէ ունի՝ ոչ է կամօք և ոչ գիտութեամբ: Եւ որ ստացեալ է կամօք և գիտութեամբ է և առաւել չար:

- 360 **Երկրորդ.**—Որ բնութեամբ գործէ՝ ոչ ինչ մեղանչէ, որպէս անասունք: Եւ որ կամօք՝ մեղանչակաւ է, որպէս մարդ:

Երրորդ.—Որ բնութեամբ ունի զչար՝ այլոյ չար է և ինքեան բարի, որպէս խայթոց և թոյնք սողնոց: Իսկ որ կա-

վարավորն սիրտը,՝ այսինքն արտին թույլ տվի չարանալ:

Հարց.—Այստեղ ասում է՝ մի տաճիր դեպի փորձություն: Իսկ առաքյալն ասում է. «Երանելի է [այն] մարդը, որ կոյմանա փորձանքներին, քանի որ կստանա կյանքի պսակը»:

Պատասխան.—Փորձությունը կըրկնակի է՝ չար և բարի: Չար է, որ մեղքով ենք փորձվում մեզնից կամ սատանայից. դրանից պետք է հրաժարվել: Եվ բարի [է], որ ուրիշից հավատքի և օրենքի համար ենք փորձվում: Սրան համբերողին կպսակի:

ՈՒԹԵՐՈՐԴ. ԽՈՍԺԸ. ԱՅԼ ՓՐԿԻՐ
ՉԱՐԻՑ

Նախ.—**Չար** այստեղ սատանային է կոչում և հրամայում է անհաշտ պատերազմ մղել մրա դեմ:

Երկրորդ.—Սատանան ոչ թէ ի բնէ չար է, այլ [իր] կամքով չարացավ և չար կամքի մեջ առանց զղջման մընաց:

Երրորդ.—Բազում չարությունների համար քաղմաթիվ անուններ են տրվում մրան, ինչպես՝ դև, սատանա, բեեղզեբուղ, այս. մույնպէս փորձություն և չար է կոչվում:

Չորրորդ.—Այն է խրատում, թէ պետք չէ ընկերոջ դեմ զայրանալ, այլ բոլոր չարությունները մրան (սատանային) վերագրել, որովհետև բոլոր չարիքների պատճառը մա է:

Հարց.—Ո՞րն է առավել չար՝ այն, որ ի բնէ ունի, թէ այն, որ [իր] կամքով է ստանում:

Պատասխան.—Կասենք՝ ի բնէ չարը, ինչպես զազանքերը, սուրը և հուրը, որովհետև այրում է: Արդ՝

355 **Նախ.**—Այն որ ի բնէ ունի, կամովին չէ, և ոչ էլ գիտակցաբար: Իսկ որ ստացել է, [ապա] կամովին և գիտակցաբար է և առավել չար:

Երկրորդ.—Ով որ բնությամբ է գործում, ոչ մի մեղք չի գործում, ինչպես անասունները: Իսկ որ կամովին է [գործում], մեղավոր է, ինչպես մարդը:

Երրորդ.—Ով որ բնությամբ ունի չարը, ուրիշի համար չար է, բայց ինքն իրեն համար՝ բարի, ինչպես սո-

342. ԱԲ—2իք և:

346. ԱԲ—2իք ամենայն:

347. Բ—2իք չար:

353. Գ—բնութենէ փխ. բնէ:

355. Գ—2իք է և:

361. Դ—2իք զչար:

365 մօք է, ինքեան է չար և այլոց, որպէս սատանայ. նախ՝ զինքն վնասէ, և ապա՝ զմարդ: Ապա և յայտ է, որ կամօք է, առանել չար է: Եւ այն՝ զի կամքն սատանայի անփոփոխ է ի չարն:

370 **Հարց.**—Զի՞նչ է փորձութիւն և զինչ չար:

Պատասխան.—Նախ.— Փորձութիւն է խաբէութիւնն սատանայի, որպէս խայծ թռչնոց: Եւ չար է բոլորն զօրութեամբ պատերազմելն:

375 Երկրորդ.— Փորձութիւն է զգայութեանց սխալումն, և չար՝ կամաւ և գիտութեամբ մեղանշումն:

Երրորդ.— Փորձութիւն է մարմնոյս տանջանք, և չար է հոգոյս և յաւիտենից տանջանք:

380 Յայցանէ աղօթեմք փրկել զմեզ:

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԲԱՆՆ. ԲՈՅ Է
ԱՐՔԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՒ ՓԱՌՔ ՅԱՒԻՏԵԱՆ

385 **Քոյ՝** այսինքն յորժամ Նորա է արքայութիւն, ապա ոչ յումեքէ երկնչիմք մեք: Եւ յորժամ Նորա է զօրութիւն՝ ոչ որ կարէ հակառակիլ մեզ: Ապա թէ որ հակառակի, գիտցիր, զի ի թոյլ տալոյն Աստուծոյ է առ ժամանակ մի:

390 **Փառք յաւիտեան.**— Զայն ասէ, թէ ոչ միայն յամենայն շորջանակի չարեաց ազատէ, այլ և յաւիտենից փառաւորէ:

395 ՏԱՄՆԵՐՈՐԴ ԲԱՆՆ. ՈՐ ԱՍԷ
ԱՄԵՆ

Այսինքն՝ եղիցի, կամ ստույգ և ճշմարիտ:

ՎԱՄՆ ԿԱՐԳԻ ԱՂՈԹԻՑ

400 **Հարց.**— Զինչ կարգ ունի աղօթքս տէրունի:

Պատասխան.— Արդ, վասն կարգի աղօթիցն:

367. Դ—այլ: Ա—կամօքն փխ. կամքն:

373. Դ— խեծ, Գ—զօրութեան:

385. ԱԳ.—2իք քոյ:

386. Ա—յումեք:

դունների խայթոցը և թույնը: Իսկ ով որ կամովին է, ինքն իրեն, նաև ուրիշների համար չար է, ինչպես սատանան. նախ իրեն է վնասում և ապա մարդուն: Ուրեմն պարզ է՝ ինչ որ կամովին է, առավել չար է: Նաև, որ սատանայի կամքը չարությամբ անփոփոխ է:

Հարց.— Ի՞նչ է փորձությունը և ի՞նչ է չարը:

Պատասխան.— Նախ.— Փորձություն է սատանայի խաբէությունը, ինչպես թռչունների խայծը, և չար է՝ բոլորն զորությամբ պատերազմելը:

Երկրորդ.— Փորձություն է զգայարանների սխալվելը և չար՝ կամքով և գիտությամբ մեղանշելը:

Երրորդ.— Փորձություն է մեր մարմնի տանջանքը, և չար է մեր հոգու հավիտենական տանջանքը:

Սրանցից մեզ փրկելու համար ենք աղօթում:

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԽՈՍՔԸ. ԲՈՆՆ Է
ԱՐՔԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ՀԱՎԻՏԵՆԱԿԱՆ ՓԱՌՔԸ

Քո՝ այսինքն, երբ Նրանն է արքայությունը, ապա մենք մեղքից չենք վախենում: Եվ երբ Նրանն է զօրությունը, ոչ որ չի կարող հակառակվել մեզ: Իսկ եթե որևէ մեկը հակառակվի, իմացիր, որ Աստված է որոշ ժամանակով թույլ տվել:

Հավիտենական փառք.— Այն է ասում, թե ոչ միայն շրջապատի բոլոր չարերից է ազատում, այլ հավիտենապես փառավորում է:

ՏԱՄՆԵՐՈՐԴ ԽՈՍՔԸ. ՈՐ ԱՍՈՒՄ Է՝
ԱՄԵՆ

Այսինքն՝ թող լինի, կամ ստույգ ու ճշմարիտ է:

ԱՂՈԹՔԻ ԿԱՐԳԻ ՄԱՍԻՆ

Հարց.— Տերունի աղօթքը ի՞նչ կարգ ունի:

Պատասխան.— Արդ, աղօթքի կարգի մասին:

392. Գ.—2իք չարեաց:

395. Գ.—2իք որ ասէ:

402. Գ.Դ.—2իք վասն:

2որս կերպ ուսուցին մեզ հարքն
405 սուրբ.
Նախ.—Ձի Ժ բան է աղօթիցն՝ ի
դեմս Երրորդութեանն՝ երիցս կըրկ-
նեալ. առաջին ի Հայր, Սուրբ անունն՝
Որդոյ, արքայութիւնն՝ Հոգոյն։ Այս-
410 պէս. կամքն՝ Հօր, հացն՝ Բանին, թո-
ղութիւնն՝ Հոգոյն։ Այսպէս. փորձանաց
փրկէ՝ Հայր, ի չարեաց ազատէ՝ Որդի,
զօրացուցանէ՝ Հոգին Սուրբ։

Երկրորդ կարգն ի մեզ վերաբերի,
415 զի նախ ծնանիմք աւազանաւ և քրիս-
տոնեայ անուանիմք և թագաւորեմք
հոգով։ Եւ ապա, զկամս Նորա կա-
տարելով, հաղորդիմք հացին, և տկա-
րացեալ թողութիւն խնդրեմք։ Յետ ո-
420 յոյ ի փորձութեանց մեղաց և ի չար
տանջանաց փրկութիւն և զփառացն
հանգիստ խնդրեմք։

Երրորդ կարգն է իսկագոյն։ Առա-
ջին բանն՝ ի Հայր, որ անսկիզբն է և
425 անպատճառ և պատճառ Որդոյ ծը-
նընդեան և Հոգոյ բոլիման։

Երկրորդ բանն՝ յՈրդի, որ հաւասար
է Հօր և սրբեաց զմեզ։
Երրորդ բանն՝ ի Հոգին Սուրբ, որ
430 արքայ է ընդ Հօր և Որդոյ, և ի մեզ
իջանէ շնորհք Նորա։

Չորրորդ բանն՝ յիշէ և զերկնաւոր-
քն, զի յետ երից անձնաւորութեանցն
չորրորդ են իմացական բնութիւն։ Ի
435 յայս միտս և չորեքկերպեան տեսա-
նին։

Հինգերորդ բանն ակնարկէ առ մեզ,
զի հինգերորդ ենք բանական բնու-
թիւն յետ երկնայնոցն դասուց, այլն ի
440 չորից տարերց և յիմանալի ոգոց։ Այ-
լն հինգ ունիմք զգայութիւնք՝ ներքին
և արտաքին։

Վեցերորդ բանն թողութիւն խընդ-
րեմք, զի յետ հինգ զգայութեամբ մե-
ղացն, ըստ կարգի, թողութիւնն է։ Այ-
445 լն Զ շարժմամբ մեղանչեմք՝ ըստ Զ
դարու կենցաղոյս։

Եփեւերորդ բանն՝ փրկել ի փորձա-
նաց, զի փորձութիւնք մեղացն է են

2որս կերպ մեզ սովորեցրեցին
սուրբ հայրերը.

Նախ.—Որ տաւ խոսքից է բաղ-
կացած աղոթքը. ուղղված Երրորդու-
թյանը՝ երեք անգամ կրկնված. առա-
ջինը՝ Հորը, սուրբ անունը՝ Որդուն,
արքայությունը՝ Հոգուն։ Այսպէս.
կամքը՝ Հորը, հացը՝ Բանին, թողու-
թյունը՝ Հոգուն։ Այսպէս, փորձանք-
ներից փրկում է Հայրը, չարքներից
ազատում է Որդին, ուժ է տալիս
Սուրբ Հոգին։

Երկրորդ կարգը մեզ է վերաբերում,
որովհետև նախ ծնվում ենք ավագա-
նով և քրիստոնյա ենք անվանվում ու
թագավորում հոգով։ Եվ ապա, Նրա
կամքը կատարելով՝ հաղորդվում ենք
հացին և տկարացած՝ թողություն ենք
խնդրում։ Որից հետո մեղքի փորձու-
թյուններից, չար տանջանքներից
փրկություն և փառաց հանգիստ ենք
խնդրում։

Երրորդ կարգը ճշմարտագույնն է։
Առաջին խոսքը՝ Հորն [է վերաբեր-
վում], որ անսկիզբ է և անպատճառ
և Որդու ծննդյան ու Հոգու բխման
պատճառն է։

Երկրորդ խոսքը՝ Որդուն, որ Հորը
հավասար է և մաքրեց մեզ։

Երրորդ խոսքը՝ Սուրբ Հոգուն, որ
արքա է Հոր և Որդու հետ, և մեզ վրա
է իջնում Նրա շնորհքը։

Չորրորդ խոսքը՝ հիշում է և երկ-
նավորների, որովհետև երեք անձ-
նավորություններից հետո չորրորդն է
իմացական բնությունը։ Այս մտքում
չորս կերպով էլ երևում են։

Հինգերորդ խոսքը ակնարկում է
մեզ, որովհետև մենք հինգերորդ բա-
նական բնություն[ն] ենք՝ երկնային-
ների դասից, նաև չորս տարրերից և
իմանալի հոգիներից հետո։ Այլն հինգ
զգայարան ունենք՝ ներքին և արտա-
քին։

Վեցերորդ խոսքը՝ թողություն ենք
խնդրում, որովհետև հինգ զգայական
մեղքերից հետո, ըստ կարգի, թողու-
թյունն է։ Նաև վեց շարժումներով մե-
ղանչում ենք՝ ըստ վեց դարերի մեր
կենցաղի։

Յոթերորդ խոսքը՝ փորձանքներից
փրկելը, որովհետև մեղքերի փորձու-

404. Գ.—կերպ փխ. կերպս։

425. Բ.—2իք և անպատճառ։

429. ԱԲԳ.—2իք Սուրբ։

438. Գ.—2իք ևմք։

440. ԱԲԳ.—ոգոյ փխ. ոգոց։

444. ԱԲ.—մեղանացն։

448. ԱԲ.—փրկիլ։

- 450 գլխաւորք և է են զգայութիւնք և գործիք նոցա, և յէ դարուս փորձիմք և այլ ոչ նս:

Ութերորդ բանն՝ փրկեա ի չարէ, որ է տանջանք դժոխայնոցն յլ-երորդն դարում:

- 455 Եւ իններորդն՝ թագաւորել ընտրելոցն ընդ Թ դասուց հրեշտակաց:

- 2որրորդ կարգ. ասեն ոմանք եթն բան գոյ խնդրուածոցն. երեքն՝ հոգեւոր, զի հոգին եռամասնեայ է, և չորսն մարմնաւոր, գոյացեալ ի Դ տարերաց: Եւ չորս խնդիրքն աստ և այժմ կատարի, և Գ անդ ի հանդերձեալն: Եւ զի պատուական է հոգին, քան զմարմինն, նախ զհոգևորն խնդրեմք, որ է սուրբ անուան, և արքայութիւնն, և կատարումն կամացն Աստուծոյ: Եւ ապա զմարմնաւորն, որ է հացն, և թողութիւնն, և ի փորձութեանց մեղաց և չարեաց պատուհասից զերծանիլ: Այս է բանս խնդրուածք է: Եւ առաջինն նուերք և գոհութիւն, իսկ ամենն՝ կամ եղիցի, զոր ինչ խնդրեցաք, կամ ստոյգ, ճշմարիտ է բանս աղօթից, կամ բոլոր, յամենեցունց և յամենայն յաւիտեանս է փառք և գովաբանութիւնն Աստուծոյ:

Այսքան առ այս:

452. ԱԲ—2իք այլ, Գ—2իք այլ ոչ:
461. ԱԲ—2իք Դ:

թյուններից գլխավորները յոթն են, և յոթն են զգայությունները և նրանց գործիքները, և յոթերորդ դարում ենք փորձվում և այլևս չենք [փորձվելու]:

Ութերորդ խոսքը՝ փրկիր չարից-ը, որը դժոխքի տանջանքն է ութերորդ դարում:

Եվ իններորդը՝ ընտրյալների թագավորելը հրեշտակների ինն դասերի հետ:

2որրորդ կարգ. ոմանք ասում են. խնդրանքների մեջ յոթ խոսք կա՝ երեքը՝ հոգևոր, որովհետև հոգին եռամասնյա է, և չորսը՝ մարմնավոր, գոյացած չորս տարրերից: Եվ չորս խնդրանքները այստեղ և այժմ են կատարվում, իսկ երեքը՝ պիտի կատարվեն այնտեղ՝ հանդերձյալ կյանքում: Եվ որովհետև հոգին ավելի պատվական է, քան մարմինը, նախ հոգևորն ենք խնդրում, որ է՝ սուրբ անունը, արքայությունը և Աստծու կամքի կատարումը: Եվ ապա մարմնավորը, որ հացն է, թողությունը և մեղքերի փորձություններից ու չար պատուհասներից ազատվելը: Այս յոթ խոսքերը խնդրանքներ են. առաջինը՝ նվերներ և գոհություն, իսկ ամեն-ը՝ կա՛մ թողլինի, ինչ որ խնդրեցինք, կա՛մ ստույգ, ճշմարիտ է այս աղոթքիս խոսքը, կա՛մ ամեն ինչում և բոլորի համար հավիտեանական է Աստծու փառքն ու գոհաբանությունը:

Այսքանը սրա մասին:

472. ԱԲ—գովութիւն փխ. գոհութիւն:

ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՀԱՐՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ*

Էջմիածնի վանքի կիրառական արվեստի ստեղծագործությունների ծանրաշիւ մասը կազմում են խաչերը: Տարբեր մեծությամբ, տարբեր տեսակի և տարբեր ձևերի խաչերի քաղաքացանությունը պայմանավորված է հենց խաչերի գործնական ու գաղափարական նշանակությամբ: Խաչը կարևոր տեղ է գրավում եկեղեցական ծիսակատարության մեջ: Խաչը քրիստոնեության էությունն է: Խաչն ունի կենտրոն՝ **ակն**, վերևի մասը՝ **թագն**, աջ և ձախ թևերը, ինչպես նաև ցածի մասը՝ **բունը**: Էջմիածնի հավաքածոյում ներկայացված են բոլոր տեսակի խաչերը. Ավագ սեղանի խաչ, ձեռաց խաչ, լանջախաչ (կաթողիկոսական պարզ և վարդապետներին ու քահանաներին: Այն փոքր է, կենտրոնում ունի խաչելության բարձրաքանդակ) և այլն: Խաչեր պատրաստել են հայկական մետաղամշակման բոլոր կենտրոններում. պատրաստվել են երկաթից, պղնձից, արծաթից, ոսկուց, ոսկեզօծվել են, ընդելուզվել թանկարժեք ու կիսաթանկարժեք քարերով: Երբեմն խաչի թևերին կամ կենտրոնում գետեղված են մասունքներ՝ ծածկված տարբեր գույնի քարերով կամ ապակիներով:

Հավաքածուի ամենահին խաչը Աշոտ Բ թագավորի՝ Աշոտ Երկաթի (914—929) խաչն է (Մետաղ № 889): Այն երկաթից է, կոփածո, դրվագված, մեջտեղում ունի փայտե խաչ, վրան սպիտակ մեծ ձվաձև թանկարժեք քար: Ինչպես այս, նույնպես և թևերին ամրացված մյուս քաղաքացան քարերը ու շրջանի հավելումներ են: Խաչի թևերը գոգավոր են՝ կլոր ծայ-

րերով, իսկ կողերը հարթ են: Այսօրինակ մշակումները բնորոշ են հնագույն ծագում ունեցող խաչերին: Խաչն ունի երկփեղկանի մետաղյա պահարան (XVIII դ. գործ), որի վրա դրվագված են «Խաչելություն», ինչպես նաև Պողոս և Պետրոս առաքյալները, չորս հրեշտակներ: Պահարանի ոճը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ գոյություն է ունեցել X դարում ստեղծված մեկ այլ պահարան, որի ճիշտ նմանակը այս պահարանն է:

Էջմիածնի վանքի հավաքածոյում կա խաչերի մի ամբողջ խումբ (XI—XII դդ. գործեր), որոնք երկաթից են, կոփածո, ունեն երկմաս սրածայր գոգավոր թևեր, ծայրերին ուռուցիկ մանր շրջանակներ (մի քանի այդպիսի խաչեր գտնվում են Մայր տաճարի թանգարանում, իսկ մի մասն էլ՝ Գանձատան պահեստում): Այսօրինակ խաչերը հայտնի են «ծաղկած» խաչ անունով, հենց այդպիսի ծաղկուն կոմպոզիցիա ունենալու պատճառով: Ավանդաբար սրանք համարվում են Անիից բերված:

Ընտիր ստեղծագործություններ են մասունքներով խաչերը, որոնք հիմնականում պատրաստված են գուգաթելի տեխնիկայով, ունեն մանր, կլոր, ուռուցիկ վերադիր հավելումներ: Լավագույններից են՝ 1747 թ. Կ. Պոլսում պատրաստված և Լիւ անապատին նվիրված խաչը՝ սր. Հոփիսիմեի, սր. Գալանեի, Կատարիների, Քառասուն Մանկանց և Քրիստոսի տաշտի մասունքներով (Մետաղ № 758), 1785 թ. Ուրֆայում պատրաստված և Մշո սր. Կարապետ վանքին նվիրվածը (Մետաղ № 296), 1566 թ. Մոկսում Թումաջան վարպետի կողմից ստեղծված խաչը (Մետաղ № 45), XVII դ. II կեսում Թավրիզում պատրաս-

* Ծարմանկված «Էջմիածին» ամսագրի 1987 թվականի № № Բ—Գ-ից և Ե—Զ-ից:

տած խաչը՝ սբ. Թադևոս սուրբյալի ճկույթով (Մետաղ № 43) և այլն:

Հարյուրավոր խաչերից ոչ մեկը մյուսին մնան չէ: Եթե խաչերի որոշ խումբ պատրաստվել է մի քաղաքի կամ ավանի նույն արվեստանոցում, ապա պատրաստող վարպետների ստեղծագործական երևակայությունը որոշակի տարբերություններ է ներմուծել յուրաքանչյուր խաչի մեջ: Փայլուն վկայություններից են ձեռաց խաչերը, որոնցից ստացվել ուշագրավ են 1788 թ. Լիմ անապատի խաչը (Մետաղ № 357ա), 1796 թ. Կ. Պոլսում ստեղծված խաչը (Մետաղ № 602), XVIII դ. Տրապիզոնում պատրաստված արծնյա հավելումներով խաչը (Մետաղ № 863) և այլն:

Ավագ սեղանի խաչերի (սրանք երբեմն անվանվում են Բազմոցի խաչեր) չափերը մեծ են, երիզները գունագեղ քարերով են ընդելուզված, իսկ մեջտեղում տեղադրված է դրվագված կամ բարձրաքանդակ Խաչելության տեսարանը (եթե Խաչելությունը չկա, ապա՝ քառաթև խաչ է):

Նույն սկզբունքով են պատրաստված ժամանախաչերը կամ Սեռակնաձև խաչերը, որոնք այդ անունը ստացել են կենտրոնական մասից դուրս եկող սրածայր ոսկեգծով մետաղյա հավելումների պատճառով (Ծարականի մեջ աղյսես է անվանված Վարագա սբ. Խաչը): Ժամանախաչերի գգալի մասի արձանագրությունները վկայում են, որ դրանց պատրաստման հիմնական կենտրոններն են եղել Մուշը, Վանը և Թոքատը: 1559 թ. Թոքատում պատրաստվել, իսկ 1781 թ. նույն Թոքատում վերանորոգվել է սեղանի մի զարդախաչ (Մետաղ № 135), 1750 թ. Կ. Պոլսից է բերված մի այլ խաչ (Մետաղ № 195), 1746 թ. Վանում պատրաստված մեկ ուրիշը (Մետաղ № 161) և այլն:

Հալաբաժնուի մեջ գգալի տեղ են գրավում ոռոսական խաչերը, որոնք պատրաստվել են Մոսկվայում, Պետերբուրգում, Ղզլարում, Բաքվում կամ Թիֆլիսում և տեղի հայերի կողմից նվիրաբերվել Էջմիածնի վանքին: Դրանք հիմնականում արծաթից են, ընտիր ոսկեգծով, փորագիր կամ արծնյա զարդանախշերով, վարպետների դրոշմներով:

Բոլոր ժամանակներում հայկական եկեղեցիները զարդարված են եղել տարբեր նշանակություն, տարբեր գեղարվեստական ձևավորում ունեցող խաչերով, որոնք հնարավորին չափ զարդարվել են զանազան տեսակի քարերով, իսկ ետևի մասում կամ կողին փորագրվել են նվիրատվական արձանագրություններ: Ստեփանոս Օրբելյանը

գրում է, որ սյունյաց Սողոմոն եպիսկոպոսը 781 թ. «տալ կազմել խաչ լուսկոյ ի մեծարհեստ ճարտարաց և զարդարել մեծագին ակամբք և մարգարտով. եւ դնէ ի մեծ գիւպտն եւ գրէ ի վերայ գիրն անուն. և ընծայէ ի սուրբ եկեղեցին»²⁶: Սա է եղել յուրաքանչյուր խաչ նվիրողի մեծագույն ձգտումը բոլոր ժամանակներում:

Եկեղեցական ծեսերի կարևորագույն իրերից են քռոցները: Սրանց կառուցվածքը պարզունակ է. իրար միացված գոգավոր արծաթյա կտրներ, որոնց վրա դրվագված են քերովքներ, իսկ շրջանակաձև երիզին ամրացված են մետաղյա մանր կտր հավելումներ: Դրանք ղեկորատիվ բնույթի են, որոշակի գործողություն չեն կատարում և վաղուց արդեն կորցրել են իրենց գործնական նշանակությունը: 1621 թ. Կ. Պոլսում պատրաստված (Մետաղ № 505), 1765-ին հերկրիում պատրաստված (Մետաղ № 799, 800), 1749 թ. Վանում ստեղծված (Մետաղ № 6, 6) քռոցները արհեստի այդ տեսակի բարձր արտահայտություններն են:

Գեղեցկագույն և ընտիր ձևավորում ունեցող իրերի խումբ են կազմում սկիհները: Սկիհները ունեն կանոնիկ կառուցվածք՝ պատվանդան, կոթառ և բաժակ: Վերջինս անապայման ոսկեգծով է և տեղադրված է ձևավոր բաժակակալի մեջ: Ձևավորումը հիմնականում ներկայացնում է ամպերի մեջ թևատարած հրեշտակներ: Կոթառն ունենում է գունդ կամ հավելյալ զուգաթեղ զարդանախշ: Սկիհի կարևորագույն հատվածն է կազմում պատվանդանը, որը լինում է բրգաձև, կտր կամ աստիճանաձև՝ ընտիր ծաղկազարդերի դրվագումներով: Պատվանդանի վրա պատկերված են լինում նաև ավետարանիչները կամ նրանց խորհրդանշները, տերունական տեսարաններ կամ հրեշտակներ: Սկիհների բարձրությունը հիմնականում 18—20 սմ է, պատվանդանի տրամագիծը՝ 8—13, բաժակինը՝ 9—10 սմ: Գոյություն են ունեցել մեծ սկիհներ, որոնք պատրաստվել են մեծ եկեղեցիների ծեսերին մասնակից բազմությանը բավարարելու համար: Սկիհների պատրաստման խոշորագույն կենտրոններ էին Կարինը, Էդիոնեն, Կեսարիան, Քյոթահիան, Թոքատը և այլն: Ահա Էջմիածնի վանքում պահպանված սկիհներից մի քանիսի թվականներն ու կատարման վայրերը. 1658 թ. Թոքատ (Մետաղ № 663), 1614 թ. Էդիոնեն (1840 թ. գնել է Քրիստափոր Հովակիմի Լազարյանը և վերանվիրել եկեղեցուն, Մետաղ №

²⁶ Ստեփանոս Օրբելյան, Պատմություն Առաքելական Սիսական: Հ. I, Փարիզ, 1859, էջ 215:

665), 1714 թ. Սանահին (Մետաղ № 250), 1749 թ. Ակն, 1732 թ. Արաբկիրում պատրաստված սկիհը հասել է Թիֆլիսի Կրծանիսի եկեղեցին (Մետաղ № 642), 1751 թ. Հոռմկլա (Մետաղ № 15), 1717 թ. Կարին (Մետաղ № 511), 1796 թ. Կ. Պոլիս (Մետաղ № 464) և այլն: Պահպանվել են նաև մաղամաներ՝ սկիհի բաժակի վրա դրվելիք փոքր սկուտեղներ: Ռուսական սկիհները հատկապես առանձնանում են իրենց արծընյա հավելումներով, որոնք հիմնականում պատկերում են խաչելության տեսարանը և ավետարանիչներին:

Բուրվառների հավաքածուն աշխարհագրական մեծ տարածք ունի: Դրանք պատրաստված են կա՛մ ընտիր կտրվածքով, կա՛մ դրվագված են, կա՛մ գուգաթելի տեխնիկայով մշակված: Բուրվառները պատարագի ժամանակ ձեռքի շարժումով խնկարկելու ծառայող իրեր են, որոնք ունեն պատվանդան (ըստ Գ. Տաթևացու՝ կառույց), վրան երկու մասից բաղկացած կրակարան, որն ունի շարժելու շղթաներ: Բուրվառների զգալի մասը միատալոր է, որի վրա կտրվածքով կամ փորվածքով տեղադրված են մեծ ծաղկեփնջեր, իսկ վերևում՝ հնգագմբեթ հորինվածք: Կան նաև ոչ շարժական, որոշակի տեղ դնելու նպատակով պատրաստված բուրվառներ, որոնք խնկանոց անունն են կրում (նախկինում հայկական եկեղեցին ձախակողմյան մասում խրճկանոցների համար հատուկ խորշ ուներ): Խնկանոցներն ունեն երկար պատվանդան՝ վերևի մասում ալիքավոր լայն տարածքով, որը պսակվում է հնգագմբեթ հորինվածքով: XVIII դ. պահպանվել են ալիքավոր գուգաթել պատվանդանով, վիշապագլուխ պահիչներով, ոսկեգոծ գմբեթներով խնկամաններ: Ինչպես խնկամանները, նույնպես և կանթեղները դասական կառուցվածք ունեն. միափոր են, երկփոր կամ եռափոր, ցածի մասը սրածայր կամ կլոր՝ կախելու շղթաներով և փոքր կախարիչով: Հավանաբար եղել են ապակյա կամ հախճապակյա կանթեղներ, որոնք չեն պահպանվել: Արծաթյա կանթեղների պատրաստման կարևորագույն կենտրոններից էին Կարինը, Թոքատը, Մուշը, Վանը: Մետաղամշակման նույն կենտրոններում պատրաստել են նաև եկեղեցիների Ավագ խորանի կամ դահլիճի առաստաղից կախելու համար հատուկ ձևի կանթեղներ՝ ուռուցիկ միջնամասով, որի վրա ամրանում են ոլորապտույտ մարմիններով, երբեմն թևավոր վիշապներ: Դրանք լինում են չորսից մինչև ութ գույգ: Վիշապների գլուխներին տեղադրված են լինում մոմակիրներ: Այս տեսակի կանթեղների

բարձրությունը երբեմն անցնում է 60 սմ-ից: Վանքի թանգարանի սրահներում, ինչպես նաև Մայր տաճարի Ավագ խորանում ցուցադրված են վիշապ-հենարան ոտքեր ունեցող աշտանակներ: Դրանք հայկական ծագում ունեն և պատրաստվել են Ռոմինիայում:

Դրվագման, իսկ շատ հաճախ կոիման ու ձուլվածքի տեխնիկաներով են արված կոնքերը: 1667 թ. Կ. Պոլսում պատրաստված կոնքը պղնձից է (Մետաղ № 70), 1782 թ. Վանում պատրաստվածը՝ (Մետաղ № 581)՝ արծաթից և այլն: Տարբեր գործածության նպատակներ ունեին թասերը: XVIII դ. արծաթյա թասերն ընտիր դրվագում ունեն: Ոմանց կենտրոնում սբ. Գևորգըն է, շուրջը՝ ավետարանիչները կամ Աստվածամայրը, իսկ երիզին դարձյալ պատկերված են կանգնած ավետարանիչները:

Հայկական եկեղեցու մեծագույն տոներից է մեռոն եփելու ծիսակատարությունը: Այն տեղի է ունենում յոթ տարին մեկ անգամ, և այդ առիթով հայ բազմաթիվ ուխտավորներ Էջմիածին են գալիս աշխարհի բոլոր ծայրերից: Ընտիր ծաղիկների հատուկ մշակումը, նրանց խառնուրդի անկրակ եփելը միշտ էլ զարմացրել է բոլոր ուխտավորներին: Ծիսակատարության կենտրոնական իրը մեռոնի կաթսան էր: Դրանցից մի քանիսը պահպանվել են: Հնագույններից է 1672 թ. թիֆլիսեցի եղբայրների նվիրաբերած կաթսան (պղինձ, արծաթագոծ, Մետաղ № 582), 5165 գրամ արծաթից 1883 թ. Վանում պատրաստված և Աղթամարի վանքին նվիրաբերված ընտիր կաթսան (երկար և բովանդակալից արձանագրությամբ, Մետաղ № 316): Մայր տաճարի թանգարանի կենտրոնական մասում ցուցադրված է ծանր և մեծ մեռոնի մի կաթսա, որը 1895 թ. Մոսկվայում պատրաստել և Էջմիածինն նվիրաբերել է Նոր-Նախիջևանցի վաճառական Գասպարի ընտանիքը (Մետաղ № 890): Այս կաթսան փոխարինել է 1841 թ. Կալկաթայում պատրաստված մեռոնի կաթսային (Մետաղ № 583):

Կաթսաններից բացի, գոյություն ունեն մեռոնի սափորներ, մեռոնաթափ սրվակներ և մեռոնաթափ աղավնիներ: Վերջիններս երկու տեսակի են. դրանցից առաջինը ներկայացնում է պատվանդանի վրա կանգնած թևատարած աղավնի, որի մեջքին գտնվող փոքրիկ դոճակից լցնում են մեռոնը և այն թափում կտուցից: Այդպիսին է, օրինակ, 1791 թ. Էդիոնեում պատրաստվածը (Մետաղ № 662): Կան նաև աղավնատիպ ո-

նավորված սափորներ, որոնցից մեկը պատրաստվել է 1815 թ., ծագում է Աղթամարից: Այն աղավանակերայ տափակ շշաման սրվակ է, վրան էջմիածնի դրվագված պատկերը: Այս սափորները ցածում կոր մաս ունեն, երկարավիզ են, որի վերևի անցքերից թափվում է մետոնը:

Սրվակաձև իրերի մեջ առանձնանում են Թոքատի նշանավոր սափորները, որոնցից երկու օրինակ պահպանվում է էջմիածնում: Դրանք տափակ են, հարթ, ծաղկազարդ զուսպ երիզով, որի մեջ պատկերված է սր. Գևորգը վիշապին խոցելիս: Այս սրվակներն ունեն նույն 1701 թ. արձանագրությունը, որը փորագրված է նաև Մխիթարյան միաբանության Վիեննայի և Վեներտիկի թանգարաններում պահպանվող նույնատիպ օրինակներում: Հեղինակը նույն Հակոբ վարպետն է: Թոքատը հնուց հայտնի է եղել իր մետաղամշակությամբ: Տեղի վարպետների աշխատանքները առանձնանում են մյուս կենտրոնների արտադրանքից: Գ. Սրվանձտյանը այդ մասին գրում է. «Ամենեն նշանավոր արվեստն է պղնձագործություն: Արդևո մատենեն և Կապուն մատենեն ելած պղինձները հոս կը հալվին և կը ձուլվին, ասկե կը բաժնվին ալ և ալ կողմեր. հոս կը շինվին նաև ամեն տեսակ պղնձի անոթ: Երբեմն քաղաքիս բնակչաց մեծ մասն այս արվեստով կը շահվին»²⁷:

Ծառ են նաև Քանաքեռում պատրաստված իրերը, որոնցից պետք է առանձնացնել մի սրբապատկեր (1784 թ., Մկրտում վարպետ, Մետաղ № 278): Այս սրբապատկերն առանձնացնում ենք հատկապես շեշտելու համար արվեստի այս տեսակի զարգացումը Արևելյան Հայաստանում:

Գավազանները հիմնականում փայտից են (կան նաև փղոսկրյա ընտիր օրինակներ՝ պատրաստված Չինաստանում), որոնց ամրացման տեղերը և գլուխները արծաթից են: Գլուխները ոլորապտույտ իրաններով իրար նայող վիշապների գլուխներ են, որոնց լեզուները երբեմն ներկվում են կարմիր գույնով, իսկ աչքերի խոռոչներում կիսաթանկարժեք քարեր են ամրացվում: Վիշապները խորհրդանշում են իմաստություն և մտքի հզորություն: Գավազանների զգալի մասը պատրաստված է Կ. Պոլսում, սակայն կան նաև Կարիսում, Վանում, Մուշում, Թիֆլիսում, Աքքերմանում, Թոքատում, Ֆիլիպետում և այլուր պատրաստված գավազանների ընտիր օրինակներ: Յուրա-

քանչյուր գավազան կամ ասա կապված է որոշակի անձնավորության կյանքի հետ, որով դրանք հետաքրքիր պատմական արժեքավորում են ստանում: Օրինակ. գավազաններից մեկը հավաքված է երեք տարբեր ժամանակներում և տարբեր վայրերում պատրաստված մասերից (Մետաղ № 86): Այս գավազանի վիշապները XVIII դ. պատրաստվել են Թոքատում, մասնատուփը, որը դրված է վիշապների մեջտեղում, նույնպես պատրաստվել է XVIII դ. Վասպուրականում, իսկ գավազանը՝ 1815 թ. Թիֆլիսում: Նրա վերջին օգտագործողը Խրիմյան Հայրիկն է եղել:

Էջմիածանի վանքի բոլոր սրահներում հատկապես ուշադրություն են գրավում ավետարանի կազմերը: Դրանք հիմնականում արծաթից են՝ Խաչելության և Աստվածամոր պատկերներով, երբեմն ազուցված կիսաթանկարժեք բազմազան քարերով, իսկ կողերը, որպես օրենք, զարդարված թեթև նախշերով: Ամենահինը XIII դարի Նարեկի պահպանակն է, որի Ա երեսին փորագիր Խաչելության տեսարանն է, իսկ Բ երեսին գծային մշակումով պատկերված են Գրիգոր Լուսավորիչն ու Գրիգոր Նարեկացին: Այս աշխատանքում մեզ գրավում է հատկապես կերպարների արտահայտչականությունը, որը համդես է եկել նաև կողին պատկերված թռչող հրեշտակների ֆիգուրներում: Մյուսը՝ XV դարի գործ է. մեջտեղում, շրջանակի մեջ, Աստվածամայրն է մանկան հետ, գոտկատեղից, իսկ շուրջը պարզունակ ծաղիկներ են ընդվազված, ինչպես նաև անկանոն դասավորված են կարմիր, կանաչ և կապույտ միջին չափի քարեր: Աստվածամոր և նրա կողքերին պատկերված հրեշտակների ղեմքերի պարզունակությունը, նրանց անմիջական կապը Վասպուրականի մանրանկարչության հետ մեկ անգամ ևս գալիս են հաստատելու այդ գավառի արվեստի ժողովրդական էությունը: Իրենց ընտիր կառուցվածքով և կատարման վարպետությամբ առաջնակարգ նշանակություն ունեն հատկապես 1760 թ. Մոկսում (Մետաղ № 152), 1795-ին Էդիոնում (Մետաղ № 157), 1788-ին Զեյթունում (Մետաղ № 158), 1797-ին Թալիիզում (Մետաղ № 880), 1677-ին Տրապիզոնում (Մետաղ № 884) պատրաստված կազմերը:

Հարուստ և բազմազան է էջմիածնի վանքի մետաղյա իրերի հավաքածուն. խնկամաններ, խաչկալի զարդեր, ճաճանչազարդեր, կոճեր, մկրտության ավազաններ, սկյուտեղներ, պատարագի ջրամաններ, լվացման սափորներ, թասեր, բազմատեսակ

²⁷ Գ. Սրվանձտյանց, Թորոս Աղթար Հայաստանի ճամբորդ: «Երկեր», Հ. 2, Եր., 1982, էջ 228:

նարմանդներ, զարդատուփեր, պանակներ, մատուցարաններ և այլ իրեր, որոնք պատրաստվել են տարբեր ժամանակներում, տարբեր վայրերում և որոնք գալիս-համալրում են հայ արվեստի գանձարանը:

Էջմիածնի վանքի հարստությունների երկրորդ կարևոր խումբն են կազմում գործվածքները:

ԳՈՐԾՎԱԾՔՆԵՐ

Էջմիածնի վանքի հավաքածուի գործվածքները ասեղնագործված իրեր են, ֆարիկայի արտադրանք հանդիսացող դիպակե, կերպասե կամ մետաքսե իրեր, ինչպես նաև դաշագործության արհեստի ստեղծագործություններ: Ստեղծագործությունն արտահայտությունը այստեղ պատահական չէ, քանի որ գործվածքները նույնպես նպատակային ծագում ունենալով՝ ժողովրդի գեղարվեստագեղագիտական մտածողության արդյունք են:

Գործվածքների հավաքածուն ավելի քան 1000 անուն է ընդգրկում: Դրանց թվում են՝ խաչվառներ, վարագույրներ, գորգեր, սկիհի ծածկոցներ, սրբիչներ, կրոնական հանդերձանք և այլն: Ինչպես մետաղյա իրերը, նույնպես և գործվածքները աշխարհագրական մեծ տարածք են ընդգրկում: Այստեղ մի կարևոր առանձնահատկություն կա: Որպես օրենք, մետաղյա իրերը պատրաստվում էին արհեստավորական կենտրոններում և տղամարդկանց աշխատանքի արդյունք էին: Գործվածքների զգալի մասը անհատական ստեղծագործություն է և, ամենակարևորը, կանանց ձեռքի աշխատանք: Ինչպես մետաղյա ստեղծագործություններում, այնպես էլ գործվածքներում իրի իրագործման նպատակը և դրանից թելադրված ձևը պահանջել է նաև գեղարվեստական հարդարանքի յուրահատուկ սկզբունքներ: Դա, իր հերթին, թելադրել է ինչպես կարատեսակների, նույնպես և թելերի ընտրության որոշակի սկզբունքներ. ոսկեթել, արծաթաթել, մետաքսաթել, բրդի կամ բամբակի թելերի օգտագործում, լապիտոն, որը շատ տարածված էր (մետաքսի կամ բամբակի թելերի ոլորումը ոսկեթելի կամ արծաթաթելի հետ):

Հայկական ասեղնագործությունը այնքան մեծ տարածում ունեցող հնագույն արհեստներից է, որ դարերի ընթացքում նույնիսկ մշակվել են տեղական ասեղնագործական դպրոցներ. Մարաշ, Այնթապ, Ուրհա, Վան, Կ. Պոլիս և այլն²⁸:

²⁸ Մանրամասն տես՝ Ս. Դավթյան, Հայկական ասեղնագործություն: Ե., 1972:

Գարեգին Հովսեփյանը առաջինն էր, որ հետաքրքրվեց, ուսումնասիրեց և հրապարակում արեց Էջմիածնի վանքի մի քանի ասեղնագործ իրերի մասին՝ գրելով. «Լսել էի, որ մեզ մոտ՝ Էջմիածնի վանքի խորանում գոյություն ունեն ասեղնագործության մնացորդներ, որոնցից ամենահինը վերաբերում է XIII դարին, իսկ մեծամասնությունը՝ XVII—XIX դդ.»²⁹:

Ցավոք, Գ. Հովսեփյանի նշած XIII դարի ասեղնագործական նմուշներից ոչինչ չի պահպանվել:

Հավաքածուի հնագույն ասեղնագործական աշխատանքը Գրիգոր Լուսավորչի խաչվառն է (Գործվածք № 115):

Ըստ Մ. Օրմանյանի, խաչվառը թափոնների առջևից տարվող խաչն է՝ դրված երկու կերտների վրա: Ասեղնագործված կամ գեղանկարչական պատկերազարդում ունեցողները, ըստ Օրմանյանի, անվանվում են խաչալեւմ: Նոր շրջանի գրականության մեջ խաչալեւմները նույնպես խաչվառ են անվանվում³⁰:

Գրիգոր Լուսավորչի խաչվառն ունի 83 սմ բարձրություն և 53 սմ լայնք: Ժամանակի ընթացքում այն մաշվել է, ավելացվել են դեղին մետաքսյա շրջանակը և երեք կախովի ծապավեններ՝ մանր ծալերով:

Խաչվառի առաջին երեսին, կարմիր ֆոնի վրա պատկերված է գահին բազմած Քրիստոսը: Դեղին բազկաթոռի չորս անկյուններում քառակերպն է (Արծի գերբնում ընթերցվում է «Մատթոս» ասեղնագործ բառը): Այստեղ գործ ունենք Եզեկիելի տեսիլքի հետ: Քրիստոսը երկնագույն թիկնոցով և կարմիր գգեստով է՝ նստած օրհնողի դիրքով, ոտքերի տակ ունենալով փոքրիկ գորգ՝ տապաստակ: Աջով նա օրհնում է, իսկ ձախով բռնել է ակնակուռ ավետարան: Կոմպոզիցիայի վերևում ծիածանի կամարն է, կերպարայնացված արևը, լուսինը, ինչպես նաև աստղեր, որոնք թերևս խորհրդանշում են Խաչելությունը:

Մյուս երեսին, որը երկնագույն ֆոն ունի, ասեղնագործված են ողջ հասակով կանգնած երեք կերպարներ՝ Գրիգոր Լուսավորիչը, Տրդատ թագավորը և սբ. Հովհաննիս: Գրիգոր Լուսավորիչը դեղնականաչավուն շապիկով է, վրայից ունի խաչերով

²⁹ Գարեգին Հովսեփյան, Հայկական եկեղեցական ասեղնագործության նմուշներ:— «Նյութեր և ուսումնասիրություններ հայ արվեստի պատմության», հ. Ա, Եր., 1988, էջ 128: Հոդվածը գրվել է 1916 թ., տպագրվել «Христианский Восток» ամսագրի (Մոսկ.) XVI համարում, էջ 14—21:

³⁰ Մ. Օրմանյան, Նշվ. աշխ.:

ձևավորված կարճ շուրջառ, որի վրա արծաթաթել մեծ խաչերով ասեղնագործված եմփիորոնն է: Նա նույնպես հանդես է գալիս օրհնողի դիրքով: Տրդատը միջև ոտքերը հասնող կարմիր զգեստ ունի, բազուկներին՝ թագավորական նշաններ: Ըզգեստը թեթև ձևավորված է երկնագույն և դեղին թանկարժեք քարեր հիշեցնող մեծ քառանկյունիներով: Նույն ադ զգեստի նմանությամբ է ասեղնագործված ար. Հռիփսիմեի կանաչ զգեստը, որը շքեղ արտահայտություն է ստանում կարմիր թիկնոցից: Տրդատը աղոթողի տեսքով ձեռքերը մեկնել է դեպի Գրիգոր Լուսավորիչը, իսկ Հռիփսիմեն աջով բռնել է խաչ, իսկ ձախը աղոթողի դիրքով է: Թագի տակից երևում են ուներին հասնող մագերի հյուսքերը:

Խաչվառի գեղարվեստական արժանիքները կախնում են նրա կոմպոզիցիոն կառուցվածքի, ճաշակով ընտրված նրա գունային համակարգի մեջ: Գրիգոր Լուսավորիչի, Տրդատի և Հռիփսիմեի զգեստավորումները ոչ միայն սրբապատկերային են, այլև, ինչպես նշում է Գ. Հովսեփյանը, հիմնականում պատմական են և համապատասխանում են հայկական հոգևորական հանդերձանքին: Ընտիր համադրություններով կապտագույն ֆոնի վրա տեղադրված են Տրդատի կարմիր և Հռիփսիմեի կանաչ զգեստները, վեռօհմիս կարմիր թիկնոցը, որոնք ուժեղ շեշտադրումներով առաջնային են դարձնում Գրիգոր Լուսավորչի ֆիգուրը: Կերպարների դեմքերը պարզ ասեղնագործությամբ են արված, արտահայտիչ են, օժտված ազգային առանձնահատկություններով և անհատականությամբ: Այս ամենը ասեղնագործուհու երևակայության արդյունքն են (գուցե գործողը տղամարդ է եղել, քանի որ միջնադարում դա ընդունված երևույթ էր): Ասեղնագործողը կարող էր նաև նախատիպ ունենալ գեղանկարչական որևէ աշխատանք, քանի որ կոմպոզիցիայի կառուցման սկզբունքներն ու կերպարների մեկնաբանումները ադպես են թաղրելու հիմք են տալիս: Խաչվառը բազմիցս վերատպվել, ինչպես նաև տեղ է գրտել պատմական ու արվեստաբանական աշխատություններում, որոնցում նրա վերջնական և ընդունելի տարբերվել համարվում է 1448 թվականը: Մենք նույնպես ադ թվականը հիմք ենք ընդունել «Էջմիածնի գանձերը» ալբոմը կազմելիս:

Խաչվառի գեղարվեստա-սրբապատկերային որոշ հարցեր հնարավոր են դարձնում վերանայել ադ կարծիքը:

Խաչվառի արձանագրություններն են՝ Բ

երեսին, յուրաքանչյուր կերպարի վրա՝ «Տրդատ», «Ար. Գրիգոր Լուսավորիչ», «Ար. Հռիփսիմեն», Ա. երեսին՝ «Ծն Քս», «վառս վալել է Էջմիածնին (Յիշատակ է Սիմեոնի քահանային / եւ ամուսնոյ Քամայ խաթունին / ծնողացն եւ գաւակացն թվ... / գրի գորս ձեռամբ Ազիզ խաթունին / եւ մօրն Գոհար Մելիքին / Բարձողք սորայ սուրբ ձեռին / զմեզ յիշեսցիք ի յատենին»: Ինչպես տեսնում ենք, տարբերվել արձանագրության մեջ մաշվել է: Սակայն, Սիմեոն կաթողիկոսի 1768 թ. կազմած վերոհիշյալ «Դավթարի» մեջ գրանցված է. «Խաչվառ, ասեղնագործված կապիտոնով, ծաղկազարդ կարմիր կերպասի վրա: Մի կողմում պատկերված է Տերը՝ չորս զազանատիպ ֆիգուրներով զահի վրա, իսկ մյուս կողմում պատկերված են ար. Լուսավորիչը, Տրդատն ու ար. Կույս Հռիփսիմեն: Նվիրված է հիշատակ ար. Աթոռին ուն քահանա Սիմեոնի և նրա կնոջ Քամայ խաթունի կողմից 897 թվին մեր թվականին»: Այսինքն՝ Սիմեոն կաթողիկոսի ժամանակ արձանագրության մեջ թվականը դեռ գոյություն ուներ: Այս փաստը հաստատելու է գալիս նաև մեկ այլ հիշատակություն, որը բերում է Ա. Դավրիժեցին: Նա մի ավետարանի հիշատակարանից մեջբերում է կատարում, որտեղ նկարագրվում են Զաքարիա Աղթամարցի կաթողիկոսի ժամանակ՝ 1461 թ. տեղի ունեցած ասպատակությունները: Կաթողիկոսը, Էջմիածնի հարստությունները փրկելու նպատակով, հավաքում է ամենակարևոր իրերը, այդ թվում նաև Գրիգոր Լուսավորչի աջը, գնում է Բայազետ, ապա՝ Արգիլանի վանքը, որտեղ ի պահ է թողնում Աջը, ինչպես նաև խաչալեմը՝ «որ նկարեալ կայրն մի կողմն պատկերն տեղումնական, և ի միւս կողմն Լուսաւորչին մերոյ սրբոյն Գրիգորի, և թագաւորին Տրդատայ, և չքնաղագեղ կուսին սրբոյն Հռիփսիմեայ, այլ և ոսկեթել յօրինուածով և ազգի ազգի գունով, երանգ երանգ զարդարեալ սուրբ ուրարովն, որ զարմանալի է տեսողացն»: Կաթողիկոսին ժողովուրդը մեծ շուքով դիմավորում է Աղթամարում, որտեղ խաչալեմը «բարձրացրեալ կայր ի ծալքս ձողոյ, և խաչ ոսկի կառուցեալ ի գլուխ նորա, ընդ որ գրոհ տուեալ ամենայն բնակչաց զաւառացն»: Ա. Դավրիժեցին խաչվառը 1662 թ. տեսել է Էջմիածնում³¹:

Խաչվառի ընտիր, դասական, բարձրարվեստ գեղանկարչական ասեղնագործ ըստեղծագործության կողքին տարակուսանք է առաջացնում արձանագրության անկանոն

³¹ Ա. Դավրիժեցի, Նշվ. աշխ., էջ 421, 423:

դասավորությունը Քրիստոսի վերևում և ոտքերի տակ: Մեր կարծիքով՝ արձանագրությունը վերաբերում է ուշ նվիրատվությանը, որն արտացոլված է հենց նույն արձանագրության բովանդակության մեջ. «գրի գորս ձեռամբ...», բայց ոչ ասեղնագործեցի խաչալեմս:

Ծառ հավանական է, որ խաչվառը ավելի հին ծագում ունի:

Խաչվառի գեղարվեստա-ոճական առանձնահատկությունները թույլ են տալիս ենթադրել, որ այն Արևելյան Հայաստանում ասեղնագործված ստեղծագործություն է: Քրիստոսի նստած դիրքը, լուսապսակը, ոտքերի տակի տապաստակը Գ. Հովսեփյանը համարում է բյուզանդական ազդեցություն: Սակայն նույն տեսակի կոմպոզիցիա՝ Եզեկիելի տեսիլքի գեղարվեստական կերպավորմամբ, մենք ունենք Լմբատի տաճարի ավագ արքիդոմ (VII դ.), որը վկայում է սրբապատկերային այդ կոմպոզիցիայի շատ վաղ գոյությունը հայկական արվեստում: Դժվար թե հայ ասեղնագործողները XV դ. որպես բնօրինակ վերցնեին բյուզանդականը: Սակայն բյուզանդական ազդեցություն կա, նկատել է Գ. Հովսեփյանը, որ Գրիգոր Լուսավորիչը բյուզանդական ձևի կարճ շուրջառ ունի: Մյուս կողմից՝ նա գտնում է, որ Գրիգոր Լուսավորչի խույրը կարճ է և նկատելի է XVIII դարի մանրանկարներում, սբ. Հովհաննիսի թագի ձևավորման սկզբունքը նման է Անիի սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու որմնանկարի Տրդատի թագին, մի ձև, որն ընդունված էր XIII դարում: Սրանք զգուշավոր ակնարկներ են, քանի որ գիտնականը նպատակ ուներ միայն ներկայացնել խաչվառը: Իրոք, ս. Հովհաննիսի թագի ձևը նույնությամբ կրկնում է Անիի Տիգրան Հռենցի եկեղեցու թագավորական ընտանիքի առաջին պլանում պատկերված Տրդատ թագավորի թագը³², իսկ որմնանկարը թվագրվում է 1215 թ.: Ավելին, խաչվառի Բ երեսի եռյակի կոմպոզիցիոն կառուցվածքը ամբողջովին հիշեցնում է նույն որմնանկարի ոճական կառուցվածքը, հորինվածքի նույնամասն կազմակերպումը: Սրանք ենթադրություններ են, որոնք, սակայն, հիմք

են տալիս ասելու, որ խաչվառը կարող էր գործված լինել XIII դարում, արվեստների և արհեստների խոշոր կենտրոնում: Խաչվառը ընդունված երևույթ է եղել հայկական եկեղեցում, բայց ինչո՞ւ այսքան բարձր է գնահատվել հենց այս խաչվառը, ինչո՞ւ նա միշտ դասվել է Գրիգոր Լուսավորչի աջի կողքը, ինչո՞ւ է նրա վրա հատուկ ոսկե խաչ տեղադրվել, ինչո՞ւ է ժողովուրդը այդքան մեծ շուքով և հիացմունքով դիմավորել այս խաչալեմը: Սրանք հարցեր են, որոնց պատասխանը կարող է մեկը լինել. Գրիգոր Լուսավորչի խաչվառը իր ժամանակի խոշորագույն սրբություններից էր, ուներ ծագման որոշակի պատմական կենսագրություն: Այն կարող էր Անիից լինել, որի վրա 1488 թ. իրենց արձանագրությունն են թողել ուշ նվիրաբերողներ՝ քահանա Սիմեոնն ու նրա կին Քամալ խաթունը, ինչպես նաև արձանագրությունը ասեղնագործողն ու նրա մայր՝ Մելիքի դուստր Գոհարը³³:

Գանձատան ցուցանմունքների մեջ առանձնանում է վանքի երկրորդ ընտիր խաչվառը (բարձր. 48, լայնքը 40 սմ): Դեղնաշագանակագույն մետաքսի վրա ընտիր հարթակարով (դեղին, կարմիր, կապույտ, մոխրագույն) նրա մի երեսին պատկերված է Խաչելության կանոնիկ տեսարան, իսկ մյուսին՝ Աստվածամոր թագադրումը: Արձանագրությունն է. «Տիրառակ է Երեւանցի Մնացականի կողակից Գեթսեմանին. դուստր Հովհ/սիմեին ի դուռն սուրբ Պողոս Պետրոս եկեղեցուն: 1782, սեպտեմբեր» (Գործվածք № 110): Երեւանցի Մնացականի դուստր Հովհաննիսեն տաղանդավոր ասեղնագործուհի էր, որի ասեղնագործություններից հավաքածուում պահպանվել են մի քանի այլ ասեղնագործություններ. 1897 թ. ուրարը (Գործվածք № 189), 1788 թ. եմփորոնը (Գործվածք № 469) և 1786 թ. ուրարը (Գործվածք № 597): Սրանց արձանագրություններից պարզ է դառնում, որ Աստրախանի կուսանոցի մայրապետ Հովհաննիսի հայրը Երեւանցի էր, հավանաբար մետաքսագործական արտա-

³² Ծավոք հայկական թագերին նվիրված առանձին ուսումնասիրություն չկա: Կիլիկյան շրջանի թագերին է վերաբերում Հայկ Տեր-Ղևոնդյանի վերջերս հրատարակված ուսումնասիրությունը: Հայկ Տեր-Ղևոնդյան, Կիլիկյան Հայաստանի մեջ գործածուած արքայական թագերը ԺԲ—ԺԴ դարերու ընթացքին:— «Բազմավեպ», Վենետիկ, 1984, № 3—4, էջ 805—818:

³³ Խաչվառի հին լինելու կասկածն ուներ նաև Վ. Հացունին, քանի որ խաչվառի լուսանկարի տակ նա գրել է. «1441-էն հին»։ «Հայ դրոշմերը պատմության մեջ»: Վենետիկ, 1919, էջ 97: Հիշենք նաև, որ Անիի պեղումներից հայտնաբերվել են մի քանի ընտիր ասեղնագործ իրեր՝ հագուստներ, ծածկոցների պատտիկներ, որոնք զայիս են հաստատելու Անիի XIII դ. ասեղնագործական արվեստում տեղ գտած բարդ կարատեսակները, ինչպես նաև հետաքրքրությունը դեպի պոմետալիս թեմաները:

դրության հարցերով զբաղվող անձնավորություն, որի դատեր ասեղնագործությունները մեծ համբավ ունեին ինչպես Աստրախանում, նույնպես և թեմի այլ վայրերում: Հոփսիսմեի օրինակին է հետևել նաև նրա քույրը՝ Աննան, որի 1837 թ. ասեղնագործած ուրարի (Գործվածք № 190) արձանագրությունից պարզվում է, որ նա նույնպես կուսանոցի սարկավագուհի է եղել: Երևանի Մնացականի ընտանիքի մասին լրիվ պատկերացում է տալիս 1776 թ. Աստրախանում երկու քույրերի կողմից գործված և Մնացականի ընտանիքի անդամների կողմից Էջմիածնի վանքին նվիրաբերված մատուցի պահարանի պահպանակը, որի արձանագրությունն է. «Յիշատակ է սրբոց մասնաց պահարանս երեսանցի Մնացականի/ կողակից .Գէթսեմանին. եւ. որդոցն իւրոց. Փիլոսին. Գէորգին. եւ. Գրիգորին. եւ զըստեր/ացն. Հոփսիսմեին. Խանումին. / Ուանիսերին. եւ Աննային. ի դուռն. սուրբ աթոռոյն. Էջմիածնի Ձեռամբ Սիմեօն սրբազան / կաթողիկոսի աշակերտ Սանահնեցի / Յովսէփ արքեպիսկոպոսին. թիվն 1776. ի Հաշտարխան» (Գործվածք № 470): Արձանագրությունը բավականին հետաքրքիր ու բազմակողմանի բովանդակություն ունի, սակայն հետաքրքիր է նաև պահպանակի ընտիր ասեղնագործ ձևավորումը. տեսարաններ Քրիստոսի կյանքից:

Հոփսիսմե կույսի պատկերով ասեղնագործությունները իրենց հետաքրքրական կողմերով և ընտիր կարով կարող են Աստրախանի համարվել:

Տեղին է հիշել, որ եղել են բարձրարվեստ աշխատանքներ ստեղծած վարպետ ասեղնագործուհիներ: Դրանցից պետք է հիշատակել Փեփրոնյա Խուբյանցին՝ Թիֆլիսի կուսանոցի սարկավագուհուն, որը 1876 թ. գավազանի քող է ասեղնագործել (Գործվածք № 473), Հոփսիսմե Թաիրյանցին (1905 թ. գավազանի քողը, Գործվածք № 167), 1903 թ. Մկրտիչ Խրիմյանին նվիրաբերված սկիհի ծածկոցը (Գործվածք № 398), 1894 թ. Վրաստանի թեմի առաջնորդ Գևորգ Սուրենյանցին նվիրաբերված գավազանի քողը), (Գործվածք № 474), Թիֆլիսի կուսանոցի մայրապետ Գալանե Բեհրոյանցի հայրապետական գավազանի քողը՝ 1869 թ. (Գործվածք № 89), Ներսես Աշտարակեցուն նվիրած մեկ այլ քող, գործված 1853 թ. (Գործվածք № 275), ինչպես նաև Գևորգ Դ-ին 1872 թ. նվիրաբերած արծվագորգը, (Գործվածք № 384) և այլն: Դրանց թվում անհրաժեշտ է առանձնացնել Մարգարիտ Ալեքսանյանի անունը, որը, թեև ընդամենը մեկ ասեղնա-

գործ աշխատանք ունի Էջմիածնի վանքում, սակայն արժանի է հատուկ գնահատանքի:

Մարգարիտ Ալեքսանյանը (1833—1902) ծնվել է Շուշում, նկարչության և ձեռագործի դասեր է ստացել հայ անվանի նկարիչ Ստեփանոս Ներսիսյանի մոտ, ապա իր նախասիրությունները քաջալերող վաճառական ամուսնու օժանդակությամբ զբաղվել է գեղարվեստի տարբեր բնագավառներով: 1862 թ. արտագրված գեղագիր մի ավետարան նա ուղարկում է Վենետիկի Մխիթարյան միաբանությանը, իսկ 1886 թ. արտագրվածը նվիրում էջմիածնի վանքին: Ավետարանը, որն այժմ ցուցադրված է Մայր տաճարի թանգարանում, հիացնում է այցելուներին ոչ միայն իր ընտիր գեղագրությամբ, որը չի տարբերվում տպագիր տառերի ձևերից, ոչ միայն այդ կնոջ համբերությամբ և իր գործին անսահման նվիրվածությամբ, այլև բարձր ճաշակով, նկարչական արվեստի խոր գիտելիքներով: Նա երկար տարիներ իր աշխատակցությունն է բերել Թիֆլիսում հրատարակվող «Աղբյուր» և «Տարազ» ամսագրերին իր հայկական ծաղկազարդերով ու նկարներով, իսկ 1891 թ. լույս է ընծայել գեղագրության մի այլում: Ողջ կյանքի ընթացքում Մ. Ալեքսանյանը զբաղվել է նաև ասեղնագործությամբ, որից մի պատուհիկ, ինչպես նշվեց, պահպանվում է Էջմիածնի Գանձատանը: Դա կերպասյա ասեղնագործ սկիհի ծածկոց է (107 սմ երկարությունը, 110 սմ լայնքը), որն ունի հետևյալ արձանագրությունը. «Այս ծածկոցը ընծայեցաւ սրբոյն Ամենափրկիչ եկեղեցոյն Մարգարիտ Յարութեանն Ալեքսանեանց որ է արարեալ ձեռամբ իմով... Յունվարի 7-ին ի Շուշի» (Գործվածք № 76): Մարգարիտ Ալեքսանյանը կուրացավ և 69 տարեկան հասակում կնքեց իր մահկանացուն՝ գրավելով ժամանակակիցների հիացմունքը իր կատարած գործի նկատմամբ:

Վարագույրները հայկական եկեղեցում ընդունված են եղել վաղ միջնադարից: Միայն մի հավատում: Վրթանես Բերթողը (VII դ. վերջ—VIII դ. սկիզբ) իր «Յաղագս պատկերամարտաց» ձեռագրում (Երևան, Մատենադարան, ձեռ. № 2966, էջ 13) ունի այսպիսի տողեր. «...նկարքն յեկեղեցիս գոր գիրք սուրբ պատմեն ոչ ապաքեն դեղով գրեալ է գգիրս, զնոյն բան դեղով նկարեալ է եկեղեցիս, ի գրոցն ականջք մտացն լսեն, իսկ զնկարսն աչօք տեսանեն և ականջօք լսեն և սրտիք հաւատան. ահա լայտ է զի չէ արտաքոյ գրոց պաշտել զպատկերսն»:

Վարագույրները կարելի է երկու խմբի բաժանել. ասեղնագործ և դաջե վարագույրներ: Ընդհանրապես վարագույրներ քիչ են պահպանվել: Պետք է նկատի ունենալ, որ դրանք օգտագործվել են եկեղեցում, անընդհատ ենթարկվել են մաշվելը արագացնող գործոնների (փոշի, լվացում, թափ տալ, այցելուների կողմից շոշափվել և այլն): Պահպանվածներից ամենաընտիրը Ավագ խորանի մեծ վարագույրն է, որ 1704—1716 թթ. գործվել է Կ. Պոլսում: Նվիրատուներն են եղել տեղի դրամատիկները, հացագործները, կեսարացի հյուսները, ինչպես նաև արևելյան երկրներից եկած վաճառականները: Այս տվյալները բաղված են 8 լայն տողեր կազմող ընդարձակ արձանագրությունից՝ պատմական անունների հիշատակումներով (Ալեքսանդր կաթողիկոս, Իսահակ պատրիարք): Արձանագրության վերջում կարդում ենք. «Եւ ը ամին խնդրեմ յիշել զնկարող պատկերս տպագրապետ Գրիգորն, եւ նկարակերտող տրին եւ այն ի Քս. յիշեցէք»:

Ո՛վ է այս Գրիգորը:

XVIII դ. սկզբին Կ. Պոլսում մեծ համբավ ունեցող տպարանատեր, հրատարակիչ և գրքի նկարագարող Գրիգոր Մարգվանեցին է: Ծնվել է Փոքր Հայքի Մարգվան գյուղաքաղաքում, սովորել Սղերդի սբ. Կոնոնոսի վանքում, «քաջ երամիշտ եւ զարդագիր գրչապետ եւ նկարող» վանահայր Մարգի մոտ: 1678 թ. գնում է Երեմիա Չելեպու տպարանը, սկսում համագործակցել Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցի տպարանատիրոջ հետ: 1706—1724 թթ. Գրիգոր Մարգվանեցին ինքնուրույն հրատարակում է մեկ տասնյակից ավելի գրքեր: Ավելին: Գրիգոր Մարգվանեցին ոչ միայն հրատարակում, այլև նկարագարում է այդ գրքերը: Նա իր նկարները փորագրում էր փայտի վրա, մի տեխնիկա, որին Եվրոպան հաղորդակից դարձավ շատ ավելի ուշ³⁴:

Նվիրատուները հենց այս Գրիգոր Մարգվանեցուն են պատվիրել վարագույրի նկարագարումը³⁵: Այն ներկայացնում է Էջմիածնի հիմնադրումը՝ ըստ Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքի: Դա բազմաֆիգուր մի կոմպոզիցիա է, որտեղ ոչ միայն գեղար-

վեստորեն պատկերված է տեսիլքը (կամարագարդ գմբեթավոր Էջմիածինը, ուր ձեռքին Քրիստոսը), այլև Հայաստանում քրիստոնեության ընդունման սյուժեն (Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտում է Տրդատին): Միաժամանակ ներգրավված են բազմաթիվ կերպարներ՝ ավետարանիչներ, առաքյալներ, հրեշտակներ, սերովքեներ: Այս ամենի հետ, ազատ տարածքներում ասեղնագործված են խաչեր, աստղեր, ոլորապտույտ ծաղկազարդեր և այլն: Վարագույրը կարմիր կերպասից է, ասեղնագործությունն արված է արծաթաթել և ոսկեթել հարթակարով և շքեղ տպավորություն է թողնում:

Կ. Պոլիսը հայկական ասեղնագործության խոշոր կենտրոններից էր: Էջմիածնի տաճարի Ավագ խորանի վարագույրը ադ դարոցի բարձրագույն արտահայտություններից է:

Կ. Պոլսի ասեղնագործուհիների ձեռքի աշխատանքն է նաև Ավետման տեսարանով ասեղնագործ ընտիր գորգը, որի հենքը կարմիր մետաքս է, գեղանկարչորեն հարուստ ասեղնագործությամբ, մի առանձնահատկություն, որ բնորոշ է Կ. Պոլսի ասեղնագործական դպրոցին: Այս վարագույրի շրջագոտին ծաղկազարդ լայն երիզ ունի՝ ոլորապտույտ տերևների ընտիր դասավորությամբ, որը նույնպես բնորոշ է այս դպրոցին: Վարագույրը Էջմիածնին է նվիրաբերվել 1713 թ. (Գործվածք № 624): Կ. Պոլսում են ասեղնագործվել նաև սբ. Գևորգի պատկերով վարագույրը (1651 թ., Գործվածք № 627), 1761 թ. Սյուզեհի գործողների էսնաֆության նվեր-վարագույրը (Գործվածք № 628) և այլն: Ընտիր վարագույրներ են Կ. Պոլսի կոշկակարների (բապունահի կողմից Թեքիդադի սբ. Խաչին նվիրվածը (Գործվածք № 838)), 1754 թ. Քյոթահիայի և Թավշանլուի ժողովրդի կողմից Էջմիածնի վանքին նվիրաբերված ընտիր ծաղկազարդ դեկորով օրինակը (Գործվածք № 846ա,բ): Բոլորովին այլ գեղագիտական սկզբունքներով են ձևավորված Արևելյան Հայաստանի, հատկապես Արարատյան դպրոցի ասեղնագործ վարագույրները, ինչպես օրինակ՝ 1763 թ. (Գործվածք № 625) և 1791 թ. (Գործվածք № 631) Ագուլիսում, իսկ 1741 թ. (Գործվածք № 626) Էջմիածնում գործված վարագույրները՝ տերունական տեսարանների ընտիր ասեղնագործությամբ: Ասեղնագործ վարագույրների հետ միասին կարվել են ռուսական, իրանական, փոքրասիական, ֆրանսիական և իտալական թավիշներից, մետաքսյա և կերպասյա կտորներից վարագույրներ, որոնց վրայի մեծ ծաղկե վար-

³⁴ Մանրամասն տես. Մանյա Ղազարյան, Ընդհանրի նկարիչ փորագրողը. «Գրիգոր որդի Մկրտչի»: — «Էջմիածին», 1978, օգոստոս—սեպտեմբեր:

³⁵ Վարագույրի մասին առաջին անգամ հրապարակում է արև. Գ. Հովսեփյանը: Տես՝ Հայկական եկեղեցական ասեղնագործության նմուշներ:

դակներն ու ոլորապտույտ տերևների շարքը փոխարինել են ասեղնագործությամբ:

Վարագույրների մյուս խումբն են կազմում դաշի արվեստով ստեղծվածները, որոնք տարբեր վայրերից են և ներկայացնում են տեղական արվեստների գեղագիտական սկզբունքները:

Հայկական դաջարվեստի պատմիկներ, որպես ձեռագրերի կազմերի աստատներ, պահպանվել են XIV դարից (Երևան, Մատենադարան, ձեռ. № 1175, 809, 989 և այլն): Էջմիածնի հավաքածուի դաջե կտորները վարագույրներ են, միայն մեկ հատը նշանավոր «կապույտ սիրտը է» (XIII դ. վերջ, Թիֆլիս, Գործվածք № 133):

Հայկական դաջարվեստի հիմնական կենտրոններն են եղել Մադրասն ու Թոքատը, որտեղ պատրաստված դաջե վարագույրների մի ստվար հավաքածու նվիրաբերվել է Էջմիածնին³⁶:

Ըստ նկարների բովանդակության՝ այդ վարագույրները կարելի է բաժանել մի քանի խմբի.

Վարագույրներ, որոնք ներկայացնում են Բրիստոսի կյանքի դրվագները³⁷: Դրանք հիմնականում բազմապուծե, բազմաֆիգուր վարագույրներ են՝ կապույտ ֆոնով, սաֆմանավիակ գույների օգտագործմամբ: Ընդունված օրենքի համաձայն, կենտրոնում պատկերված է Խաչելության տեսարանը, շուրջը, կամարների տակ, պատկերված են Բրիստոսի կյանքի դրվագները: Ընտիր վարագույրներից է 1725 թ. Մադրասում պատրաստվածը³⁸: Ուշագրավ են նաև 1789 թ. Եվդոկիայի (Գործվածք № 211), 1781 թ. Թոքատի (Գործվածք № 226), 1756 թ. Վառնայի (Գործվածք № 227), 1791 թ. Մադրասի (Գործվածք № 356) և այլ վարագույրներ: Այս վարագույրների վարպետները իրենց ստեղծած աշխատանքների մեջ պատկերում են կենցաղային բազմաթիվ իրեր, տիպաձևերն օժտում են արևելյան երանգով՝ նախընտրելով մուգ կապույտ ֆոն և տաք գույներ: Օգտագործում են տորոն, քրքում, լեղակ՝ նրանց խառնուրդներից և համադրություններից ստանալով տարբեր

գույներ՝ դարչնագույն, մանուշակագույն և այլն:

Վարագույրների մեկ այլ խումբ ներկայացնում է Գրիգոր Լուսավորչին: Հիմնականում նա պատկերված է Տրդատին, Աշխենին և Խոսրովիդուխտին մկրտելիս, իսկ սրանց շուրջը գտնվող շրջանակներում ներկայացված են Գրիգոր Լուսավորչի կյանքի դրվագները: Երբեմն Գրիգոր Լուսավորչի թեման ծավալվում է Էջմիածնի տաճարի շուրջը՝ վերևում ունենալով Հիսուսի պատկերումը կամ մեռուն եկեղյու տեսարանը:

Մադրասյան ծագում ունեն մեծ, ընտիր, ծաղկազարդ, պուրակներով և կամարներով ձևավորված վարագույրները, որոնց դեղնավուն ֆոնի վրա ծաղկամաններից վեր են ձգվում ընտիր ճյուղերով կարմիր ծաղիկներ:

Մադրասից է նաև հավաքածուի ամենամեծ վարագույրը, որի կենտրոնում պատկերված է սբ. Գևորգը վիշապին խոցելիս՝ երեխան ձիու գավակին (Գործվածք № 616): Վարագույրի բարձրությունը 780 սմ է, լայնքը՝ 765 սմ: Արձանագրությունն է. «Յիշատակ է վարագույրս ի Դաքա բնակեալ Ջուղայեցի պարոն Թադեոսին Գեորգեան եւ իւրոյ Խաթուն տիկնոջն ի դուռն հրաշագործ վանից սրբոյն Գեորգեայ քաջամարտիկ զօրավարին Ձեռամբն հեղկաց երկրի նուիրակ Յակոբոս արքեպիսկոպոսին Յամի տէրն 1799»: Ինչպես կերպարների գեղանկարչական մեկնաբանումներում, նույնպես և կենտրոնական պուրակի շրջափակող հավելումներում գեղարվեստական վառ արտացոլում է ստացել Հնդկաստանի բուսական և կենդանական աշխարհը:

Ստանձին խումբ են կազմում Ահեղ Դատաստանի տեսարանը ներկայացնող վարագույրները, որտեղ թեման ունի վերամբարձ-հանդիսավոր մեկնաբանում: Այստեղ փոխվում են շեշտադրումները, վերափոխատվորվում են ստանձին կերպարներ: Դա թելադրված է նոր ժամանակների գեղագիտական սկզբունքներից (վարագույրները պատրաստվել են 1834 թ. Նոր Բայազետում շրջակա գյուղերի եկեղեցիների համար), որ հասկացել և վերարտադրել է այդ վարագույրների հեղինակ Պողոս Տեր-Մուսեսովը: Վարագույրների չորս կողմերում պատկերված են Բրիստոսի կյանքից քսանչորս տեսարաններ: Տաք դեղինի, բաց դեղինի և կանաչի հաջորդական օգտագործումը ուժեղացնում է տեսարանի կենսաֆաստատ ընկալումը:

Բոլոր դաջե վարագույրները ստեղծվել են գորգագործական արվեստի սկզբունքներով. դաշտ և շրջագոտի: Դաշտի մեջ

³⁶ Վարագույրների որոշ մասը ուսումնասիրել և հրատարակել է Զ. Թառայանը *Наследие в Армении*, Եր., 1978.

³⁷ Բրիստոսի կյանքից դրվագներ պատկերող երկու դաջե վարագույր պահպանվում են Լոնդոնի Վիկտորիա և Ալբերտ թանգարանում:

³⁸ Այս վարագույրին առանձին հոդված է նվիրել Զ. Թառայանը. «Էջմիածնի Մայր տաճարի թանգարանի սև վարագույրը»:— «Էջմիածին», 1974, Դ, էջ 28—31:

սյուժետային հատվածներն են, իսկ շրջագոտին շքեղ ծաղկազարդ երիզներից կազմված տարածք է, որտեղ երբեմն ընդգրկվում են հրեշտակների գլուխներ:

Դաջի տեխնիկայով XVIII դ. վերջում են պատրաստվել գրական ընտիր ծածկոցները (Գործվածք № 608 և № 609) հավանաբար Նոր Զուղայում: Սրանց շուրջը շուրջ կան տերունական տեսարաններ, որոնք պարզունակ գեղանկարչություն են ներկայացնում: Սրանք ունեն գունային հետաքրքիր համադրություններ և շքեղ դեկորատիվ տպավորություն թողնող ձևավորում: Կարմիր, երկնագույն և շագանակագույն ոլորապտույտ ծաղիկներ, վերևի անկյուններում՝ սերույթներ և այլն:

Վարագույրների մեջ առանձին խումբ են կազմում «գոգնոցները»: Սրանց ֆոնը մուգ կարմիր մահուդ է կամ մետաքս, որի վրա ամրացված են դրվագման տեխնիկայով և կտրվածքով ստացված արծաթյա հավերժներ՝ իաչ, տերունական տեսարաններ, ավետարանիչներ, ծաղկազարդեր և այլն: Ընտիր գոգնոցներից է Էջմիածնի հիմնադրումը ներկայացնող բազմաֆիգուր գոգնոցը (XIX դ. I կես):

Իրենց հետաքրքիր կոմպոզիցիայով և ասեղնագործության ընտիր տեսակներով առանձնանում են արծվագորգերը: Սրանք մի քանի հատ են, որոնցից ուշ շրջանի պատկանող արծվագորգերը ներկայացնում են երկգլխանի թագակիր արծիվներ՝ ճակերի մեջ ավետարան և գավազան բռնած: Սրանք հիմնականում պատրաստվել են կաթողիկոսների ոտքերի տակ գցելու համար, իսկ նույն կոմպոզիցիայի այլ օրինակներ պատրաստվել են որպես գավազանի քողեր:

Փիլիպոս կաթողիկոսի արծվագորգը եղել է Մայր տաճարի խորանում և արծանացել Գարեգին Հովսեփյանի ուշադրությամբ³⁹: Պարզ և անպաճույճ աշխատանք է այն. բաց երկնագույն կերպասի վրա ոսկեթելով և արծաթաթելով ասեղնագործված է թևերը տարածած մի արծիվ: Վարագույրը մեջտեղից հորիզոնական գծով բաժանված է երկու մասի: Վերևում պատկերված են արևն ու լուսինը, իսկ ազատ տարածքում՝

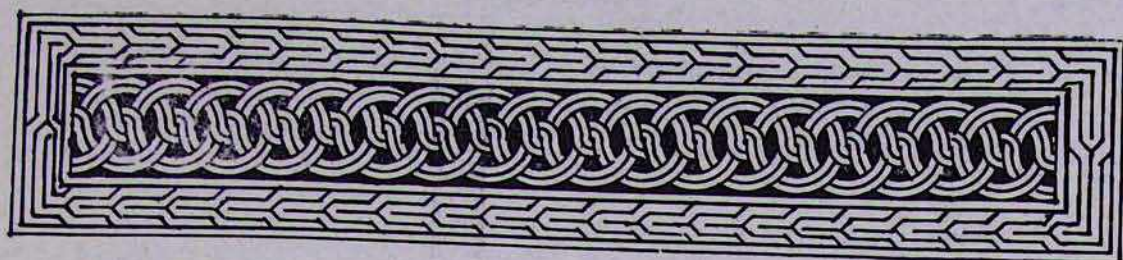
աստղեր: Ցածում՝ երկու կողմից, կա հետևյալ արձանագրությունը գմբեթաձև կառուցվածքով: «Ի վա/ելումն հա/յոց դիտի ար/փիա/փալլ հովուապետի / Փիլիպոսի տերն վեհի եւ բարձրափառ հայրապետին / օղապարիկս այս արծուի / նկարեցի այս կե/րպասի: Սա յիշատակս Մկրտչի Ղալաթեցի Տիրացուն եւ ծնողաց իւր համայնի ալ/ եւ ազանցն բնաւի. ի/ դուռն սուրբ Էջմիածնի բնիկ աթոռ արամեանս սեռի. թլին Ռժամի ոչ անելի եւ / ոչ թերի չնչին Ոսկանս Սիւնեցի Յետեալս համբակ քահանայի բազում ջանիք աշխատացի մինչ զիս գրաւ գործոյս ամի» (Գործվածք № 163): Ինչպես պարզվում է արձանագրությունից, Ղալաթեցի Մկրտչի տիրացուի պատվերով 1651 թ. արծվագորգը կամ, ինչպես ասեղնագործողն է ասում, «Օղապարիկս այս արծուի» ասեղնագործել է Ոսկան պունեցին: Ասեղնագործել է ընտիր հարթակալով, երբեմն օգտագործելով ուռուցիկ կարը, բայց ինչպես է կարողացել տեղադրել թևատարած արծիվին, ինչպիսի՝ վարպետությամբ է ստացել նրա ուրվագիծը: Ավելին: Մեզ հիացնում է կարատեսակների տարբեր տեխնիկաների շնորհիվ փետուրների պատրանք ստեղծելու նրա վարպետությունը, միաժամանակ և այն մոնումենտալությունը, որ ձեռք է բերել պոչին հեմված արծվի հպարտ կեցվածքը: Այստեղ գործ ունենք մի վեհ կերպարի հետ, որի շնորհիվ այս աշխատանքը շահեկանորեն տարբերվում է բազմաթիվ նույն բովանդակություն ունեցող այլ աշխատանքներից:

Ասեղնագործական իր ընտիր արվեստով Փիլիպոս կաթողիկոսի արծվագորգը պատվավոր տեղ է գրավում Գրիգոր Լուսավորչի խաչվառի, ինչպես նաև այժմ Հայաստանի պատմության պետական թանգարանում պահպանվող Աստվածատուր կաթողիկոսին նվիրաբերված գահի ծածկոցի (1723 թ., Զմյուռնիա)⁴⁰ կողքին:

(Շարունակելի)

³⁹ Գարեգին Հովսեփյան, Հայկական եկեղեցական ասեղնագործության մոմունտներ:— «Նյութեր» և ուսումնասիրություններ հայ արվեստի պատմության», Բ. Ս., Եր., 1983, էջ 131—132:

⁴⁰ Գ. Հովսեփյանը նույն հոդվածում անդրադարձել է նաև այս ծածկոցին (Հայաստանի պատմության պետական թանգարան, № 1726): Նույն թանգարանում պահպանվում են մի քանի վարագույրներ Էջմիածնից (1763 թ., № 1727, 1819 թ., № 1715), Հովհաննիսյաններից (1795 թ., № 2213, 1814 թ. № 1717), Օձունից (1806 թ., № 1987), Թիֆլիսից (1808 թ. № 1084) և այլն:

ՍԱՆԴՐՈ ԲԵՀԱՌԻԴՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կովկասի Հայոց Բարեգործական Ընկերությունը հիմնադրվել է 106 տարի առաջ՝ 1881 թ. նոյեմբերի 15-ին՝ Թիֆլիսում: Ընկերության հիմնադիրն ու նրա պատվավոր նախագահն է եղել բժշկապետ և հասարակական գործիչ Բագրատ Նավասարդյանը, որը և «համաձին Գաբրիել Սունդուկյանի ունեցավ վերին աստիճանի եռանդոտ, ամբողջ սրտով գաղափարական նվիրված աշխատակից»¹: Գ. Սունդուկյանն է խմբագրել ընկերության առաջին կանոնադրությունը: Ըստ այդ կանոնադրության ընկերությունը պետք է լուսավորություն տարածեր, նյութապես օգներ ինչպես Կովկասի, այնպես էլ Արևմտյան Հայաստանի ամբողջ հայությանը. նախատեսվում էր ունենալ մասնաճյուղեր բոլոր հայաշատ վայրերում: Կովկասի փոխարքան զգալով, որ բացի մշակութային և լուսավորական գործունեությունից, ընկերությունը կարող է հետապնդել քաղաքական նպատակներ, մերժեց այդ կանոնադրությունը և առաջարկեց ընկերության գործունեությունը սահմանափակել միայն Կովկասում: 1881 թվականի հոկտեմբերի 6-ին հաստատվեց ընկերության կանոնադրությունը և այն հրապարակվեց մամուլում:

Մինչ այդ բարեգործական ընկերություն հիմնելու փորձեր շատ են եղել: 1860 թ. Կ. Պոլսում արևմտահայ նշանավոր գրական-հասարակական գործիչներ նախաձեռնել էին կազմակերպել «Բարեգործական ընկերություն հայոց», որի նպատակը պետք է լիներ հայ ազգի որք ու չքավոր զավակներին օգնության հասնել: Սակայն այն գլուխ չեկավ միջոցներ չունենալու պատճառով:

Արևելահայերի մեջ այդ նույն միտքը առաջին անգամ արծարծեց Մոսկվայում հրատարակվող «Հյուսիսստիպլի» խմբագիր Ստ. Նազարյանը, որը նախ 1858 և ապա՝ 1862 թ. «Հյուսիսստիպլի» էջերում տպագրեց մի շարք հոդվածներ այդ մասին:

¹ Հայաստանի պետական կենտրոնական պատմության արխիվ, Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության ֆոնդ, № 28, գ. 100, թ. 5:

Ստ. Նազարյանը «Առաջարկություն մի ընդհանուր հայկական ընկերության Ռուսաստանի մէջ, վասն բարեկարգելու հայերի նիւթական և բարոյական կեանքը» հոդվածում գրում է.

«...մարդն իր առանձնութեան մէջ, միագլուխ, իր մասնաւոր Կարողութեան սահմանի մէջ, տկար, անգոր, այո՛, ոչի՛նչ է, բայց ընկերակցութեամբ, միաբանութեամբ իր նմանների և հաւասարների հետ, դառնում է զօրաւոր, կարող և ճշմարտապէս մեծագործ: Ծառ հասկանալի բան է, որ անկարելի մի մարդու հաւար, քանի որ, նա ներգործում էր միագլուխ, իր մասնաւոր զօրութեամբք միայն, դառնում է հնարաւոր և կարելի, և հեշտ, երբ շատերը միաբան զօրութեամբ, ձեռք ձեռքի և սիրտ սրտի տուած, օգնելով միմեանց կամէին յառաջ տանել որ և իցէ գործ: Այս տեղից ահա բացայայտ է, թէ ինչ խորհուրդ պիտի ունենար հաստատել Ռուսաստանի մէջ մի ընդհանուր Հայկական ընկերութիւն վասն բարեկարգելու Հայերի նիւթական և բարոյական կեանքը: Ուրեմն Հայկական ընկերութեան առաջին պաշտօնը և հոգատարութիւնը կը լինի Հայոց ազգի չքաւոր զաւակներին Ռուսաստանի մէջ պատուաւոր հացի և ապրուստի ճանապարհ բանալ, ծանօթացնելով նորանց ձեռագործ արուեստների, երկրագործութեան, բնութեան բերքերի յառաջածութեան և դոցանից վաճառելի ապրանքի պատրաստութեան կերպի և եղանակի հետ, այլ և կրթելով Հայոց զաւակներից պօլիտեխնիկոսք, հմուտ վաճառականք, հաշուետեմերի մէջ, աշտոյակ գործակատարք և գրապահք: Իսկ այն չքաւոր պատանիքը, որ ցուցանում էին քանքար և ցանկութիւն վերին գիտութիւնների պարապելու և դառնալու մի ժամանակ ուսումնականք և ուսուցիչք ազգի, դոցա օգնական կը լինի հայկական ընկերութիւնը, ապրուստ տալով և ազատելով հոգսից, որ նոքա կարողանային խաղաղ հոգով ուսանել և կրթուիլ Ռուսաստանի վերին դպրոցներում (համալսարաններում) և յետոյ պիտանի լինել իրեանց և ժողովրդին: Հայկական ընկերութիւնը Ռուսաստանի մէջ կարող է և աղքատք կերակրել և մերկեր զգեցուցանել և հիւանդներ ժողովել, բայց դոքա լինելու էին հարեանցի և երկրորդական հոգներ: Նորա գլխաւոր ուշադրութիւնը պիտի նուիրուի մի այլ գործի, որ է փակել աղքատութեան և մերկութեան ճանապարհը, դաստիարակելով և ուսուցանելով ժողովրդի չքաւոր զաւակները. դաստիարակութիւնը և ուսումը կը պատրաստէ նոցա մի ոսկի ապագայք. պատճառ, ով որ տեղեակ է մի արուեստի, հմուտ է մի գիտութեան, նա և ունի իր ծոցումը մի ոսկու և արծաթի հանք, մի արծաթագլուխ, որ միշտ կարող է կերարկել նորան սղնքան ազնիւ պատուաւորութիւն, որ նա կամենար աշխատել, առանց գլուխ թեքելու մի ունկորի առջև ողորմութիւն մուրալու»²:

Ստ. Նազարյանի այդ միտքը իրականանում է: 1864 թ. հաքվում «Հյուսիսսիպիլի» աշխատակից բժիշկ Դավիթ Ռոստոմյանը հիմնում է «Բաքվի հայոց մարդասիրական ընկերությունը», որը միայն տեղական նշանակություն ուներ և այնտեղ հայոց գրականությունը մոռացության էր տրվում: Միայն 16 տարի հետո է այն նկատի առնվում, այսինքն ա՛յն ժամանակ, երբ Կովկասի գլխավոր կենտրոնում Թիֆլիսում, Բ. Նավասարդյանի նախաձեռնությամբ և Գաբրիել Սունդուկյանի աջակցութեամբ մարմին է առնում հայոց բարեգործական ընկերություն կազմելու գաղափարը:

1877—1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմից հետո տասնակ հազարավոր հայեր հարկադրված գաղթեցին Անդրկովկաս: Բժ. Բ. Նավասարդյանը 1878 թ. ավարտելով Պետերբուրգի բժշկավիրաբուժական ակադեմիան կամավոր մասնակցել է 1877—1878 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմին՝ Կովկասյան ռազմաճակատում, բժշկական օգնութեւն ցույց տվել հայ զաւթականներին: 1880 թ. «Մշակ» թերթում բազմիցս հանդես է եկել հայոց բարեգործական ընկերություն ստեղծելու առաջարկությամբ: Նոր հիմնվե-

² «Հյուսիսսիպիլ», 1858, հունվար, էջ 272—274:

լիք ընկերության համար կազմված կանոնադրությունը, որը խմբագրել է իրավաբան Ս. Արծրունին, քննության է առնվում 1881 թ. հունվարի 4-ին, Արշրունու թատրոնում: Ըստ կանոնադրության ընկերության նպատակը չափազանց ընդարձակ էր, այն է.

Նպաստել լուսավորության տարածմանը հայերի մեջ Կովկասում և օգնել նրանց նյութականապես: Այս նպատակին հասնելու համար ընկերությունը՝ օրենքով սահմանված կարգով, իր ուժերի զարգացման համեմատ՝ պահպանում է արդեն գոյություն ունեցող հայոց ուսումնարանները, հիմնում և նյութականապես նպաստում է նորերի բացմանը, օժանդակում է ժողովրդի մեջ արհեստներ տարածելուն և նրա նյութական դրությունը բարելավելուն, օգնում է ուսանողներին ուսման մեջ, լույս է ընծայում գրքեր ու պարբերական հրատարակություններ ժողովրդի ընթերցանության համար և այլ գրական երկասիրություններ, հիմնում է տպարաններ, վիճագրատներ, թանգարաններ, գրադարաններ և ընթերցարաններ, հիվանդանոցներ, ապաստարաններ, հասարակական ճաշարաններ, թելատներ, էժանագին բնակարաններ, գիշերելու տներ, պատասպարաններ, հանրակացարաններ, աշխատանքի տներ և այլ բարեգործական հաստատություններ, օգնում է տառապյալներին ժողովրդական աղետների ժամանակ՝ սովի, տարափոխիկ հիվանդությունների, հրդեհի և այլն, որի համար յուրաքանչյուր առանձին դեպքում պատշաճավոր թույլտվությամբ բացում է հանգանակություն, կազմակերպում է սանիտարական մասնախմբեր կամ ուղարկում է իր կողմից լիազորներ, անհրաժեշտության դեպքում նյութականապես և բարոյապես օգնում է տեղական ճյուղերին, ինչպես և հայկական այլ ընկերություններին ու հաստատություններին:

Ըստ կանոնադրության, ընկերությունը զանազան տեղերում ունենում է ճյուղեր:

Ընկերության պաշտոնական բացումը տեղի ունեցավ 1881 թ. նոյեմբերի 15-ին, Արծրունու թատրոնում: Ընկերության անդամների առաջին ժողովը ընտրեց ղեկավար մարմիններ: Ժողովը բացեց Բ. Նավասարդյանը, որը բացատրեց, որ Կովկասում բարեգործական ընկերություն հիմնելու գաղափարը ստեղծել է ժամանակի ոգին, հայերի աղքատ դասի նյութական միջոցների պակասությունը, նրանց անզարգացած դրությունը: Իսկ սովատանջ և հիվանդ թուրքահայերի գաղթը դեպի Կովկաս մի վճռական մղում է Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությունը հիմնելու համար:

Միության ընդհանուր ժողովի նախագահ է ընտրվում բժշկապետ Միքայել Ծահ-Պարոնյանը, իսկ քարտուղար՝ Գևորգ Չմշկյանը:

1881 թ. նոյեմբերի 15-ին ընդհանուր ժողովում խորհրդի անդամներ են ընտրվում 9 հոգի, գեներալ Դիմիտրի Տեր-Ասատուրյան, Ալեքսանդր Մանթաշյան, Բագրատ Նավասարդյան, Գաբրիել Սունդուկյան, Հովհաննես Չիթախյան, Ալեքսանդր Մելիք-Ազարյան, Ալեքսանդր Անանյան, Նիկողայոս Խոսրովյան և Ներսես Աթաբեկյան: Նորահաստատ խորհուրդը հետևյալ կոչով դիմում է հայ հասարակությանը.

«Լրագիրներից Ձեզ, անկասկած, հայտնի կլինի, 1881 թվականի նոյեմբերի 15-ին Կառավարության թույլտվությամբ հիմնվեց մի մարդասիրական ընկերություն անունով՝ «Հայոց Բարեգործական ընկերություն Կովկասում»:

Ընկերության նպատակը, նրա կազմակերպությունը, իրավունքների և գործունեության սահմանները, նաև այն միջոցները, որոնցից պետք է օգտվի և որոնցով

պետք է կատարվի նա, մանրամասնորեն և որոշակի բացատրված են այն կանոնադրության մեջ, որից... օրինակ այսօր պատիվ ունենք ուղարկել Ձեր ...

Բայց որքան մեծ է մի ձեռնարկություն, որքան ընդարձակ են նրա գործունեության սահմանները, որքան բազմակողմանի են նրա ձգտումները, նույնքան մեծ պիտի լինեն և այն միջոցները, որոնց օժանդակությամբ նա կարողանա իրագործել դրանք:

Այս իսկ պատճառով՝ ընկերության նորահաստատ խորհուրդը, որը գտնվում է Թիֆլիսում, ամենայն վստահությամբ դիմում է ազգայինների, ի թիվս որոց և Ձեր նյութական և բարոյական օժանդակությանը, խնդրելով որ Դուք բարեհաճեք Ձեր բարեկամների և ծանոթների շրջանում ստորագրություն բանալ ընկերության տարեկան և մշտական անդամներ կամ միանվագ նվիրատուներ գտնելու...»³:

Կանոնադրությունը որոշում է երեք տեսակ անդամներ, պատվավոր, մշտական և գործադիր:

Խորհուրդը իր երկրորդ նիստում որոշում է ընկերության բացման մասին հայտնել Ամենայն հայոց Գևորգ Դ կաթողիկոսին և Կ. Պոլսո պատրիարք Ներսես արքեպիսկոպոս Վարժապետյանին և խնդրել նրանց օրհնությունը:

ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՌՆ ԳԷՈՐԳԱՅ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԶ ԵՒ ՍՐԲԱՋԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Գիտակ գոյով փութոյ և ըղձից Ձերոց ընդ նորահաստատ հայկական ընկերութիւնս, որոց մի և եթէ նպատակ ի բարելաւութիւն անդր առաջնորդել Ազգիս, փութամք ահա ծանուցանել Վեհափառութեան Ձերում, զի զնոյն կէտ նպատակի և մեք առաջի աչաց ունելով՝ ճիմն արկաք նորոյ բարեգործական ընկերութեանս Հայոց, որով մարթասցուք ծաւալել զուսումն ի Հայս, և օգնել նոցա ըստ ամենայն հանգամանաց բովանդակելոց ի կանոնագրութեան սորին, որք ի Կովկաս և յԱմերիկովկաս. և զկանոնագրութիւն ընկերութեանս յանդիման առնելով կատարութեան տեղոյս՝ խնդրեցաք զհաստատութիւն նորին, որ և հաստատեցաւ ի վեց յուլիսի հազար ութ հարիւր ութսուն և մի այսր ամի: Զյետ այնորիկ ի ժողով գումարեալ ըստ գորութեան կանոնագրութեան ընտրեցան քուէիւք ոգիք ինն ստորագրեալքս ի սմին Անդամք խորհրդարանի ընկերութեանս:

Ծանուցանելով զայս ի գիտութիւն և ի խնդութիւն մեծի Հայրապետիդ, և առաքելով զերկուս օրինակս անտի, խոնարհեալ խնդրեմք զերկնաձիւր օրհնութիւն Ձեր ի յաւերժ հաստատութիւն և ի բարգաւաճան նորին⁴:

Ձերումդ Վեհափառութեան
Ամենախոնարհ որդիք

ԳԷՈՐԳ ԾԱՌԱՅ ԶՐԻՍՏՈՍԻ ԵՒ ԱՆՀԱՄԱՆԵԼԻ ԿԱՄՕՔՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ

Եպիսկոպոսապետ եւ Կաթողիկոս ամենայն Հայոց ծայրագոյն Պատրիարք համազգական նախամեծար Աթոռոյ Արարատեան Առաքելական Մայր Եկեղեցւոյ Սրբոյ Կաթողիկէ ԷԶՄԻԱԾՆԻ. Մեծապատիւ Անդամոց խորհրդարանի բարեգործական ընկերութեան պարոնայից Աղեքսանդրի Յովնանեանց, Նիկողայոսի Խոսրովեանց, Դիմիտրի Տէր-Ասատուրեանց, Յովհաննո Չիթախեանց, Աղեքսանդրի Մանգրաշեանց, Աղեքսանդրի Մելիքազարեանց, Բազարատայ Նաւասարդեանց, Գաբրիէլի Սումգուկեանց և Ներսէսի Աթաբեկեանց՝ սիրելի և բարեպաշտ որդւոց Մայր Աթոռոյս՝ ողջոյն և Աստուածային օրհնութիւն:

Ծանաք ի յայտարար գրութիւնէ ձերմէ զբարի և զհաջօգուտ նպատակ Բարեգործական Ընկերութեանդ նորոգ ճիմնելոյ, զի մարդասիրական հոգւով և ջերմտանդն զգացմամբ առ լցեալ՝ խորհեալ էք գործել և հեղինակ հանդիսանալ այն-

³ Ժ. 28, գ. 1041, թ. 13:

⁴ Ժ. 28, գ. 3, թ. 1:

պիսի գործոց, որ աստուածաբանում է և առ ի յԱստուծոյ փառաւորութեամբ պատուեալ:

Օրհնեալ եղիջիք դուք, որ ըստ կարեաց հայկական ազգային օգտի և ըստ պիտոյից ժամանակիս այսորիկ ընտրեալ էք ձեռնառու լինել տարածման մտաւոր լուսաւորութեան, օժանդակ լինել քարգաւաճման արհեստից, օգնական լինել որոց նուիրեն զանձինս յուսումն գիտութեան, միախառնել հիւանդաց և կարօտելոց, և նպաստատու այլ ամենայն հաստատութեանց և միջոցաց, որովք ազգ մեր առաւել պայծառապէս փայլեցի առաջի ազգաց օտարաց ըստ բազում մասանց:

Մեծայոյս եմք, զի ամենեքին դուք գիտակ իսկ էք, թէ յո՛ր պարտաւորութիւն կապեալ է Աստուածային տեսչութիւնն զիրաքանջիւր ոք՝ տուեալ իրաքանջիւրոց ի շնորհաց և ի բարի պարգևաց իւրոց, և յո՛ր սահման կենաց վերակոչեալ, որ է կարողացն օգնել որոց կարօտին, և հմտացելոցն յամենայնի՝ առաջնորդել յողորմութիւն քարոյակամութեան: Այսպիսեօք եռանդեամբք տեսանեմք արդ զձեզ վառեալ և գօտեպնդեալ, և ուրախ եմք՝ զի որդիքդ մեր ըստ հոգւոյ ամենայն ճշմարտութեամբ գնան և յառաջադիմեն մեծաքայլ բարեաց ի բարիս և պարծանաց ի պարծանս՝ թեակոյխեալ ի փառս Տեսուն Աստուծոյ և ի պէտս Հայաստան աշխարհի:

Արդ օրհնեցէ Տէր զբարի նպատակ Ձեր և առաջնորդ լիցի ամենայն ուղղութեամբ ի գործս յոր ուղղին սիրտք և նպատակ ընկերութեանդ:

Օրհնեցէ զխորհրդական անդամոց, որք ստանձնեալ էք զծանրութիւն խորհրդոց և գործառնութեանց նոցին քաղցրութեամբ և սիրով, տացէ ձեզ Տէր հաւնաւոր բարի և յոյս մտաց գործել ճշմարտութեամբ, արդարութեամբ և սրբութեամբ, զի փառաւորեցիք յաստիս, և փառաւորեցին անձիքն ձեր յերկինս ի յարկն արդարոց:

Ողջ լիւրութ և օրհնեալք յԱստուծոյ և յամենայն սրբոց նորա և ի մէջ. Ամէն⁵:

ԳԷՈՐԳ Դ.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

թ. 478

ի 18-ն դեկտեմբերի 1881 ամի
ի Սուրբ Էջմիածին

Առ Գերագնի Ազգասէր Տեսրս

Աղեքսանդր Յովնանեանց, Չիթխանեանց, Դիմիտրի Տէր-Ասատուրեանց, Աղեքսանդր Մանթաշեանց, Աղեքսանդր Մելիք-Ազարեանց, Բագարատ Նաւասարդեանց, Գաբրիել Սունդուկեանց, Ներսէս Աթաբեկեանց, Նիկողայոս Խոսրովեանց

Ողջուն և օրհնութիւն ի Քրիստոս

Մեծաւ և հոգեպարար ցնծութեամբ զհինգ դեկտեմբերի անցելոյ ամի զգրեալոյ պատուական գիր ընկալեալ, փառս և մաղթանս ջերմաջերմս վերառաքեցի առ Բարձրեալն Նախախնամող և պահապան վայրավատին ազգիս, որ գիտէ օգտակարս զարմանագործել յամենայն ժամ, որ և ի չարեաց իսկ բարիս արտագիտէ ի սփոփանս ժողովրդեան իւրոյ. յոր աւետեաց կազմակերպելոյ Բարեգործական Ընկերութեանդ առ հասարակ զամենեսին բերկրեցուցեալ էր, իսկ այս գիր պատուական յորում տեսանեմ զինն ստորագրութիւնս ինանց Պատուականազոյն Հոյակապ ազգայնոց մերոց ի Տփլիս, յամենայն ուրախ արար զիս և զամենայն Հայորդեալք: Օրհնեցաք զՁեզ, Տեսրք Ազգասէրք, օրհնեցաք զամենայն անդամս բարենպատակ ընկերութեանդ, Օրհնեցաք Մեծագոր Տէրութիւնդ, որ հրամանաւ իւրով վաւերացոյց զկանոնադրութիւնդ յոյժ պատուական, օրհնեցաք զհոգիս Ձեր, զսիրտս, զզգացմունս, օրհնեցաք զվաստակս Ձեր, ց'որչափ շունչ գոյ ի մեզ, այլ զի՞նչ իցէ մերս օրհնութիւն առ օրհնութեամբք բազմաթիւ անձանց, որք բարեբարեցան և որք բարեարելոց իցեն առ յապալս առ 'ի Ձեմջ: Բիւրք բիւրոց օրհ-

⁵ Ժ. 28, ց. 1, գ. 3, թ. 3:

նելոց են զԶեզ ընդ Յախտենից Օրհնկոյն՝ որ, աղերսեմ, իբր անապատ օրհնութիւն բնակեացի ՚ի Զեզ, յաջողեացէ Զեզ, զօրացուցէ զԶեզ, միասիրտ միաբան պահելով զԶեզ ամէն՝:

Մնամք աղօթարար ընդ միշտ՝
Ներսէս Արքեպիսկոպոս Վարժապետեան

1882 թ. յունվարի 18-ին
՚ի ԽԱՍԱԳԻԻՂ
Կոստանդնուպօլսոյ

Դեկտեմբերին խորհուրդը միաձայն, խորին հարգանքով և մեծ համակրությամբ որոշում է դիմել Կ. Պոլսո պատրիարք նորին սրբազանության Ներսէս Արքեպիսկոպոսին ընդունել Կովկասի Հայոց Բարեգործական ընկերության պատվավոր անդամի կոչումը:

ՆՈՐԻՆ ՍՐԱԶՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵԱՐՆ ՆԵՐՍԵՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ՀԱՅՈՑ

Ի քսան դեկտեմբեր ամսոյ անցելոյ ամի ի խորհուրդ գումարեալ քարեգործական ընկերութիւնս վասն ազգի կարևոր խնդրոց, միաձայն հաւանութեամբ և միահամուռ յօժարութեամբ ամենայն գումարելոյ՝ պարտ և պատշաճ համարեցաք ընտրել զսրբազանութիւն Զեր Անդամ պատուոյ քարեգործական ընկերութեանս: Զոր խոնարհաբար յայտ առնելով սրբազանութեան Զերում, խնդրեմք թախանձանօք կրել ՚ի Զեզ զայս անուն, և օրհնել զմեզ զամենեւին ի գործ և ի վաստակ:

Տփխիս
1882 յունուար, 20
№ 28

Առ գերագնի և Ազգասէր Տեսարս,

Ընկալեալ ցնծութեամբ հոգւոյ զի քսան յունվարի այս տարւոյ առաքեալն առ ՚ի Զեզ զգիր որով պատուաւոր անդամակից անուանէք զնուաստութիւն մեր նորակազմ ընկերութեանդ, փութամ այսու օրհնագիր պատասխանեալ յայտնել Զեր պայծառափալ Ազգասիրութեանց թէ ամենայն սիրով ընդունին զշնորհեալն ի քարեմպատակ ընկերութենէդ զտիտղոս պատուոյ, և երջանիկ համարիմ զանձս լինել մի յանդամոց սիրայօդ եղբայրակցութեան, որ յուսամ թէ Տեսոն շնորհիս ամրապնդեալ օր ըստ օրէ բազմաբեղուն արգասիս քարեացն ծնուցէ լրութեան Ազգիս:

Ողջունելով զԶեզ մնամ Աղօթարար
Ներսէս Արքեպիսկոպոս
10 փետրվար 1882
Խասագյուղ
Կոստանդնուպօլիս⁷

Ընկերությունը դեկավարում էին Խորհուրդը և տեղական վարչությունը: Նորակազմ խորհուրդը ամենից առաջ կյանքի է կոչում ընկերության կանոնադրության 16-րդ կետը, որը իրավունք է տալիս գավառներում ճյուղեր բացելու: Նրա դիմումը արձագանք է գտնում զանազան հայաբնակ վայրերում: Առաջին տարվա ընթացքում տեղական վարչություններ բացելու թույլտվություն են ստանում Ծուշին, Երեւանը, Մեծ Ղարաքիլիսան, Ախալցխան, Քարվանսարա գյուղը, Վաղարշապատը, Կառսը, Վլադիկավկազը, Զալազոլին և Քութաիսը: Այնուհետև գավառների դիմումները ճյու-

⁶ Ժ. 28, գ. 3, թ. 3:

⁷ Նույն տեղում, թ. 7—8:

դեր բացելու մասին ըստ տարիների ներկայացնում են զանազան պատկերներ:

1899 թ. ընկերությունը տարբեր գավառներում ուներ 21 մասնաճյուղ: Ընկերության մեջ ընդգրկվել էին հայ մտավորականության բոլոր նշանավոր գործիչները, հայ ունևոր դասը:

Կովկասի Հայոց Բարեգործական Ընկերությունը նյութական օգնություն է ցույց տվել հայ գրողներին, արվեստագետներին, ուսուցիչներին, որբերին, այրիներին, բնական աղետներից տուժածներին, զաղթականներին, թոշակավորել Եվրոպայի և Ռուսաստանի համալսարանների, Ներսիսյան դպրոցի, Գևորգյան ճեմարանի կարիքավոր սովորողներին: Այդ նպատակով կազմակերպելով հանդիսավոր երեկոներ, ցերեկույթներ, մշակույթի հայ գործիչների տարեկիցներ, պարահանդեսներ, որոնցից ստացած գումարը ծախսվել է ընկերության կարիքների համար:

Բերենք մի քանի գրողների դիմումներ.

Կովկասի Հայոց Բարեգործական
Ընկերության

Խնդրագիր

Ութ տարի կա, որ ես ուսուցչական ասպարեզից դուրս մղվելով, ապրում էի իմ գրչուկս, իմ գրական աշխատություններով: Սակայն այս ասպարեզումն ես ես հալածանք կրեցի և իմ դասագրքերս արգելվելով՝ զրկվեցի վերջին կտոր հացից: Քաղաքում այլևս ապրելու հնար չունենալով՝ քաշվեցա գյուղ, զրկվելով երեխանցս ուսումնառությունից և կրթությունից, բայց այս հերիք չէր, այդտեղ էլ ընկա վաշխատուների ճանկը: Այս և ուրիշը ընտանեկան հանգամանքներից ստիպված՝ մի հայտարարություն տվի, որ տպվեց «Մշակում», թե վաճառում եմ իմ գրավոր աշխատություններս հեղինակության իրավունքը հինգ հազար մանեթով՝ տարեկան հազար մանեթ ստանալու պայմանով հինգ տարվա ընթացքում: Սրա վրա ոչ ոք ուշադրություն չդարձրեց և մինչև անգամ ձախ ու ծուռ մեկնություններ ստացա զանազան խորշերում և անկյուններում: Լավ գիտեմ սակայն, որ ես այս օրը չէի ընկնիլ, եթե մեր գրողները որքան և իցե ազնիվ և անկեղծ զգացում ունենային: Վկայում եմ առաջի պատկառելի Խորհրդիդ և թող իմ այս վկայությունը մի հիշատակ մնա Ձեր գրավոր գործերում—որ մեր ժամանակի գրականությունը ապականված է զգվելու չափ, դրանում խեղդված է խղճի և ճշմարտության ձայնը: Հպատկանելով մեր գրական խմբակներից ոչ մեկին, այսօր ինձ հալածելու ամենքն էլ համամիտ և համաձայն եմ:

Երեսուն տարուց ավելի է, որ ես ծառայում եմ մեր ազգային գրականության և դաստիարակությանը՝ ոչ թե գլխավորության համար քարշ գալով սրա և նրա ետևից, այլ անկախ և ինքնուրույն կրելով ամեն տեսակ զրկանքներ և նեղություններ, մշակելով մի բոլորովին խոպանացած անդամստան: Մեծ ցավ կլինի ամեն անկեղծ սրտի համար, եթե հայ ազգը ապերախտ գտնվի դեպի յուր շահերին նվիրված զավակները: Ժամանակ է օրինակ ստնել մեռելությունից հարություն առած ազգերին, իմանալ, թե որպիսի երախտագիտությամբ են հասել դրանք այդ աստիճանին, այդ բարօրությանը: Մեր ամենամեծ պակասությունն այն է, որ չենք գնահատում, չենք պատվում մեր բարերարներին, այն անձինքներին, որոնք իրանց անձն ու զանձը չեն խնայում ազգից: Մենք սովոր ենք դրանցից մեկին խեղճ, մյուսին փառասեր անվանելու: Այսպես չեն մյուս ազգերը, նրանք փառավոր արձան են կանգնեցնում թե հետին ձկնորսի համար, որ չի խնայել իր անձը հազար ու մի արկածների մատնել իր հայրենիքի սիրտ համար և թե այն մարդու, որ իր զանձով բարեգործական հաստատություններ է հիմնել: Աչքովս տեսել եմ ես Աթենքի ազգային թանգարանը, ուր և թափել եմ ամենահորդ արտասուք, համեմատելով իմ ազգի ապերախտությունը այս ազգի անսահման երախտագիտության հետ: Առաքի՜նությունն չի կարող աճել այնտեղ, ուր նա ոչ միայն չի գնահատվում, այլև հալածվում է:

Մինչ այսօր եւ ոչ մի բարերար, ոչ մի մեկեմաս ունեցած չեմ, ինչ որ կամ, ինձանով եմ եղել, ինչ որ արել եմ, իմ ներքին, հոգեկան տրտմիցն եմ արել: Բայց այսօր թեև ոչ հոգով ու սրտով, ոչ խելքով ու մտքով, այլ ֆիզիկապէս ծերացել եմ, նյութական անապահովությունից չափից դուրս ճնշվել, շատ անգամ թուղթ ու թանաք անգամ չեմ ունենում: Ոչ այնքան իմ, որքան իմ զավակներու սիրույն համար ստիպված եմ իմ այս դատն հանգամանքը Ձեր առջև դնելու, հուսալով, որ դուք մի ելք կգտնեք, եթե ընկերության ծրագրից և կանոններից դուրս չեք համարել ինձ պենսիոնի վրա ուշադրություն դարձնելը: Ինձ հարկավոր է այժմ միանվագ նպաստ մինչև հինգ հարյուր շանթ, որի փոխարեն ես կարող եմ ընկերության կարգադրության համձնել զանազան գրքեր իմ աշխատություններից: Իմ ներդրումն ատժամանակյա է, ես հույս ունեմ, որ շուտով դուրս կգամ այս ինձ համար անպասելի թշվառությունից և լավ օրերի՝ կարծամանամ: Ես նույնիսկ էջմիածնին մեծ ծառայություն եմ արել թե իբրև խմբագիր «Արարատ» ամսագրի և թե բարեկորուցելով նրա տպարանը: Գևորգ կաթողիկոսը գնահատեց իմ աշխատությունը և Հայրական խնամք էր տանում ինձ վրա: Հույս ունեմ, որ նրա արժանավոր հաջորդներն եւս անուշադիր չեն թողնի իմ վիճակը...:

Մնամ խոնարհ ծառա

Ղազարոս Աղայան⁸

12 դեկտեմբերի 1892 ամի

1 փետրվար 1899 թ.

Թիֆլիզ

Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության
պատ. վարչությանը

Գտնվելով այնպիսի նեղ. դրության մեջ, որ ինձ ստիպում է դիմել Ձեր օգնությանը, սրանով խնդրում եմ նպաստել ինձ պ. Ս. Ծահադիզի՝ կարոտ գրողներին հատկացրած գումարից՝ զոնե 200 ռուբլով, որպեսզի կարողանամ վճարել ապրելու համար արած պարտքերս:

Բարեգործական ընկերությունը իր տրամադրության տակ ունի կարոտ գրողներին տալու մի գումար: Իբր Կովկասի հայ գրողներից մեկը, դիմում եմ, և ես հույս ունեմ, որ պատ. վարչությունը չի մերժի և չի զլանա ազատելու ինձ այս դժվար կացությունից:

Հարգանքով

Վրթանես Փափազյան⁹

Կ.Հ.Բ.Ը. պատվավոր նախագահ Բ. Նավասարդյանը մեծ տեղ է հատկացրել նաև առողջապահության հարցերին: Կազմակերպել է հրապարակային դասախոսություններ, սանիտարական խմբեր՝ համաճարակի դեմ պայքարելու համար, դեղորայքով օգնել հիվանդներին, բացել հիվանդանոցներ: Ընկերությունը 1885 թ. Գորիում բացել է աշակերտական հանրակացարան, 1898 թ. Ալեքսանդրապոլում և 1899-ին Կաղզվանում՝ կարունկի արհեստանոցներ:

Ընկերությունը իր հաշվին պահել է 100-ից ավելի դպրոց, գրադարան-ընթերցարաններ: 1894 թ. Թիֆլիսում բացված գրադարան-ընթերցարանը ուներ գրականության հարուստ հավաքածու:

Մեծ է Բարեգործական ընկերության դպրոցական խորհրդի գործունեությունը: Նա կարոտ ուսումնարաններին և ուսումնառուներին տալիս էր

⁸ Ժ. 28, ց. 1, գ. 784, թ. 1:

⁹ Ժ. 28, ց. 1, գ. 57, թ. 4:

միանվագ կամ ամսական նպաստներ: Առաջին տարեշրջանում միանվագ նպաստ են ստանում բազմաթիվ ուսումնարաններ և 25 աշակերտ ու աշակերտուհիներ: Գնալով ավելանում էր նպաստ ստացող աշակերտների թիվը և նրանց տրվող նպաստի չափը:

1888 թվականին խորհուրդը որոշում է մեկ լիաթոշակ ուսանող պահել բարձրագույն դպրոցում, հատկացնելով տարեկան 360 ռուբլի: Այդ թոշակը հատկացվում է Դորպատի համալսարանի պատմական-լեզվաբանական ֆակուլտետի ուսանող Փարսադան Տեր-Մովսիսյանին (հետագայում՝ Մեսրոպ եպիսկոպոս), որը ուսումնալարտելուց հետո գնում է կատարելագործվելու՝ մինչև 1893 թ. խորհրդից ստանալով տարեկան 600 ռուբլի: Խորհրդից ամսական 50 ռուբլի թոշակ է ստանում Գերմանիայում սովորող Գարեգին Սարկավագ Հովսեփյանը (կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիո): Բազմաթիվ են այն մարդկանց անունները, որոնք բարեգործական գումարներով եվրոպական համալսարաններում բարձրագույն կրթություն են ստացել:

1899 թ. մարտի 22-ին բարձրագույն հրամանով սահմանված էր և պահանջվում էր, որ հայկական ծխական դպրոցներում ուսուցիչներ և վարժուհիներ պետք է նշանակվեն միայն օրինավոր ցենզ ունեցողները, բացառություններ կարող էին տեղի ունենալ կաթողիկոսի թույլտվությամբ միայն 5 տարվա ընթացքում: Նշանակված ժամկետը լրանում էր 1894 թ. մարտի 22-ին: Այդ կարևոր ու կենսական հարցը մտահոգության առարկա էր դարձել Կովկասի Հայոց Բարեգործական ընկերության Խորհրդի համար, որը որոշում է բացել ուսուցչական դասընթացներ և այդ նպատակով դիմումներ է հղում հայ հասարակության տարբեր խավերին:

Խորհուրդը դիմում է Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռին: Խրիմյան Հայրիկը դեռևս տեղ հասած չլիներ պատճառով՝ 1893 թ. ապրիլի 21-ի գրությամբ գրավոր իր գոհունակությունն է հայտնում կաթողիկոսական տեղապահ Երեմիա արքեպիսկոպոսը:

Խրիմյան Հայրիկը Ս. Էջմիածնի հասնելուն պես մեծ բարեհաճությամբ վերաբերվեց խորհրդի ձեռնարկումներին և գրեց հետևյալ օրհնության կոնդակը.

Մկրտիչ ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի և անհասանելի կամօքն Աստուծոյ եպիսկոպոսապետ և կաթողիկոս ամենայն Հայոց Ծայրագոյն պապրիարք համազգական նախամեծար աթոռոյ Արարատեան Առաքելական մայր եկեղեցոյ Սրբոյ կաթողիկէ Էջմիածնի:

Մեծապատիւ և Բարեւել՝ նախագահի և անդամոց խորհրդոյ Բարեգործական Ընկերութեան Հայոց Կովկասոյ հարազատաց և սիրելի որդոց Մայր Աթոռոյս և մեր ողջոյն և օրհնութիւն:

Ընկալեալ գգրութիւն Խորհուրդոյդ և զնամակ նախագահիդ Պ. Աղեքսանդրի Յունանեան, ի ձեռն քարտուղարի խորհրդոյ Պ. Համբարձումայ Առաքելեան, ծանեայ զբարի միտն և զնպատակ Ձեր, ընդ որ մխիթարեցայ ՚ի սիրտ և ՚ի հոգի: Ոչ մնացի անուշադիր առ ուսուցչական խնդիրս, սակայն որքան միտք իմ վատնակէին ընդ լուծումն անհրաժեշտ խնդրոյն, նոյնչափ դժուարութիւն գործոյս տազնապեցուցանէր զիս: Եւ ահա մտիկ յայսպիսի հանգամանս փութացտ հասանիլ յօգնութիւն իմ խորհուրդ Բարեգործական Ընկերութեանդ: Գոհ եմ յոյժ, սիրելի որդիք մեր, զի ինքնադորոք սիրով կապաք յանձինս լցուցանել զմասն պարտեաց իմոց քաջ իմացեալ զի անմարթ է միայնոյ անձի ՚ի կատար անել զամենայն պետս և զկարիս ազգիս և եկեղեցոյս: Ուստի մխիթարեալ յոյժ ընդ առաջարկութիւն Ձեր, գրեցաք մեծապատիւ թոշկապետի Միքայելի Ծառ-Պարոնեան յանձնել զմուրհակ

2000 թուրեաց խորհրդոյն: Գիտեմ զվաստակս ըղձից Ձերոց և ջանից, զոր արդիւնաւորէք անկեղծութեամբ յօգուտ և 'ի յառաջադիմութիւն բազմաթիւ կարօտեղոց ազգիս և զանազան պարագայս, որպէս զարդիս զօգուտն և զպահպանութիւն եկեղեցական դպրոցաց մերոց 'ի ձեռն պարտաճանաչ և բանիմաց ուսուցչաց, զոր յաւէտ խրախուսել սրբազան պարտաւորութիւն մեր համարիմք:

Ուստի այսու Հայրապետական կոնդակով մերով գովեմք զգեղեցիկ նպատակ և զվաստակսդ և յորդորեմք քաջալերել և աջակցել միմեանց, աշխատ լերուք քաջութեամբ տանել ամենայն դժուարութեանց և յաղթել արգելանաց և օր աւուր յաւելոյ 'ի բարեգործութիւնս Ձեր: Այսու նպատակաւ պատուիրեմք սիրելի որդւոյդ մերոց զ2000 թուրիս, զորս ունիք ստանալ 'ի գործ դնել ամբողջապէս վասն հաստատութեան դասընթացից ուսուցչաց 'ի զանազան կենդրոնատեղիս ապահովս յամառնային ջերմութեանց՝ այն է, յԱխլցիայ, յԱլեքսանդրապօլ և 'ի Ծուշի, և մի յարմար համարիք Բարեգործական Ընկերութեանդ դարձուցանել 'ի Ձեզ զմի հազար թուրիս տուեալս 'ի դրամոց Ընկերութեանդ, իբր փոխարինաբար վասն նոյն գործոյ:

Եւ քանզի բազմաճիւղ է արդիւնաւոր գործունէութիւն Ընկերութեանդ ըստ միջակահին և ըստ բարոյականին, Հայրիկն Հայոց բոլորով սրտիս և բովանդակ մտօք օրհնէ զԲարեգործական Ընկերութիւնդ և զհիմնադիրս դորին և զխորհուրդդ և զնախագահդ և զանդամս դորին և զպաշտօնեայս, զամենայն մուխրատուս և զամենայն գործաւորութիւնս Ձեր, որք 'ի պէտս Հայաստան ժողովրդեան: Եւ հաւատամ թէ տարածեալն յամենայն հայաբնակ տեղիս հազուադիւր Բարեգործական Ընկերութիւն Ձեր՝ Մեզ յոյժ սիրելի և փափագելի, հաճելի քան զբազումս ամենայնելու Աստուծոյ բարերարին և բազումողորմին, որ ծագէ զոյսս ի յամենայն տեղիս, իբրև զգործ իւր սեփական, ինքնին հովանաւորեսցէ և պահպանեսցէ զԲարեգործական Ընկերութիւնդ ընդ երկայն աւուրս անխափան և յարատեւ յառաջադիմութեամբ: Եւ 'ի փոխարինութիւն ջանից Ձերոց երկնային Բարեգործն հատուցէ Ձեզ պարգևս երկնային-զմիխարութիւն բարոյական արդեամբք ընկերսիրական և հնչաւիրական աշխատութեանց Ձերոց:

Ողջ լերուք և օրհնեալք յԱստուծոյ, և 'ի սրբոց նորա և 'ի Մէնջ: Ամէն՝:

Մկրտիչ կաթողիկոս ամենայն Հայոց

Յամի փրկչին 1893, յ8 դեկտեմբերի

և ըստ Տումարի ՌՅԽԲ, թիւ 510

յԱրարատեան Մայր Աթոռս, ի Ս. Էջմիածին, ի Վաղարշապատ

Կաթողիկոսական կոնդակը մեծ պարտավորութիւնն է դնում Կովկասի Հայոց բարեգործական ընկերության վրա, հանձնելով նրան հայ ուսուցիչների պէտական ուսուցչական իրավունք ձեռք բերելու կարևոր գործը: Հատկացվում է նաև պատկառելի մի գումար, կազմակերպելու համար կանոնավոր դասընթացներ, որոնց մասնակիցները ուսուցչական ցեղն ձեռք բերելու համար հանձնում էին պահանջվող քննություններ:

1893—1899 թթ. ձեռնարկվում է այդ կարևոր աշխատանքը և Թիֆլիսում, Ախալցխայում, Երևանում, Ալեքսանդրապոլում, Ծուշիում բացվում են ուսուցչական դասընթացներ: 1893 թ. ԿՀԲԸ աշխատանքներ է տանում Թիֆլիսում բացելու կենտրոնական գրադարան, որի կանոնադրությունը կազմելու համար ստեղծվում է հանձնաժողով հետևալ կազմով. Ալ. Ծիրվանզադե, Խ. Մալումյան, Տիգրան Հովհաննիսյան, Ստ. Լիսիցյան, Ստ. Մալխասյան: 1894 թ. ընկերությունը բացում է իր կենտրոնական մատենադարան-ընթերցարանը, որը նպատակ է ունեցել ի մի հավաքելու կովկասագիտության և մասնավորապէս հայագիտության վերաբերյալ նյութեր և սպասարկել հայ հասարակությանը:

Գեներալ-ադյուտանտ Մելիքովի հաստատած կանոնադրության հիման վրա ընկերությունը գործում է մինչև 1899 թ., երբ այդ կանոնադրությունը, ի մեծ վիշտ հայ ժողովրդի, փոխարինվում է մի մոր կանոնադրությամբ: Հին կանոնադրությամբ ընկերությունը կրում էր «Հայոց բարեգործական ընկերություն Կովկասում» անունը և մոր կանոնադրություն մտցնելու միջոցին ուներ 19 բաժանմունք՝ Կովկասի զանազան վայրերում, իսկ ընկերության գործունեությունը արտահայտվում էր տարրական, միջնակարգ և բարձրագույն դպրոցներում սովորողներին թոշակ տալու, էժանագին ճաշարաններ, գրադարաններ, ընթերցարաններ պահելու, չունտրներից մշակման օգնություն հայթայթելու, խոլերայի ժամանակ Կովկասի բնակչությանը բժշկական օգնություն հասցնելու համար բժշկական-առողջապահական խմբեր կազմակերպելու և այլն:

Նոր կանոնադրությամբ ընկերության այս ամբողջ կրթական-մարդասիրական գործունեությունն անցնում էր Կովկասի փոխարքայի հսկողության տակ, որին ամեն տարի ներկայացվում էր օրենքով և շրջաբերականներով պահանջվող հաշվետվություն:

1899 թ. ներքին գործերի մինիստրության հաստատած մոր կանոնադրությամբ ընկերությունը զրկվում է բաժանմունքների ունենալու իրավունքից: Ուստի և բոլոր 19 բաժանմունքները փակվում են: «Հայոց բարեգործական ընկերությունը Կովկասում» վերակազմվում է՝ դառնալով «Թիֆլիսի հայոց բարեգործական ընկերություն»: Նոր կանոնադրությունը հաստատվում է 1899 թ. հուլիսի 6-ին: Ընկերության գործունեությունը դրվում է ամենամեղ շրջանակների մեջ:

Ընկերության վարչությունը այդ շրջանում զբաղվում է կանոնադրությամբ որոշված աղքատախնամության զանազան ձևերով: Տալիս է երկու տեսակ աղքատախնամ մականություն՝ մշտական և միանվագ: Միևնույն ժամանակ վարչությունը սկսում է աշխատանքներ տանել ընկերության հին կանոնադրությունը վերականգնելու ուղղությամբ: 1907 թ. վարչությունը խնդրագիր է տալիս Կովկասի փոխարքային, որ «ամբողջ Կովկասի հայ ազգաբնակչությունը փափագում է վերականգնած տեսնել հայոց բարեգործական ընկերությունը իր նախկին կանոնադրությամբ»¹¹:

Ժամանակի իրադրությունից թելադրված տրվում է թույլտվությունը: Վարչությունը մշակում է մոր կանոնադրություն, որը ընդհանուր ժողովում անփոփոխ հաստատվում է 1908 թ. հունվարի 31-ին:

2 օր հետո՝ նույն 1908 թ. փետրվարի 2-ին, կայանում է ընկերության առաջին ընդհանուր ժողովը 128 անդամների ներկայությամբ, նախագահ է ընտրվում բժ. Բ. Նավասարդյանը, քարտուղար Աշոտ Աթանասյանը: Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությունը մորից կյանք է առնում, վերականգնում է իր գործունեությունը, որը իր երկարամյա գոյության ընթացքում մեծ համակրություն էր գտել ամենուրեք:

Այսպիսով, վերաստեղծվում է «Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությունը»՝ իր բազմաթիվ ճյուղերով, ընդարձակ գործունեության սահմաններով, որով այն հնարավորություն է ստանում սոսկ բարեգործությունից անցնել մշակութային գործունեության:

Ընկերությունը վերստին իր ճյուղերը բացում է Կովկասի հայաբնակ քաղաքներում ու գյուղերում: Նրա շուրջն են համախմբվում հայ ժողովրդ-

¹¹ Ժ. 28, ց. 1, գ. 101, թ. 52;

դի աչքի ընկնող ներկայացուցիչներ, գրեթե Կովկասի գրական և հասարակական բոլոր գործիչները՝ առանց քաղաքական-հասարակական հայացքների խտրության:

Անցյալ շրջանից մնացած երկու հիմնարկությունները՝ որքանոցը և ճաշարանը, շարունակում են իրենց գոյությունը, սովորական աղքատության մասնությունը մուկախ մնում է իբրև գլխավոր ճյուղերից մեկը, որոնց ավելանում են ընդարձակ դպրոցական գործունեություն, գրադարան-ընթերցարան, գրական ֆոնդ, հրատարակչական գործ և այլն:

Խորհուրդը բաղկանում է 12 անդամից, բաց գործունեությունը բոլոր ճյուղերում լայն թափով առաջ տանելու նպատակով ստեղծվում են հատուկ մասնաժողովներ, որոնք կազմվում են խորհրդի անդամներից և դրուսից հրավիրված ձեռնահաս անձներից: Այսպես, կազմակերպվում են հետևյալ մասնաժողովները՝ ճաշարանի, որքանոցի, գրադարան-ընթերցարանի, ֆինանսական, կալվածական, նպաստամատույց, գյուղատնտեսական, գրական ֆոնդի, հրատարակչական, ներկայացուցիչների և երեկույթների, թուրքահայ գաղթականների (հետագա տարիներին ավելանում են նաև մասնաժողովներ, հանձնաժողովներ, լիազորներ և այլն):

1908 թ. խորհուրդը, 1881 թ. խորհրդի մնաց, անմիջապես դիմումներ է ուղարկում Կովկասի և Անդրկովկասի հայաբնակ վայրերը՝ ընկերության ճյուղեր բաց անելու համար: Խորհուրդը վերակազմվում է փետրվարի 2-ին, իսկ մարտի 28-ին արդեն բացվում է 18 ճյուղ հայաբնակ քաղաքներում և գյուղերում: 1908 թ. վերջին ընկերությունն ուներ 40 ճյուղ (հետագայում այդ թիվը մեծանում է):

Ընկերության տեղական ճյուղերը այս երրորդ շրջանում ավելի քան երեք կարևոր ծառայություն են մատուցում ընդհանուր մարդասիրական-մշակութային գործին և այս հասկանալի է, երբ նկատի ունենք, որ առաջին շրջանում խորհրդին աջակցում էին 19 ճյուղեր, միևնույն երրորդ շրջանում (մինչև 1911 թ.) ընկերությունն ուներ 45 ճյուղ: Խորհուրդն իր նպաստները տեղական ճյուղերի միջոցով բաժանում էր դպրոցներին: Խորհրդին աջակցում և իրենց նպաստն են բերում բոլորը: Ահա մի նմանակ Ալ. Մանթաշյանից.

«Ստացա պատվարժան խորհրդի 18 հունիսի նամակը՝ Կովկասում վարժարաններ բաց անելու հարցի վերաբերյալ: Ես արդեն գրած եմ Թիֆլիսի մեր գրասենյակը, որ 20000 ռուբլու անվանական արժողությամբ Кредитное общество-ի օրիգինալներ գնեն և հանձնեն Խորհրդին, որպեսզի այդ դրամագույնը անձեռնմխելի պահելով, տոկոսը (տարեկան 200 ռուբլի) գործածե մեր բացվելիք դպրոցների համար:

Խորապես շնորհակալ եմ այն զգացմունքների մասին, որ պատվարժան Խորհուրդի արտահայտում է իմ նկատմամբ, իր վերոհիշյալ գրությամբ:

Ալեքսանդր Մանթաշյան¹²:

14 հուլիսի 1908 թ., Փարիզ

1910 թ. ապրիլի 24-ին Կովկասի Հայոց Բարեգործական ընկերության ընդհանուր ժողովը որոշում է «Աղերսել Նորին Վեհափառության, որ նա լինի բարձր հովանավորող անդամ ընկերության, մանավանդ, որ նրա արտին միշտ մոտ է եղել մեր ընկերության գործունեությունը»: Իզմիրյան

¹² Նույն տեղում:

Մատթեոս Բ. կաթողիկոսը ի պատասխան այդ ընտրության՝ ուղղում է խորհրդին հետևյալ հայրապետական կոնդակը.

Գերագնի նախագահաց ընդհանուր ժողովոյ և խորհրդի և պատուական տեսրոց անդամոց Բարեգործական Ընկերութեան Հայոց Կովկասու, հարազատ և հաստատարիմ որդոց մօրս լուսոյ Ս. Էջմիածնի բազմասցի շնորհ, սէր և ողջոյն փրկչաւանդ հաճոյեք հայրապետական օրհնութեամբ:

Գոհումակութեամբ ընկալաք զհետագիւր սիրեցեալ առ ի մէջ որդոցդ ի 25 ամսեանն ապրիլի, յորմէ իրազեկ եղաք, կօժ ընդհանուր ժողովն Բարեգործական Ընկերութեանդ Հայոց Կովկասու որոշեալ է համարել զՀայրապետն լրութեան Ազգիս պատուաւոր անդամ Հովանաւորող Ընկերութեանդ:

Հոչակ թելմնաւոր և արդիւնաշատ գործունէութեան Բարեգործական Ընկերութեանդ ի սկզբանէ անտի ցալսօր քաջայայտ է մերագնեայ ժողովրդեան, զի պատկառելի հաստատութիւնդ, բազմաթիւ ճիւղաւորութեամբ իւրովք, ընդ հովանեաւ բարեխնամ պետութեան Ռուսիոյ, շնորհիւ բարեմիտ և զիտակից անձանց ձեռն օժանդակութեան կարկաւէ յամենայն ժամ բազմաթիւ դժբախտ անձանց, չքաւորաց, ուսումնաստեմէ պատանեաց և առհասարակ ամենայն կրթական և հանրօգուտ ձեռնարկութեանց և հաստատութեանց, որով մեծապէս նպաստէ մտաւոր և բարոյական յառաջդիմութեան և երջանկութեան Ազգիս:

Արդ՝ ընկալեալ Մեր գորոշումն Ընդհանուր Ժողովոյ սոյնպիսի բազմարդիւն Ընկերութեանդ վասն կոչման պատուաւոր Հովանաւորող անդամութեան Մերոյ, որ ի յարգանս Հայրապետութեան Ամենայն Հայոց, այսու Հայրապետական Կոնդակաւ մերով յայտնեմք սիրելի որդոցդ զսրտագին գոհումակութիւնս Մեր հաճոյեք օրհնութեամբս, մաղթեմք առ Տէրն տէրանց ի հաճոյս իւր ընդունել զբոլորաւնէր վաստակս Մեծայարգ անդամոցդ և պարզեւ բազմավաստակ սիրելեացդ զմաստութիւն, զեռանդ բարեգործութեան և զքաջատոյջութիւն՝ մովին սրտաբոխ տաւանդեամբ և անձնուիրութեամբ շարունակել զթելմնաւոր գործունէութիւնն Զեր յօգուտ տաւապեալ ազգիս:

Ողջ լերութք, զօրացեալ ի Տէր, պահպանեալ ի խնամս Հօրն երկնաւորի և օրհնեալ ի Մէջ. Ամէն¹³:

ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. Կաթ. Ամ. Հայոց

2 Մայիսի 1910 ամի և ըստ տոմարիս ՌՅԾԹ

Ի Հայրապետութեան Մերում Ա. ամի

յԱրարատեան Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի

Ի Վաղարշապատ

Թ. 1192

1908 թ. գալստնելում տարածված հիվանդությունների առաջն առնելու համար ընկերությունը դեղորայք է բաժանում աղքատներին, մյուս կողմից օգնում է դպրոցներին, բաց է անում ջուլհականոց-արհեստանոց, կազմակերպում է դասախոսություններ, ժողովրդական ներկայացումներ, կառուցում ժողովրդական տուն և այլն:

1911 թ. ապրիլի 19-ին Պետերբուրգում 69 տարեկան հասակում վախճանվում է Կ.Հ.Բ. ընկերության հիմնադիր-բարերար և պատվավոր անդամ Ալեքսանդր Մանթաշյանը, որը սերտ հարաբերության մեջ էր Ս. Էջմիածնի հայրապետների հետ:

Նա նպաստել է Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությանը, 10000 ռուբլի է տվել Թիֆլիսի հայոց նպաստամատույց հանձնաժողովին, նրա դուռը բախող հարյուրավոր գիտության ծարավի երիտասարդներ նրա հաշվով բարձրագույն կրթություն են ստացել:

¹³ Նույն տեղում:

Նրա նվիրաբերությամբ են իրագործվել՝ Պարիզի հայ տաճարի շինությունը, Թիֆլիսի վանքի տաճարի վերանորոգությունը, սկսած է Էջմիածնի Մայր տաճարի վերանորոգությունը և շքեղ վեհարանի շինությունը:

Մանթաշյանը գորգորանքով է վերաբերվել իր ազգի կուլտուրական գործին և սիրով Ներսիսյան դպրոցի մոր շենքի կառուցման ամբողջ ծախսն իր վրա վերցրել¹⁴:

Հայոց Մայր Աթոռը՝ Ս. Էջմիածինը, աշխարհասփյուռ հայերի սրբազան դրոշակն է, ուխտի տապանակը, միության կապը:

Այլ Մանթաշյանը իր սրտով ըմբռնեց ազգային խաչապսակ դրոշակի նշանակությունը և իր նպաստը բերեց նրա հավերժությանը:

1911 թ. Կ.Հ.Բ.Ը. ուներ 45 տեղական բաժանմունք 236800 ուրբ. նյութական կարողությամբ: Ընկերությունը պահում էր 140 դպրոց, հրատարակում հայերեն գրքեր և անվճար դասագրքեր:

Ընկերության տպարանի հրատարակած գրքերը նպաստել են հայերի ազգային զարթոնքին, մշակույթի զարգացմանը: 1911 թ. հանդիսավոր պաշտամունքում նշվել է Կ.Հ.Բ. ընկերության 30-ամյակը և հրատարակվել պատմաբան Լեոյի պատրաստած «Երեսնամեակ հայոց բարեգործական ընկերության Կովկասում 1881—1911» գիրքը՝ բաղկացած 360 էջից:

Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերությունը բեղմնավոր գործունեություն է ծավալել առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ և դրանից հետո:

Գաղթականների հսկայական զանգվածներ, լքելով հայրենական օջախները, դիմում էին գաղթի: Ուստի հայ ժողովրդի համար ստեղծված կացությունը ընդարձակում էր ընկերության անելիքները: Նա լծվում է աշխարհիստանի հայ ժողովրդի որբահավաքի աշխատանքին, օգնության ձեռք մեկնում որբին, անտունին, վիրավորին, անօթևաններին: Որպեսզի կազմակերպած կերպով կատարի գաղթականներին ցույց տրվող օգնությունը, ընկերության կից կազմակերպվում է գաղթականներին օգնող հայկական Կենտրոնական կոմիտե, որտեղ ընդգրկվում են այդ նպատակին ծառայող նաև այլ կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ:

«Կովկասի Հայոց Բարեգործական ընկերության
խորհրդին

Թիֆլիզ

29 դեկտեմբեր 1914 թ.

Ռուս-ուսական պատերազմի վերջին դիպուածների առթիւ Ընկերութեան Արմավիրի միջին Վարչութիւնը տեղւոյս այս հասարակութեան ներկայացուցիչների մասնակցութեամբ մի քանի խորհրդակցական ժողովներ է գումարել, թե պատերազմի արհաւիրքներից փախստական ազգայիններին ինչ ձևով կարող է օգնել Ընկերութեան Արմավիրի միջին և թէ որպիսի օգնութիւնը ներկայ պարագաներում իրական նպաստ կլինի թշուառներին և մեր հայրենիքին:

Այդ խառն ժողովները յանգել են այն եզրակացութեան, որ Բարեգործական ընկերութիւնը, հայ հասարակութիւնը և ազգային հաստատութեանց ներկայացուցիչները միահամուռ ուժերով ամէն ջանք պէտք է գործադրեն, որ գաղթականութեան հոսանքը մեր բնիկ երկրից չտարածուի հեռուն՝ դեպի հիւսիս ու այլուրեք, որպէսզի հայրենիքը ամայի և անմարդաբնակ չմնայ ու ժողովուրդը աստանդակաւ թափառուով, բարոյական և տնտեսական քայքայման չենթարկուի:

¹⁴ «Նոր դպրոց» 1911 թ., № 15—16, էջ 32:

Այս սկզբունքով Արմավիրի հայությանը ջանադիր է, որ Արմավիրը հայ գաղթականներին հրապուրող մի ապաստարան չլինի, ուստի և Վարչությունն բոլորովին հեռու է այստեղ գաղթականներ պատսպարելու, ձրի ճաշարաններ, ապաստարաններ հաստատելու և պահպանելու մտքից:

Սակայն դժբախտաբար հայ գաղթականների հոսանքը տարածուն է հիսսիսային Կովկասում, հասել է Արմավիր և անցել անելի հեռուն, օրեցօր մեծ քաղմության է գալիս Կարսի, Սարիղամիշի, Ալեքսանդրապոլի, Արդուինի, Արդահանի շրջակայքներից, չքատրներ շատ կան, շարունակ դիմում են Բարեգործական Ընկերության և օգնություն են հայցում: Ընկերության միջոցները ինքն ըստ ինքնան շատ սուղ են և հայթաղելիք ու հայթաղյառած միջոցները սկզբունքով ուղարկունել և ուղարկունելու են այսուհետև սարսափի վայրերը՝ Երևան, Կարս, Սարիղամիշ, Թիֆլիզ Բարեգործական Ընկերության խորհուրդին և ազգային հաստատություններին յատկապես այն նպատակով, որ խորհուրդը և ազգային հաստատությունները ամեն ջանք գործ դնեն գաղթականության հոսանքը կանգնեցնել արհավիրքի ենթարկուած վայրերին մերձակայ տեղերում և թույլ չտան գաղթող ժողովրդին հեռանալ Անդրկովկասից: Այդ նպատակով արդեն Վարչությունն մի քանի օր առաջ փոխադրել է հազար ուրբի Երևանի առաջնորդ Տէր Խորեն եպիսկոպոսին, այդ մասին հետագրով տեղեկություն տալով խորհուրդիդ և Ս. Էջմիածնի Սրբազան Սինոդին ի գիտություն: Սույն դեկտեմբերի 20-ին ուսուցիչ Վ. Նահապետեանի հետ Վարչությունը խորհուրդիդ անունով ուղարկել է նաև մի հազար եօթը հարիւր ուրբու արժողութեամբ տաք հագուստներ և զանազան իրեր հայ կամաւոր զինուորների ու փախստականների համար, քաշխումը թողնելով խորհուրդիդ հացեղություն, այդ մասն Վարչությունը պաշտօնական գրություն ու հեռագիր է ուղարկել խորհուրդիդ նախագահին¹⁵:

Փախստականներին օգնություն հասցնելու գործը, սկսած 1914 թ. նոյեմբերի 22-ից մինչև 1915 թ. փետրվար ամիսը, ամբողջովին ծանրանում է ընկերության կից ստեղծված կոմիտեի վրա: Կոմիտեն նյութական, բժշկական և այլ օգնություն է ցույց տալիս ոչ միայն հայ, այլ նաև ռուս և այլ ազգի զինվորներին: Հիվանդությունների, համաճարակը անարգել կերպով զարգանում էր և խլում մեծ թվով զոհեր:

Կենտրոնական կոմիտեն անմիջապես ձեռնարկում է բժշկա-սանիտարական օգնության կազմակերպմանը և բաց է անում մի շարք սննդականներ: Հիվանդանոցներ է բացում հետևյալ վայրերում՝ Ալեքսանդրապոլ, Կարս, Կաղզվան, Ախալքալակ, Նախիջևան, Ղարաքիլիսա, Ալաշկերտ, Վան, Մանազկերտ, Մազրա և այլուր: Կենտրոնական կոմիտեն բաց է արել նաև մի շարք դպրոցներ, ինչպես նաև որբ երեխաների համար ապաստարաններ:

Կոմիտեն փախստական արհեստավորների համար բացում է դերձակների, կազմատան, կոշկակարի, ոսկերչական և այլ արհեստանոցներ, թվով 13 արհեստանոց, 273 մարդու համար: Պատերազմական վայրերում դաշտերը ցանելու և ավերած տնտեսությունները վերականգնելու համար կոմիտեն կազմակերպել է հատուկ տրանսպորտ և այլն:

Գալառներում ընդարձակ գործունեություն ծավալելու համար որոշված էր այնտեղ գործող ընկերության ճյուղերի ծառայությունից օգտվել, ուստի բնականաբար Կովկասի Հայոց բարեգործական Ընկերությունը և հայկական կենտրոնական կոմիտեն 1915 թ. միանում են ունենալով մեկ խորհուրդ, մեկ դրամարկղ և այլն:

Հետագա մի քանի տարիների ընթացքում խորհուրդը գլխավորապես զբաղվել է գաղթականների պարենավորման հարցով: Նա հիմնում է ա-

¹⁵ Ծ. 28, ց. 1, գ. 110 թ. 22. 23:

ռանձին պարենավորման հանձնաժողով և պահեստներ է բացում գաղթական վայրերում: Օգնության է կանչում բոլորին:

Ահա թե ինչ է գրում պատերազմից վնասվածներին օգնող հայկական կենտրոնական կոմիտեին Ամենայն հայոց կաթողիկոսի բարձր հովանավորության ներքո գտնված եղբայրական օգնության Երևանի թեմի հանձնաժողովի նախագահ Խորեն եպիսկոպոս Մուրադբեկյանը. 1915 թ. մարտի 6-ին Երևանից.

«Հանձնաժողովն ստացել է կոմիտեի ուղարկած 250 հատ տաք ֆուֆայկաներ, փախստականների համար: Հաղորդելով վերոհիշյալը, խորհուրդս, ի դիմաց փախստականների, հայտնում է Ձեզ իր շնորհակալությունը»¹⁶:

Ավելանում են ընկերության ճյուղերը, ավելանում է նաև ընկերության նպաստով պահվող դպրոցների թիվը: 1916—1917 թթ. ուսում. տարվա ընթացքում ընկերությունը ունեցել է 135 դպրոց: Ընկերությունը 1915—1917 թթ. հրատարակել է նաև «Համբաւաբեր» հասարակական, գրական շաբաթաթերթը, որը ունեցել է նաև հավելվածներ որք երեխաների համար և անվանացանկ փախստական որք երեխաների: Ընկերությունը իր միջոցներով հնարավորին չափ օգնել է բազմաթիվ բարեգործական միությունների, Թիֆլիզի բարեկարգմանը, օգնել նաև վրացի և այլ ազգի կարիքավորներին:

Հայաստանը դարձել էր «որբերի ու արցունքների երկիր»: Ոչ մի ընկերություն չէր կարող ամոքել հայ ժողովրդի վերքերը: Միայն ռուս ժողովրդի եղբայրական օգնությամբ է, որ հայ ժողովուրդը կարողացավ ոտքի կանգնել և իր երկրի տերը դառնալ:

Վրաստանում սովետական կարգեր հաստատվելուց հետո, 1921 թ. մարտի 2-ին, Կովկասի Հայոց Բարեգործական ընկերության վարչությունը որոշում է. «աչքի առաջ ունենալով, որ բարեգործական ընկերության գույքերը պատկանում են ... հայության, խորհուրդը միաձայն որոշեց ընկերության բոլոր գույքերը թե շարժական և թե անշարժ համարել Հայաստանի հանրապետության սեփականությունը»¹⁷:

Այսպիսով, 40 տարիներ շարունակ գործելուց հետո, 1921 թ. Կովկասի Հայոց Բարեգործական ընկերությունը դադարեցրեց իր գործունեությունը:

Անուրանալի է նրա բերած նպաստը և թողած ավանդը հայ ժողովրդի կյանքում: Նա մեծապես նպաստել է հայ ժողովրդի հոգևոր և մշակութային վերելքին, ազգապահպանության և առաջադիմության գործին, գրականության զարգացմանն ու լուսավորության տարածմանը, դպրոցների բացմանն ու պահպանմանը, խնամել որբերին ու գաղթականներին, օգնել բոլոր կարիքավորներին, հոգ է տարել մանուկ անդաստանի անխոնջ մշակի՝ հայ ուսուցչի վիճակին ու պատրաստակամությամբ արձագանք տվել հայ մտքի զարգացման առաջապահ գիմվոր՝ հայ գրողի օգնության կանչին:

Անշուշտ ունեցել է նաև վրիպումներ, տարբեր հոսանքների ազդեցություններ:

Տարբեր ժամանակներում Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերու-

¹⁶ Ժ. 28, ց. 1, գ. 116, թ. 64:

¹⁷ Ժ. 28, գ. 285, թ. 1:

թյան մեջ ընդգրկվել են Ս. Էջմիածնի բարձրաստիճան հոգևորականներ և միաբան հայրեր, որոնցից են՝ Գևորգ Դ, Մկրտիչ Ա, Մատթեոս Բ, Գևորգ Ե Ամենայն Հայոց կաթողիկոսները, գերաշնորհ Ներսես արքեպիսկոպոս Վարժապետյան, Երեմիա արքեպիսկոպոս Գալստյանց, Գրիգոր եպ. Գառնակերյան, Ներսես եպիսկոպոս Խոդավերդյան, Սուքիաս արքեպ. Պարզյանց, Մեսրոպ արքեպ. Սմբաթյանց, Արիստակես արքեպ. Սեդրակյանց, Գրիգորիս արքեպ. Աղվանյանց, Խորեն արքեպ. Մուրադբեկյանց, Գևորգ արքեպ. Չորեքչյան, Գարեգին արքեպ. Հովսեփյան, Մեսրոպ արքեպ. Տեր-Մովսիսյան և բազմաթիվ անվանի արքեպիսկոպոսներ, վարդապետներ ու քահանա հայրեր, հայ նշանավոր մտավորականներ՝ գրողներ, հրապարակախոսներ, իրավաբաններ, նկարիչներ, երաժիշտներ, բժիշկներ։ Թվենք մի քանիսին.

Գաբրիել Սունդուկյան, Պերճ Պողոսյան, Ղազարոս Աղայան, Ալ. Ծիրվանզադե, Հովհ. Թումանյան, Վրթանես Փափազյան, Աբգար Հովհաննիսյան, Մանուկ Աբեղյան, Ալ. Ծատուրյան, Գարեգին Լևոնյան, Ավետիք Արսախանյան, Սեմեքերիմ Արծրունի, Հովհ. Մալխասյան, Ստ. Մալխասյան, Գրիգոր Արծրունի, Համբարձում Առաքելյան, Լեո, Գ. Չմշկյան, Գևորգ Բաշինջաղյան և շատ ու շատ ուրիշներ։

Կովկասի հայոց բարեգործական ընկերության հարուստ արխիվը գտնվում է Հայաստանի պատմության պետական կենտրոնական արխիվում։ Թերթեթով նրա 40-ամյա պատմության էջերը անխառն հիացմունքի և երախտագիտության զգացումով են հիշում նրա հիմնադիրներին, բոլոր տարիների ղեկավարների և անձնվեր գործիչների ու գործակիցների մատուցած անմոռաց ու բոլորանվեր ծառայությունները՝ հոգուտ հայ ժողովրդի և հայկական մշակույթի։

Հայկական սփյուռքում այդ մեծ գործը այսօր շարունակում է Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միությունը, որը հիմնադրվել է Առաջին համաշխարհային պատերազմից առաջ, 1906 թ. մայիսի 15-ին, Եգիպտոսի մայրաքաղաք Կահիրեում, Պողոս Նուբար փաշայի կողմից։ Միության նախագահներն են եղել Պողոս Նուբար Փաշան (1906—1909)

Գալուստ Գյուլպենկյանը (1909—1932)

Ջարեհ Բեյ Նուպարը (1932—1940)

Պողոս Քոլոլյանը (1940—1942)

Արշակ Գարագյուզյանը (1942—1953)

1954-ից՝ Ալեք Մանուկյանը, որն ընտրված է ցմահ։

Ինչպես գրել է իր Հայրապետական կոնդակում Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը Հ.Բ.Ը. Միության 34 տարիների անկողնույն և լիաստակաշատ նախագահ Ալեք Մանուկյանին.

«Նեղոսի ափերին 1906 թ. ծնունդ առած Բարեգործական Հայկական կազմակերպությունը ուրաուն տարիներ շարունակ հայոց ազգային կեանքի ծոցում մնացել է հաստատ ու աներեր, առատօրեն բարոյական և նիթական բարիք բաշխելով մեր Մայր եկեղեցուն, ի սփիտս աշխարհի հայկական կրթական հաստատություններին, ազգաշեն հայրենասիրական ձեռնարկներին, մշակութային իրագործումներին, միշտ և ամենուր շինարար եղանակով, կենսունակությամբ ոգի և հայտնեմ գոյատևելու հաստք ներարկելով պանդուխտ հայության բաբախող սրտին»¹⁸։

¹⁸ «Էջմիածին» ամսագիր, 1986 ժԱ—ԺԲ, էջ 11։

ԳՐԻԳՈՐ ՍՅՈՒՆԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ՀՈԳԵՎՈՐ ԽՄԲԵՐԳԵՐԸ
(Նորահայտ «Միաշաբաթ օր հանգստեան» խմբերգի
հրապարակման առթիվ)

Գրիգոր Սյունի Միրզայանը հայ դասական երաժշտական ստեղծագործության և ընդհանրապես անցյալի ազգային երաժշտական արվեստի ականավոր, բազմաշխատ և բազմադյուն գործիչներից է. երգահան, ժողովրդական երաժշտությունը գնահատող և հավաքող, երգչախմբի և նվագախմբի խմբավար, ուսուցիչ... Դեռևս անցյալ դարի վերջերից և մինչև 20-րդ դարի 30-ական թվականների կեսերը իր գործունեության այս բոլոր ոլորտներում Սյունին իր շոշափելի լուծման է ներդրել և, հայ դասական այլ երաժիշտների հետ, դարձել է ազգային երաժշտության զարգացմանը սատարող երախտավոր:

Սյունիի ժողովրդական, մասնավորապես գեղջկական երգերի խմբերգային մի շարք մշակումները խորապես թափանցել են հայ կատարողական արվեստի ասպարեզը: Ո՛ր երգչախումբը չի երգել, իր ունկնդիրներին հիացնելով ու ջերմացնելով, նրա «Այագ-յագ»-ը, «Խնկի ծառ»-ը, «Սարերը հովել ա»-ն և «Սարերի հովին մեռնիմ»-ը... Փոքրինչ ստվերի տակ մնացել և գրեթե մոռացության են տրվել Սյունիի հոգևոր ստեղծագործությունները, մինչդեռ այս բնագավառում ևս նա նշանակալից գործեր է թողել:

...Մեղմուկ Գանձակեցի (Գետաբեկ գյուղից), Սյունին իր պատանեկությունը և սկզբնական ուսման ընթացքը անց է կացրել Դարաբաղում: Այստեղ, Շուշիի թեմական դպրոցում նա աշակերտել է Գարեգին քմ. Հովհաննիսյանին (Նիկողայոս Թաշճյանի աշակերտներից) և նրա ղեկավարու-

թյամբ յուրացրել հայկական ձայնագրությունը: 1891-ին, 15 տարեկան հասակում, ընդունվել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարան, մեկ տարի նրա երաժշտության ուսուցիչն եղել է Սահակ Ամատունին, ապա, մեկ տարի՝ Ք. Կարա-Մուրզան, որի ղեկավարությամբ սկսել է յուրացնել եվրոպական երաժշտության տարրական տեսությունը: Պարապել է արդյոք Սյունին 1893-ից Կարա-Մուրզային փոխարինած Սողոմոն սարկավազի՝ ապագայի Կոմիտաս վարդապետի դասարանում և երգել է արդյոք նրա խմբում ևս՝ այս մասին ուղղակի տվյալներ չկան: Բայց, դրա փոխարեն, հաստատապես հայտնի է, որ ճեմարան գալով, ծանոթանալով ու մտերմանալով դեռևս ուսանող Կոմիտասի հետ, ի դեմս նրա, ինչպես և Սահակ Ամատունու, Գրիգորն իրեն գտել է երաժշտական մի միջավայրում, ուր ամեն բանից ավելի կարեւոր էր դիտվում ժողովրդի՝ դարերով կուտակած երաժշտական գանձերը նոտաներով հաստատագրելը: Եվ, ահա, Կոմիտասի օրինակով, որի նվիրվածությունը այդ գործին արդեն այն ժամանակ գրեթե մոլենաճողության էր հասնում, Գրիգորը նույնպես սկսում է ժողովրդական և հոգևոր եղանակներ գրի առնել, և խոշոր չափով հենց այդ հանգամանքն էր, որ որոշեց նրա ապագա մասնագիտական կոչումը:

Էջմիածնում Կարա-Մուրզային և Կոմիտասին աշակերտած կամ նրանց հետ շփում ունեցած երաժիշտ-ճեմարանականների մի այլ հակումը կամ երազանքն էլ

երգչախումբ կազմել և ժողովրդական երաժշտության համերգ տալն էր: Գրիգորը ավարտելով ճեմարանի միայն դասարանական բաժինը, արդեն 1895-ին իր հարազատ Շուշիում խումբ կազմեց և տվեց իր «առաջին համերգը»: Այնուհետև մեկնեց Պետերբուրգ ուսման: 1898-ին որպես թուշակառու ընդունվեց կոնսերվատորիա, աշակերտեց Ալեքսանդր Ռուսոյիչևերի՝ Ն. Ա. Ռիմսկի-Կորսակով, Ա. Ն. Գլազունով... և 1904-ին ավարտեց կոնսերվատորիայի դասընթացը:

Պետերբուրգում Այունին սուկ ուսումնառությամբ չսահմանափակվեց: Այն տարիներին Ռուսաստանի մայրաքաղաքում հայ ազգային, մասնավորապես ուսանողական բաժնականին աշխույժ կյանք կար, և Այունին նաև այդ կյանքի եռանդուն մասնակիցներից էր: Նա դարձավ հայկական համերգների և ուսանողական տարեկան երեկոյների կազմակերպող, ստեղծեց երգչախումբ և ժողովրդական նվագարանների խումբ, ղեկավարեց դրանք: 1899-ից ընդունեց տեղի հայկական եկեղեցու արդեն ճանաչում վայելող երգչախմբի ղեկավարությունը, սովորեցրեց ոչ միայն Մ. Եկմալյանի «Պատարագը», այլև Եկմալյանի օրհանկով ինքն ևս հոգևոր եղանակներ բազմաձայնեց և կատարեց: Դրանցից էին այն երկու հատվածը, որ հետագայում (վերանայված վիճակում) նա տպագրել տվեց Գ. Լևոնյանի «Գեղարվեստ»-ում՝ «Քրիստոս ի մեջ մեր յայտնեցաւ» և «Ի Վերինն Երուսաղէմ», որի մասին հեղինակը հետագայում Գ. Լևոնյանին գրել էր, թե «Ռիմսկի-Կորսակովի ամենասիրած երգերից էր և ամեն անգամ հառուկ կուգար լսելու»:

Բարձրագույն երաժշտական ուսումն ավարտելուց հետո Այունին հրավիրվեց Թիֆլիսի և իր աշխատանքով կապվեց Ներսիսյան դպրոցի հետ: Նա նաև ստանձնեց Թիֆլիսի Վանքի Մայր տաճարում խմբերգային սպասարկումը և այստեղ իր աշակերտական երգչախմբով արժանի կերպով շարունակեց Մ. Եկմալյանի ընդհատված փառքն գործունեությունը: Դասավանդեց նաև այլ դպրոցներում և ճանաչվեց որպես սիրված ու գնահատված մանկավարժ: Անշուշտ, շարունակեց նաև ստեղծագործական եռանդուն աշխատանքը:

«Ներսիսյան»-ում Այունիի աշակերտներից էր հետագայում անգուգական երգիչ Ծարա Տալյանը, որ Այունիին գնահատել է որպես իր «առաջին իսկական ուսուցիչը»: Նրա հուշերում նաև կարդում ենք. «Իբրև խմբավար Այունին փայլում էր բազմաթիվ համերգներում, երբ կատարում էր

ժողովրդական երգերի իր սքանչելի մշակումները... պակաս չէր հաջողությունը նաև եկեղեցում՝ Եկմալյանի Պատարագը կատարելիս: Այունին ստեղծագործել էր իր Ալեքսանդր «Քրիստոս ի մեջ»-ը, որ կատարում էինք հաճախ...»:

Այունի-երաժշտին և մարդուն Տալյանը դիպուկ բնութագրել է նաև որպես «շատ անհանգիստ խառնվածքի տեր»: Եվ գուցե հենց այդպիսի խառնվածքն էր պատճառը, որ 1908 թվականից սկսած, երկար ժամանակ Այունին վարեց գրեթե «թափառական» մի կյանք: Նախ մեկնեց Տրապիզոն, որտեղ ժողովրդական երգեր էր հավաքում և ուսումնասիրում հայ գյուղացիության ազգային ու սոցիալական ծանր վիճակը: Ապա՝ աշխատեց Կարինում, դասավանդում էր Սանասարյան վարժարանում և շարունակում ժողովրդական կյանքի իր ուսումնասիրությունները: Հետո նորից Թիֆլիսում էր, գործակցեց այստեղ խմբված հայ երաժիշտներին՝ Սպիրիդոն և Ռոմանոս Մելիքյան, Անուշավան Տեր-Ղևոնդյան, Քրիստափոր Քուշնարյան... Դարձյալ խումբ կազմեց և համերգներ տվեց, կատարեց և իր քեմական գործերը, հիմնեց «Հայ տեսաբան երաժշտագետների ընկերություն»: 1919-ին հրավիրվեց Թեհրան ուսուցչության, ուսումնասիրեց պարսկական դասագրքերը (մուղամները), ապա նորից եկավ Թիֆլիս, հետո՝ Կ. Պոլիս... Բանաստեղծ Մերութան Պարսամյանը նրա գալը ողջունելով, գրում էր՝ «Գրիգոր Այունի... երաժիշտ, որ իր տաղանդին աշխարհ գեղեցիկ արտահայտություններով մեր ամենուս համակրության արժանացած է: Ծանոթ է իր արտադրած երաժշտական կտորներով և մասնավորապես «Անդրանիկի քայլերգով», որում պես այնքան անտիպ եղանակներ այ ունի...»: Բայց Կ. Պոլսում, ինչպես ինքը Այունին է գրել, շուտով «վրա է հասնում քեմալական խուճապը» և նա, որ հաստատ որոշում էր ընդունել առողջությունը վերականգնելուց հետո վերջնականորեն հիմնվել ու աշխատել Երևանում, տարագրվող բազմաթիվ հայերի հետ ստիպված տեղափոխվում է Ամերիկա:

Կյանքի վերջին մեկուկես տասնամյակը Այունին անցկացրեց գլխավորապես Ֆիլադելֆիայում: Այստեղ, տարագիր հայության մեջ, նա մշտապես հանդես եկավ որպես Խորհրդային Հայաստանի ջերմ բարեկամ, իրականացրեց բազմակողմանի հանրօգուտ գործեր. հիմնեց «Հայ արվեստի միությունը»՝ երաժշտական, թատերական և պարի բաժանմունքներով, իր կազմած ժողովրդական խմբերով բազմաթիվ համերգներ տվեց,

հայ ժողովրդական երգը իր մշակումներով հնչեցրեց մաս միջազգային լսարաններում... Հայրենիքի կարոտն, անշուշտ, զգում էր՝ «Ես այնքա՛ն եմ կարոտել մեր Խորհրդային Հայրենիքին, որ ցկարագրել չեմ կարող: Հիվանդություննս պատճառներն գլխավորն է, որ հայրենիք գալու և ամբողջ ուժով ու եռանդով անոր վերաշինական գործին մասնակցելու քայլերս կատեցում է», գրել է մա դեռևս 1926 թվականին իր մամուլներից մեկում: Նրա մոր երգերում տեղ գտան իր վերածնված հայրենիքի թեմաներն ու կերպարները, տպագրում և կատարում էր մասնատված հայ կոմպոզիտորների գործեր: Միացյալ Նահանգներում Սյունիի ծավալած ընդարձակ գործունեությունը ցկատելի նպաստում էր սփյուռքահայերի ազգային-մշակութային կյանքի կազմակերպմանը և նրանց Սովետական Հայաստանի կյանքին ու մշակութային տեղյակ պահելուն: Ինչպես մշված է հայ երաժշտության պատմության աղբյուրներում, 1939 թ. Սյունին իր մահկանացուն կնքեց որպես «սովետահայ աշխատավորության խանդավառ երգիչ»:

Սյունիի հոգևոր խմբերգերը անհամեմատ սակավ են եղել, քան աշխարհիկ ստեղծագործությունները: Սակայն, դրանք մասնաճանաչում սակավ չափով են պահպանվել կամ առ այսօր հայտնաբերվել*: Ստորև հակիրճ կանգ կառնենք տպագրված խմբերգերից երկուսի՝ «Քրիստոս ի մեջ մեր լայնեցա» և «Ի վերինն Երուսաղեմ» երգերի վրա և քիչ ավելի մանրամասն կներկայացնենք գործնականորեն մոր հայտնաբերված «Միաշաբաթ օր հանգրստեան» ստեղծագործությունը: Այս երեք խմբերգերում էլ ցայտուն կերպով դրսևորվել են կոմպոզիտորի գրելաձևի կարևոր հատկանիշներ:

«Քրիստոս ի մեջ»-ը հայկական ավանդական պատարագի լայնորեն ծանոթ այն երգերից է, որոնց կատարման ժամանակ ունկնդիրները ինքնաբերաբար ձայնակ-

ցում են երգչախմբին, նրա հետ կրկնելով այս դեպքում՝ «քայլերգային» ընթացք ունեցող, մատչելի և հաճելի մեղեդին: Լսողության մեջ վաղուց արմատացած յարմեղեդին բազմամայնելիս, Սյունին դրան մոտեցել է բավականաչափ ազատ, ստեղծագործական սկզբունքով: Գոյություն ունեցող և միմյանցից քիչ զանազանվող տարբերակների մեջ, Սյունիի տարբերակում ևս խոսքային տեքստը միալար վանկաչափվում է, և խոսքերի առաջին չորս երկտողերի սահմաններում հիմնական մեղեդին գրեթե անփոփոխ կրկնվում է: Բայց Սյունին բուն մեղեդին յուրովի խմբագրել, ավելի հարստացրել է, ճիշտ կլիներ ասել՝ պարզապես ավելի կենդանացրել, գունեղացրել և ջերմացրել է, դրան տվել է մի նոր քնարական երանգ, և դա շատ բանով կանխորոշել է երկի հուզական ներգործությունը: 5-րդ երկտողի մեղեդին ավելի (քան մույն երգի այլ տարբերակներում) եռանդուն զարգանում է, և 6-րդի՝ երգն եզրափակող վերջավորության մեջ՝ անսպասելիորեն հանգչում է մի մոր հիմնաձայնի վրա, ու դա ևս մոր թարմություն է հաղորդում ամբողջությանը:

Անշուշտ, երգի հաջողության հիմքը մեղեդիի վերամշակումը չէ միայն, նրանում մեծ դեր է վերապահված մասնաշինակությանը և բազմամայնության ստեղծագործաբար օգտագործմանը:

Երաժշտական այսպիսի ձևը ընդունված է անվանել «հաստատուն մեղեդիով տարբերակված քառյակային ձև», և այստեղ, ներդաշնակության առումով, երաժշտական «երկտողերից» ոչ մեկը մյուսի կրկնությունը չէ: Իր ընդհանուր առմամբ փոքր ծավալում այն հարուստ է երկրորդական-մեղեդիական գեղեցիկ ընթացքներով: Վեցաձայն խառն երգչախմբում արդյունավետ կիրառված են մասնաշինակային հակադրումներ՝ ընդհանուր առմամբ թանձրից դեպի համեմատաբար պայծառ: Հատկապես տպավորիչ է «Արդ պաշտօնեայք» խոսքերով սկսվող երկտողի գորեղ, «գոչական» հնչողությունը և սրանից անցումը դեպի խաղաղ, խոհական ավարտը: Եթե բուն ներդաշնակությունը պահված է եվրոպական հարմոնիայի ավանդական կանոնների սահմաններում, բայց երկի սկզբից մինչև վերջ (բացառությամբ 5-րդ երկտողի) հնչող ձայնառությունը և երկրորդական շարժում մեղեդիները, որ ելնչային առումով խստորեն բխում են հիմնական մեղեդիական նյութից, ամբողջությամբ ոճական որոշակիություն են հաղորդում:

* Ընդհանրապես Սյունիի երգային ստեղծագործությունը ժամանակին տպագրվել է իր փոքր մասով միայն, իսկ նրա կյանքի «թափառական» տարիներին անտիպ մնացող ձեռագրերը ցրվել են, կորել են, և ներկայումս դրանց լրիվ հայտնաբերումը իրականացվում է համառ փնտրումների գնով: Տողերիս հեղինակը հավաքել, կազմել և հրատարակության է ներկայացրել Սյունիի հատընտիր խմբերգերի 55 անուցից բաղկացած մի ժողովածու: Բնութագրական է, որ այդ երգերի կեսից ավելին պետք է տպագրվեն առաջին անգամ:

«Ի վերինն երուսաղեմ» հոգեհամ-գրստյան երգի համար Սյունին «Ժամագրքում» տպագրված մեղեդիական տարբերակները չի վերցրել: Նա մեջ է բերել մի այլ, ընդամենը չորս տարբեր հնչյունից հյուսված պարզագույն տարբերակ, որը, սակայն, իր ձայնակարգային և ձևային կառուցվածքով բավական ինքնատիպ է. սկսվելով ձայնակարգի 4-րդ աստիճանով (կվարտային օժանդակ հենակետ, «դիմող ձայն») և շարունակ անդրադառնալով այդ աստիճանին, մեղեդին «կուտակում է» մի յուրատեսակ լարվածություն, որը ամեն մի հատվածի վերջում հագիվ թե պարպվում է՝ հանգչելով հիմնաձայնի վրա, մինչդեռ մեղեդին կրկին ելնում է 4-րդ աստիճան՝ մի նոր պտույտ, լարվածության նոր շրջան սկսելու: Ամբողջությամբ՝ դա հիմնական մեղեդիական նյութի «սևեռուն միտք հաստատող» քառակի կրկնություն է, որի ընթացքում այդ հիմնական նյութը ելնելով ու դիմումով տարբերակվում է: Մեղեդիի այդպիսի կառուցվածքը հիշեցնում է հին վիպական որոշ երգերի, օրինակ՝ «Կարոս խաչ»-ի ժողովրդական եղանակավորումը: Մեղեդիական **Ֆրագներ**ի կրկնությունները այստեղ ևս, ինչպես նախորդ երգում, «հաղթահարված են» ներդաշնակության և բազմաձայնության հնարներով, դիմելով նույնպես բազմազան է, ուստի և խմբերգն ամբողջությամբ ոչ միայն լիահունչ է, այլև հնարավորին չափ շարժուն, «զգայուն», ուրեմն և՛ տպավորիչ:

«Միաշաբթ օր հանգստեան» գործը հեղինակն անվանել է **տաղ**: Այն ոչ միայն տպագրված, այլև ըստ երևույթին կատարված էլ չի եղել և այստեղ հրապարակվում է առաջին անգամ:

Համատեղման բնագիրը (վերագրված է Ն. Շնորհալուն, տե՛ս, օրինակ, Մ. Միանաարյան, Քնար հայկական, էջ 93) բովանդակությամբ մտերմիկ-անմիջական և կառուցվածքով միանգամայն պարզ է՝

Միաշաբթ օր հանգստեան
Կանաքն եկին ի Գերեզման
Եւ ողբային արտասուական
Խնդրել զՅիսուս անապական:

Ձայնեաց հրեշտակն ուրախական.—
Ձայն որ եղին ի Գերեզման,
Ձեզ անտի՛ս, յարեա՛ւ Փեսայն,
Դրունք դժոխսց խորտակեցան:

Մարիամեանքն ուրախացան
Եւ յԱստուծոյ միշտ գոհացան,
Առ աշակերտսն անդրէն դարձան՝
Տալ անտիս վասն Յարութեան:

Բայց երգը հայ միջնադարյան այն մոուզներից է, որոնցում խոսքային տեքստի արտաբերումը գտնվում է երկրորդ գծի վրա, և այդպիսի դեպքում երաժշտական բաղկացուցիչն է դառնում երկի բովանդակության, տրամադրության հիմնական կողմը:

Այս երգի ավանդական եղանակը մեզ է հասել անցյալ դարի վերջին քառորդում վերաձայնագրված երկու՝ Ն. Թաշճյանի (1873) և Կոմիտասի (1893) տարբերակներով: Սյունին թեթևակի խմբագրելով, օգտագործել է Թաշճյանի գրառումը, որ տրպագրված էր «Ձայնագրեալ երգեցողությունք արքյ Պատարագի» հատորում (2-րդ հրատարակություն, էջ 113—114, նույն եղանակով երգված է նաև «Այսօր տօն է Ծննդեան» երգը, էջ 112—113): Թաշճյանի գրառումը հետո է կոմիտասյան տարբերակի ժողովրդական դիմա-ելնելային բնորոշությունից, բայց դարձյալ (ինչպես նախորդ երգը) խիստ յուրահատուկ կառուցվածք ունի, բաղկացած է համամասնական և համաչափ դասավորված 6 հատվածներից. ստորև՝ սխեման ըստ տակտերի քանակության.

A	B	C	D	E
7	12	5+7	12	7
F				
6+6+6				

2որրորդ հատվածի միջում և վերջին հատվածից հետո հավելվող «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց» ֆրագը հատվածների տակտային հարաբերությունը չի խախտում:

Առաջին երկու հատվածը՝ A և B կազմում են հիմնական մեղեդիական նյութի շարադրության բաժին, 3, 4, 5-րդը՝ C, D և E նյութի մշակման, զարգացման բաժին և վերջինը՝ F եզրափակման բաժին:

Նույնպիսի «կազմակերպվածություն» բընորոշ է նաև մեղեդիի ձայնակարգային-տոնայնական կառույցին: A և դրա ընդարձակված տարբերակը B ընթանում են (ելրոպական տեսության տերմիններով ա-սած) հիպո-դորիական — էոլական սի մի-նորում, որը ՀԻՄՆԱԿԱՆ տոնայնությունն է: Ջարգացման C և D հատվածներում գլխավորում է նախորդ տոնայնության ցածի ձգտող հնչյունի վրա կառուցված լրա մա-ծորը (բազմաձայնության մեջ՝ միքսոի-դիական-մեղեդիական մածոր, որ ԱՆԿԱ-ՅՈՒՆ (լարվածություն առաջ բերող) տոնայնություն է: E-ն գլխավոր հիմնաձայնի վրա, կվարտային դիմող հնչյունով և ցած 2-րդ աստիճանով սի մածոր՝ ավարտելուց առաջ ընդհանուր տոնայնական կառույցը ԹԱՐՄԱՑՆՈՂ է, և վերջին F հատվածը

(բաղկացած երեք ենթահատվածից) միքսոլիդիական մի մածոր շերտմաներով հիմնական սի միներ տոնայնությունը ՀԱՍՏԱՏՈՂ է: Նյութի ձևային և լադա-տոնայնական այսպիսի «նպատակահարմար» շերտավորվածությունը և զարգացումը մեղեդիի ընդհանուր կառուցվածքը դարձնում են տրամաբանված և բովանդակությունը՝ ամբողջական, ավարտուն:

Իր խմբերգը հորինելիս կոմպոզիտորն այս դեպքում էլ նյութի հետ վարվել է ազատ, ստեղծագործաբար: Կարևոր նշանակություն է ստացել մեղեդիական բնագրի յուրովի մեկնաբանումը՝ այդ բնագրում բավականաչափ առատ ներկայացված «մելիզմատիկ» (զարդարող) հնչյունները մի փոքր պակասեցնելով, հեղինակը դրանք դիտել է որպես մեղեդիի հիմնական կառույցի հնչյուններ:

Գործը գրված է արական եռաձայն խմբի համար, մեներգող տեմոնի և մանկական խմբի կարճատև մասնակցությամբ: Բազմաձայնման եղանակը ավանդական ազատ-կոմտրաստային պոլիֆոնիան է, որ կարգավորվում է եռահնչյուն հարմոնիաներով, որոնք քիչ թե շատ որոշակի կանգառումներով չեն հատկանշում մեղեդիի բաժինների միջև եղող ցեզուրները, այլ նրանցում ստեղծում են միջանկյալ կապեր: Բնորոշ է անընդհատ շարժումը՝ ուղիղ կամ հակառակ ելևէջային և կամ միայն ուղիղ մանակումներով: Ներդաշնակությունը գերազանցապես մոդալ-լադային երանգ ունի՝ համապատասխան մեղեդիի ձայնակարգային հատկանիշներին (թեև հեղինակը չի վարանել օգտագործելու նաև եվրոպական-դասական պարզագույն ֆունկցիոնալ հարմոնիայի, ներառյալ նաև խորմատիզմի միջոցները, երբ մեղեդիի լադային ոլորտներն այդ հնարավորություններն են ընձեռել): Այն նաև առավելաբար

կոնսոնանսային է, ինչի շնորհիվ երաժշտության մեջ հիմնականում թագավորում է բարեկերպության, բարեկարգության զգացումը: Սակայն, երկն ամբողջությամբ առնված, գուրկ չէ նաև հուզումնաժին պահերից և դիմամիկական բարձրակետերից, որոնք գոյանում են առանձին ձայների վերելքների ու վայրէջքների, ինչպես և երաժշտության ձայնակարգային թարմացումների միջոցով:

Հարցն հենց այն է, որ Սյունին իր այս գործը չի դիտել որպես մի պարզուկ ուրախական երգ, այլ կառուցել է որպես ավելի խոր ապրումներ դրսևորող, գաղափար և զգացում կրող երաժշտության մի ազատ հոսք, հույզի և հայեցողության յուրատեսակ բախում կա այստեղ: Ընդհանուր հնչողությունը նկատելի լուսավորվում է «ալետիս» հատվածի մեներգային կատարումով (երանգային զանազանությունը ընդգծելու նպատակով հարմար կլինի այդ հատվածը հանձնարարել քնարական տեմոնի), որն իր հերթին «կյանքի է կոչում» մանկական ձայների հատկացված, ավելի ևս լուսավոր ֆրագր՝ «Յարեա՛ր Բրիստոս ի մեռելոց...»:

«Միաշաբաթ օր հանգստեան» մեղեդիի բազմաձայն մշակումը, որ իրականացված է գեղագիտական յուրովի մոտեցմամբ և այդ մոտեցման սահմաններում՝ վարպետորեն, ոչ միայն հետաքրքրական է հեղինակի ստեղծագործական կենսագրության առումով, այլև ունի ինքնուրույն ու մնայուն գեղարվեստական արժեք, և դրանով իսկ հոգևոր բովանդակությամբ հայ դասական կոմպոզիտորական ժառանգության մեջ մի ինքնատիպ ներդրում է:

Գ. Սյունիի հոգևոր խմբերգերը, նրա լավագույն աշխարհիկ խմբերգերի հետ հավասարապես, արժանի են գեղարվեստական կատարման:

C₁

- տիան,
- տիան,
- տիան,

Tenore solo **C₂**

ա -
ա -
ա -
ա -

D

- Լճ - տիս,
- Լճ - տիս,
- Լճ - տիս,
- Լճ - տիս,

[Մանկական ձայն]
Voce bianca

Հա - րնա՛ւ ի մե-ռե-լոյ:
Հա - րնա՛ւ Քրիս-տոս ի մե-ռե-լոյ:
ի մե-ռե-լոյ:
Հա -
Հա -
Հա -

Handwritten musical score for the song "Նայքն" (Naygn) in 3/4 time. The score is written on three systems of staves, each with a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment line (bass clef). The key signature is one sharp (F#), and the time signature is 3/4. The lyrics are in Armenian.

System 1:

- Vocal line: *Նայքն* (Naygn) - *ն* - *կին* (kin)
- Piano line: *Նայքն* (Naygn) - *ն* - *կին* (kin)

System 2:

- Vocal line: *Նայքն* (Naygn) - *ն* - *կին* (kin)
- Piano line: *Նայքն* (Naygn) - *ն* - *կին* (kin)

System 3:

- Vocal line: *Նայքն* (Naygn) - *ն* - *կին* (kin)
- Piano line: *Նայքն* (Naygn) - *ն* - *կին* (kin)

Handwritten musical score for 'The Song of the Lark' in G major (one sharp) and 4/4 time. The score is written on three staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The second and third staves begin with a bass clef and the same key signature. The melody is written on the first staff, with lyrics 'qk -' and 'pkh -' written below it. The accompaniment is written on the second and third staves, with lyrics 'qk -' and 'pkh -' written below them. The score ends with a double bar line and a question mark.

F₂

- Լի -

- Լի -

- Լի -

F₃

- տիս, ա - Լի -

- տիս, ա - Լի -

- տիս, ա - Լի -

Հա-րնալ ի մե-ռն-լոյ:

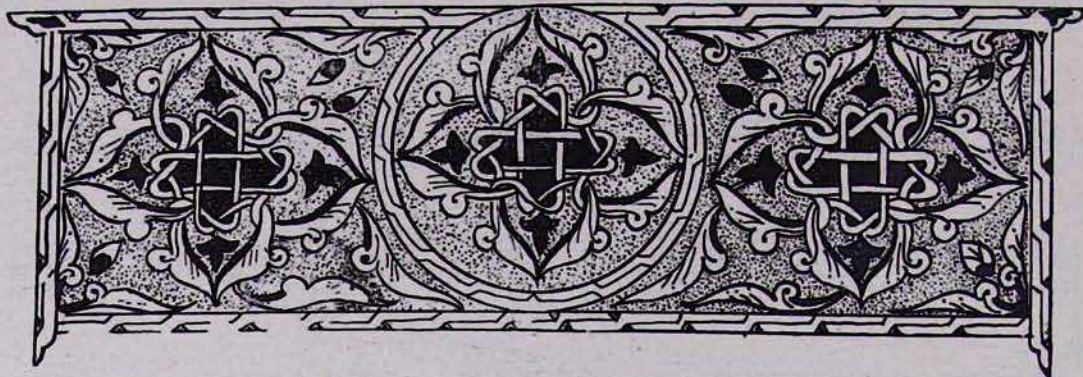
Հա-րնալ քիս-տոս ի մե-ռն-լոյ:

ի մե-ռն-լոյ:

- տիս, ա - Լի - տիս:

- տիս:

- տիս:

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԻՐԲ՝ ՆՎԻՐՎԱԾ ՏԻՊԱՐ ՀԱՅ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆԻ ԾՆՆԴՅԱՆ 80-ԱՄՅԱԿԻՆ

1986 թվականին հեյրություն (Տպարան Կ. Տոնիկյան և Որդիք) լույս տեսավ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ձեռագրատան վարիչ Նուբար Տեր-Միքայելյանի «Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկեան. կեանքը և գործը» ծավալուն աշխատությունը, որը հրատարակվել է սրբազան հոր ծննդյան 80-և հոգևոր ծառայության 80-ամյակի առթիվ:

Աշխատությունը բաղկացած է հետևյալ մասերից. «Յառաջաբան», «Միջավայրն ու ժամանակաշրջանը», «Երուսաղեմ», «Հոգևոր և վարչական պաշտոններ», «Եպիսկոպոս օծման 30 և ծննդեան 70-ամեակի հանդիսատի մշտն», «Ատենապետ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի», «Բնութագիրը», «Կոնդակներ և պաշտոնական գրություններ», «Մի քանի քանախօսություններ և անտիպ յօդուածներ», «Գրական վաստակը (16 գրքերն ու գրքույկները)», «Կեանքի տարեգրությունը» և «Նկարներու ցանկ»:

«Յառաջաբան»-ում հեղինակը համառոտակի բնութագրում է գերաշնորհ Ս. Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկեանին՝ որպես առաքինի մարդ և տիպար հայ հոգևորական, որն «իր օրինակելի վարք ու բարքով, իր երկարատև անքափի ծառայությամբ ու նուիրումով, կենդանի գեղեցիկ օրինակ է հանդիսանում մեր նոր սերունդին, յատկապես մեր Եկեղեցու աշխատասարդ հոգեւորականության համար, որ այժմ գալիս է փոխարինելու նախորդին» (էջ 6):

«Միջավայրն ու ժամանակաշրջանը» գլխում ընդհանուր գծերի մեջ հեղինակը պատմական տեղեկություններ է տալիս Ուրարտական թագավորության մայրաքաղաք Տուշպայի (Վան) և նրա բնակիչների, ինչպես նաև Վասպուրական աշխարհի Թիմար գավառի Կիրաշեն գյուղի մասին, որտեղ և 1906 թվականին ծնվել է գերաշնորհ Ս. Սիոն արքեպս. Մանուկյանը:

Այնուհետև հեղինակը համառոտակի տեղեկություններ է տալիս 1915 թվականին թուրքական իշխանությունների կողմից կազմակերպված հայկական ցեղասպանության մասին. այդ դժնդակ օրերին շատ ու շատ հայ երեխաներ որբացան և հանձնվեցին ճակատագրի քմահաճության: Այդպիսիների թվում էր նաև Սարգիս Մանուկյանը (այսպես՝ Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյան):

Հայ ժողովրդի դառը ճակատագրի այդ փոթորկահույզ ալիքները 1921 թվականին պատանի Սարգսին, 850 հայ որբերի հետ, նետեցին Երուսաղեմի հայոց վանք:

«Երուսաղեմ» գլխում հեղինակը տեղեկություններ է տալիս որբացած պատանի Սարգսի՝ Երուսաղեմի Ժառանգավորաց վարժարանում հոգևոր կրթություն ստանալու մասին, որտեղ, ի թիվս այլ ուսուցիչների, դասավանդում էին Հայ Եկեղեցու ականավոր դեմքերից Եղիշե արքեպիսկոպոս Դուրյանը (հետագայում՝ Պատրիարք Երու-

սաղեմի) և Բաբգեն եպիսկոպոս Կյուլեներյանը (հետագայում կաթողիկոս):

1926 թվականից սկսվում է Սիոն արքեպիսկոպոսի հոգևոր ծառայությունը՝ ըսկըգրում որպես սարկավագ, ապա արեղա (1930 թ.), վարդապետ (1930 թ.), եպիսկոպոս (1945 թ.):

Ընթերցողը երբ ծանոթանում է Սիոն սրբազանի կենսագրությանը, նրա առջև հառնում է առաքինի, նվիրյալ հայ հոգեվորականը: Սրբազան հայրը վարել է վանական պաշտոններ, եղել է ուսուցիչ, հոգևոր հովիվ Փրավիդենսի (1938—1946 թթ.), առաջնորդական փոխանորդ ԱՄՆ-ի միջին արևմտյան շրջանի (1946—1952 թթ.), հայրապետական պատվիրակ Հարավային Ամերիկայի (1952—1959 թթ.), առաջնորդ հայոց Ամերիկայի (1959—1966 թթ.), քարոզիչ Դետրոյտի (1966—1968 թթ.), հայրապետական պատվիրակ Եգիպտոսի, Սուդանի և Եթովպիայի (1969 թ.), առեմապետ Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի (1978-ից մինչև օրս) և այլն:

ԱՄՆ-ում պաշտոնավարելիս Սիոն սրբազանը աչքի է ընկել նաև իր շինարարական գործունեությամբ. նրա անմիջական նախաձեռնությամբ կառուցվել են բազմաթիվ եկեղեցիներ, առաջնորդարաններ, դպրոցներ, վարժարաններ, մշակութային կենտրոններ, հանդիսասրահներ և այլ շինություններ: Իր հոգևոր և շինարարական գործունեության համար Սիոն արքեպիսկոպոսը բազմիցս արժանացել է Տ. Տ. Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի անձնական և պաշտոնական գնահատանքին: Ահա թե ինչ է գրում Հայոց Հայրապետը իր 21 դեկտեմբեր 1960 թվակիր կոնդակում.

«Ամեն տեղ խորապես մխիթարունակա՞նք

և հրճունեցանք, տեսնելով Ձեր թեմի եկեղեցիներում շեն ու բարեկարգ վիճակը և Ձեր առաջնորդության ներքև գործող զինուորեայ հոգևորականության բարի եղանակն ու անձնակիր աշխատանքը: Մխիթարունեցանք և հրճունեցանք մանաւանդ տեսնելով Մեր սիրեցեալ ժողովուրդին քրիստոնէական հաւատքի ջերմութիւնը և հայկական հոգիի պայծառութիւնը ինչպէս և անարատ սերն ու հաւատարմութիւնը դէպի Հայաստանեայց Եկեղեցին և դէպի Մեր ամենուն պաշտելի Սուրբ Էջմիածինը և յաւերժական և վերածնած երկիրը մեր հայրենական» (էջ 109—110):

Սիոն սրբազանը ունի նաև լուրջ գրական վաստակ: Նա շուրջ երկու տասնյակի հասնող գրքերի և բազմաթիվ հոդվածների հեղինակ է: Նա աչքի է ընկնում նաև իր թարգմանական գործերով:

Սույն գրքի հեղինակը 7-րդ գլխում գետեղել է պաշտոնական գրություններ, գամակներ և կոնդակներ Թորգոմ արքեպս. Գուշակյանի, Գևորգ Զ և Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսների, որոնցում ըստ արժանվույն գնահատանքի խոսքեր են ուղղված Սիոն սրբազանի հասցեին:

Գրքի 9-րդ գլխում Նուբար Տեր-Միքայելյանը մեկ առ մեկ ներկայացնում է Սիոն սրբազանի հրատարակած գրքերը և տալիս համառոտ նկարագրություն դրանց մասին:

Գրքում գետեղված են նաև Սիոն սրբազանի տարիքային տարբեր շրջանների լուսանկարներ:

Սույն աշխատությունը Սիոն արքեպիսկոպոս Մանուկյանի բազմամյա հոգևոր-եկեղեցական գործունեության արժանի գնահատականն է:

ՎՈԼՈՂՅԱ ԱՐԲՈՆԱՄՅԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՀԵՐԱԿԼԻԴԻՍՍ ԿԻՊՐԱՑՈՒ ՎԱՐՔԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1985 թվականին բեզիացի Աշմալոր հայագետ Միշել վան Էսբրոեկը հրատարակեց Սուրբ Հերակլիդիոս Կիպրացու վարքի հայերեն բնագիրը՝ ներածական ուսումնասիրությամբ, ֆրանսերեն թարգմանությամբ ու ծանոթագրություններով հանդերձ¹։ Ներածական ուսումնասիրության մեջ հեղինակը հանգամանորեն քննության է ենթարկում վարքի հայերեն և հունարեն բնագրերի առնչակցության, սրբախոսական ավանդության ստեղծման միջավայրի ու ժամանակի խնդիրները, ինչպես նաև մի շարք հարակից պատմա-բանասիրական հարցեր։ Քննության արդյունքները աշխատասիրողին թույլ են տալիս առաջ քաշել հետևյալ հիմնական դրույթները։

Վարքի հայերեն թարգմանությունը Կիպրոսում հաստատված քաղկեդոնական հայերի գրական արտադրանքներից մեկն է։ Հայտնի է, որ հայերը հոծ զանգվածով Կիպրոսում հիշվում են դեռևս VI դարից։ Թեոփիլակտոս Սիմոկատայի վկայությամբ Տիբերիոս կայսրը (578—582 թթ.) կղզի էր տեղափոխել տաս հազարից ավելի հայ բնակչություն։ Պատահական չէ, որ ում անանուն հայ քաղկեդոնականի «Հայոց անցողաբանների պատմության» (Narratio de rebus Armeniae) հունարեն ձեռագրերից մեկը 1299 թվականին ընթրինակվել է Կիպրոսի մի հայկական վանքում։ Նույնպես պատահական չէ, որ Հերակլիդիոսի վարքի հայերեն բնագրի միակ ընթրինա-

կությունը պահպանվել է Ղրիմի հայ քաղկեդոնական համայնքում ստեղծված մի ձեռագրում, որն այժմ կրում է Փարիզի Ազգային գրադարանի 116—118 համարը (էջ 115)։

Վարքի հայերեն բնագրի հունական մեզ չհասած նախորինակը, ամենայն հավանականությամբ, ստեղծվել է V դարի սկզբում (էջ 126)։ Այն կառուցված է առաքելական պարականոն գրվածքների կաղապարով (էջ 122—123), մանավանդ եթե նկատի ունենանք, որ հիմնական գործող անձանց թվում հանդես են գալիս Պողոս և Բառնաբաս առաքյալները։ Հայերեն թարգմանությունը, դատելով նրա լեզվից, կատարվել է VIII—IX դարերում, քանի որ նրանում առկա են դասական գրաբարին խորթ լեզվական տարրեր (էջ 126)։

Հերակլիդիոսի վարքի պահպանված հունական բնագիրն² իրենից ներկայացնում է հայերեն թարգմանության կորած նախորինակի հետագա խմբագրությունը, որն իրագործվել է, հավանաբար, V—VI դարերի սահմանագլխին (էջ 118, 126)։ Հունական և հայկական ավանդությունների բովանդակության համեմատական տալատակը լրիվ պատկերացում է տալիս ինչպես բնագրերի աղերսների, այնպես նաև նրանց տարբերությունների մասին (էջ 116—118)։ Ուշագրավ է մանավանդ այն հանգամանքը, որ հայերեն թարգմանության եզրափակիչ դրվագին հունարեն բնագրում հաջորդում

¹ M. van Esbroeck, Les Actes arméniens de Saint Héraclide de Chypre, „Analecta Bollandiana“, t. 105, Bruxelles 1985, p. 115—162.

² F. Halkin, Les Actes apocryphes de Saint Héraclide de Chypre, „Analecta Bollandiana“, t. 81, 1964, p. 133—169.

է ևս տասներկու դրվագ, զգալիորեն մեծացնելով վարքի ծավալը: Մ. վան Էսթրոկը բազմաթիվ օրինակներով հաստատում է, որ հունարեն խմբագրության հավելյալ դրվագները հետամուտ են և, որ հայերեն բնագիրը ներկայացնում է ավանդության մախնական վիճակը: Բերենք ամենաբնորոշ օրինակներից մեկը.

Ըստ վարքի՝ Սուրբ Հերակլիդիոսը հրաշագործությանը հարություն է տալիս օձից խայթված մի պատանու, որը հունարեն բնագրում ութ անգամ հորջորջվում է՝ *Ἀέτιος*: անունով, միհնդեո հայերենում այդ անունը բացակայում է: Սակայն, ինչպես արդարացիորեն ենթադրում է հեղինակը, այդ անունը ամենայն հավանականությամբ պահպանվել է հայերեն թարգմանության մի հատվածում, որտեղ ունենք «զանմեղս պատանեակս» ընթերցվածը (էջ 148, տող 3): Հայ թարգմանիչն, ըստ երևույթին, *Ἀέτιος* բառը կարդացել է *ἀ-αίτιος* կամ *ἀναίτιος*. և այն համարելով հասարակ անուն, թարգմանել է «անմեղ»: Եթե նրա օգտագործած հունարեն մախօրհնակում այդ անունն իսկապես հիշվեր մի քանի անգամ, ապա այդպիսի թյուրիմացություն չէր կարող տեղի ունենալ: Ուստի պարզ է, որ նշված անձնավորությանը նշանակալից դեր է հատկացվել հետագայում, հունական բնագրի խմբագրման ժամանակ:

Ինչպես նշվեց, Հերակլիդիոսի վարքի հայերեն թարգմանությունը մեզ է հասել մեկ ձեռագիր ընդօրինակությամբ, որի հիման վրա էլ իրագործված է գրախոսվող հրատարակությունը: Դա Փարիզի Ազգային գրադարանի № 116—118 եռամասնյա Տոնական-ժառանգորին է³, ընդօրինակված Ղրիմում մի քանի գրիչների ձեռքով և Ավետիք վարդապետ Խոտանարակի պատվերով: Ֆ. Մակլերը ձեռագիրը թվագրում է XIV դարով⁴, Մ. վան Էսթրոկը նշում է գրության երկու թվական՝ 1307 թ. (էջ 115) և 1324 թ. (էջ 126), որոնցից մեկը վրիպակ պետք է համարել: Այս հսկայածավալ ձեռագիրը (978 թերթ, եռասյուն գրությամբ) հայ ձեռագրական և սրբախոսական գրականության ամենահարուստ գանձարաններից է և ըստ այդմ արժանի է բանասերների հատուկ ուշադրությանը:

Դժբախտաբար, վարքի հայերեն բնագիրը մեզ է հասել բավականին աղճատված վիճակում. հաճախակի են առանձին բա-

ների և նույնիսկ մտքերի աղավաղումները, ուղղագրական և կետադրական անկանոնությունները և այլն: Մ. վան Էսթրոկը նպատակահարմար է գտել բնագիրը հրատարակել անփոփոխ, լիովին արտացոլելով նրա ձեռագրական պատկերը: Ինչ խոսք, ժամանակակից բնագրագիտության տեսակետից սա ճիշտ մոտեցում է, թեև կարելի էր նաև բնագրում անհրաժեշտ ուղղումներ կատարել, ձեռագրական սխալ ընթերցումները նշելով տողատակում: Մանավանդ որ այդ ընթերցումների մեջ կան մի շարք բացահայտ աղճատումներ, որոնք հիմնովին փոխում են մախադասությունների միտքը: Այսպես, օրինակ.

128, 9—11⁵. «Սոքա էին յինքեանք եւ յայտմանէն Աստուծոյ... յաստուածայաշտութիւն դարձեալք»: Ընդգծված բառը աշխատասիրողն ընթերցել է «յայտմանէն», այնինչ ակնհայտ է, որ այստեղ պետք է վերականգնել «յազդմանէն» բառը:

130, 6—8. «Եւ որ կամի, Աստուած զարութիւն իր եւ զսքանչելիսն եւ զնշանս տալ կամարարաց իւրոց»: Ընդգծված բառը պետք է ուղղել «տալ»:

130, 9—10. «Եւ եկեալ մոռաի յԱսկիպոս տաճարն»: Ընդգծված անիմաստ բառի տակ թաքնված է «մուտ ի» կապակցությունը:

132, 1. «Եւ քարոզութեան եւ խորհոցն հաղորդ»: Թեև Մ. վան Էսթրոկը ընդգծված բառը ճիշտ է թարգմանել, բայց բնագրում թողել է նույնությամբ, այնինչ պետք էր ուղղել «խորհրդոցն»:

138, 26—27. «Դու տեսանես զփառս Քրիստոսի չէ զեղ չաստուածքն, որ ոչ իրեանց կարեն ազնել եւ ոչ այլոյ ումեք»: Ընդգծված բառը պետք է ուղղել «զեղոյ», մախադասությունը հասկանալով հետևյալ կերպ. «Դու տեսնում ես, որ Քրիստոսի փառքը նման չէ չաստվածներին...»:

142, 15—16. «զմարմինս մեր սգեցնով (=զգեցնով) ընկալար վասն փրկութեան զգի մարդկան»: Աշխատասիրողի կարծիքով ընդգծված բառը կապված է հայերեն «զոյգ/զուգ» արմատի հետ, այնինչ այստեղ մենք ունենք «ազգի» բառի աղավաղումը:

142, 21—22. «Տէր որ պատրաստ է առ ի լսել որք յուսան ի նա եւ տա նշանս անհատիցն, եհեղ զանձրեւ»: Ընդգծված բառն անհրաժեշտ է ուղղել «տալ», որպես «լսել» բառի համադաս անդամ:

144, 24. «մահոցեալ կաց առաջի աչաց

³ Ձեռագրի նկարագրությունը տե՛ս F. Macier, *Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1908, p. 57—61.

⁴ Անդ, էջ 61:

⁵ Նշում ենք հրատարակության էջը և տողը:

⁶ Հմմտ. M. van Esbroeck, *Les Actes*, p. 127.

խորոց»: Ընդգծված բառերից առաջինը բնականաբար պետք է ուղղել «մահացեալ», իսկ երկրորդը՝ նախադասության մտքի թելադրանքով՝ «կա»:

146, 25. «ստեղծեալ զսա փութապէս եւ կենդանացոյ թոյին շնորհիդ»: Այստեղ անտարակույս ճիշտ է նախնական պետք է համարել ընդգծված բառի գործիական հոլովաձևը՝ «շնորհիդ»:

148, 20—22. «սա ժամայն պատանին իբրեւ ի քնոյ լարեալ եւ կանգնեցաւ, եւ նա էր ընդ ամբոյսն որ շուրջն կահին»: Չեռագրի գրչի կամ աշխատասիրողի կողմից այստեղ սխալ բառանջատում է կատարված. ընդգծված երկու բառերը պետք է միացնել իրար և կարդալ «նա[յ]էր»: Յ-ի բացակայությունը նման դեպքերում այս ձեռագրի համար օրինաչափ է. հմմտ. թեկուզ քերված քաղվածքի վերջին «կա[յ]ին» բառը:

150, 9—11. «Այլ հրամայեաց սուրբն Մնասոն աշակերտն վարդապետին Քրիստոսի եւ խաղաղ արարին եւ հեղին եւ մարդասիրին ընդ ամբոյսն»: Ընդգծված բառերը պետք է ուղղել «խաղաղարարին» և «հեղին». «խաղաղարար», «հեղ» և «մարդասեր» բառերը պատկանում են Քրիստոսի քաղվածքով մականունների շարքին:

152, 2. «Եւ ահա ոմն անահար լրբութեամբ եմուտ ի տաճարն»: Հայերենում «անահար» բառ գոյություն չունի: Վարքի քովանդակության հետագա ընթացքից, սակայն, դժվար չէ կոսահել, որ այդ անիմաստ ընթերցման տակ թաքնված է «այսահար» բառը (հմմտ. 152, 4):

154, 28—25. «ծառայեցէք Քրիստոսի եւ կամաց նորա կարող լիք, զի մեղաց ձերոց զթողութիւն պարգեւեցէ եւ ազատեցէ զձեզ ի սղոյանաց ձերոց»: Ընդգծված բառերից առաջինը, անտարակույս, պետք է համարել «կատարող» բառի աղավաղված ընթերցումը: Ինչ վերաբերում է երկրորդ բառին, ապա այն Մ. վան Էսթրոկը կապում է հայերեն «սուղ» արմատի հետ: Մեզ թրվում է, սակայն, որ այստեղ անհրաժեշտ է վերականգնել «սղալանաց» (=սխալանաց) բառը: Ղ-ի գործածությունը լս-ի փոխարեն չպետք է թյուրիմացության տեղիք տա, քանի որ դա սովորական է այս ձեռագրի համար (հմմտ. 152, 25. ժողոր փխ ժխոր):

156, 10. «աղալթեմ եւ ակն ունիմ. խըստմանց նորա ըստ պատուիրանին»: Աշխատասիրողն ընդգծված բառը կապել է հա-

յերեն «խիստ» արմատի հետ և հետևողականորեն այն թարգմանել է rigueur «խըստություն»: Սակայն, ինչպես պարզորոշ կերպով երևում է նախադասության մտքից, այդ ընթերցման տակ պետք է տեսնել «խոստմանց» բառի հապավումը:

156, 19—20. «Իսկ մոլորեցուցիչն զաղեղըն իւր լարեաց եւ զնետս ի հեռանէ իւր ձգեաց»: Ընդգծված բառը Մ. վան Էսթրոկը թարգմանել է de loin «հեռվից», այնինչ ակնհայտ է, որ այն պետք է վերականգնել «ի ձեռանէ», մանավանդ որ նրան հաջորդում է «իւր» դերանունը:

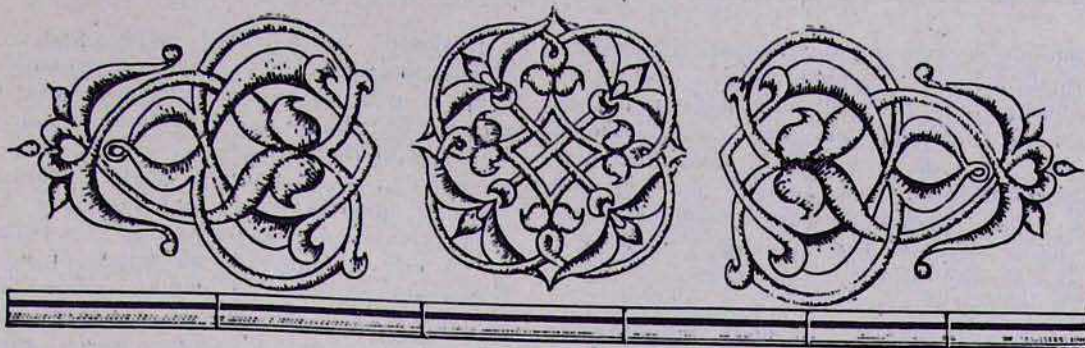
156, 22—28. «ամենայն զարութեամբ հոռոյ հաստատեցէք ի Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս»: Ինչպես ճիշտ կոսահել է աշխատասիրողը, ընդգծված բառն ուղղելի է «հոգւոյ»:

156, 25—26. «Դուք տեսանէք զչարս զայս մերձեալ յերիտասարդէս»: Ինչպես նշում է Մ. վան Էսթրոկը, հունարեն բնագրում, ընդհակառակն, խոսքը գնում է չարի հալածման (δωξόμενον) և ոչ թե մերձեցման մասին: Հայերեն և հունարեն բնագրերի միջև հակասությունը վերանում է սակայն, երբ «մերձեալ» բառն ուղղում ենք «մերժեալ»:

156, 27. «Ոչ արդ եւ ամենայն չարութիւն քո ի քեզ դարձցի»: Անտարակույս հայերեն բնագիրն այստեղ աղավաղված է, քանզի Սուրբ Հերակլիդիոսը, սատանային դիմելով, չէր կարող ասել, որ նրա չարությունը իրեն չվերադառնա: Թվում է, աղավաղումը կարելի է վերացնել ընդգծված կապակցությունը կարդալով՝ «Ո՛չ արդարեւ...», այսինքն հոետորական հարցի ձևով:

Բացի, նշված դեպքերից, հայերեն բնագրում կան նաև մի շարք այլ մուտք տեղեր, որոնց ճշգրիտ վերծանումն անհնար է առանց լրացուցիչ ձեռագրական տվյալների, որոնք, պետք է հուսալ, կարող են ի հայտ գալ հետագա բանասիրական պրպտումների ընթացքում:

Այս բոլորով հանդերձ՝ Մ. վան Էսթրոկի իրագործած հրատարակությունը կարևոր ներդրում պետք է համարել ավանդության ուսումնասիրման գործում, մանավանդ եթե նկատի ունենանք, որ հայերեն թարգմանության հրապարակման շնորհիվ հետազոտողների տրամադրության տակ է դրված մի հնամենի սրբախոսական հուշարձան, որի հունարեն նախօրինակը չի պահպանվել:

Հ. Հ. ՔՅՈՍԵՅԱՆ

«ՀԱՅ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ» ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԸ

Դարերի պատմություն ունեցող հայագիտությունն այժմ թևակոխել է իր զարգացման նոր փուլը: Եթե անցյալում լեզվամշակութային իրականություններն ու օրինաչափությունները բացահայտվում էին գերազանցապես ինքնուրույն մատենագրության հիման վրա, ապա ներկա դարասկզբից ի վեր հետազոտական աշխատանքներում լայնորեն օգտագործվում են նաև ամենայն իրավամբ դասականի համարում վայելող Ե դարի թարգմանական գրականության պարունակած տվյալները: Ընդհանրապես (ասորերեն, հունարեն) բնագրի ազատ, անկաշկանդ թարգմանության, Ոսկեդարի հայ թարգմանական երկերը դառնում են բնագրի հայերեն տարբերակը: Ընդ որում մատենագրական օտար տարրի թարգմանությունը կատարվում է բնագրի բացառապես քերականական, լեզվա-ոճական նկարագրի հայացմամբ: Սրանով է պայմանավորված մասնավորապես Ե դ. թարգմանական երկերի պատմամշակութային կարևորությունը, որի շնորհիվ դրանք դառնում են հայ ինքնուրույն գրականության հավասարաթիվ միավորներ: Հայագիտության մեջ ինքնուրույնի հետ միասին թարգմանական հուշարձանների օգտագործումը հնարավորություն է տալիս լեզվական, գրական-գեղարվեստական բնույթի իրողությունները հետազոտել առավել լայն շտապիով, վեր

հանել լեզվագրական նյութի նորանոր շերտեր, ներթափանցել հոգևոր մշակույթի խորքային երևույթների մեջ: Հետազոտությունը գիտության արդի պահանջների մակարդակով կատարելու համար, սակայն, անհրաժեշտ նախապայման է աղբյուրների քննական բնագրերի հրապարակումը: Այս նպատակին է հետամուտ նորերս ստեղծված «Հայ հնագույն թարգմանական հուշարձաններ» մատենաշարը: Այն սկսվեց Ե դ. երկու կարևորագույն թարգմանական հուշարձանների՝ «Գիրք Ծննդոց»-ի¹ և Բարսեղ Կեսարացու «Վեցարեայք»-ի² հայերեն թարգմանության քննական բնագրերի հրապարակումով:

Ծննդոց գրքի հրատարակությանը կցված է Լ. Հ. Տեր-Պետրոսյանի «Հայ հնագույն թարգմանությունների մատենաշարը» խորագրով հիմնադրված հետազոտական, որ բաղկացած է երեք ենթաբաժնից: Այստեղ պատմամշակութային եռնախորքի վրա

¹ «Գիրք Ծննդոց», Բնական բնագիր՝ աշխատափրությանը Ա. Ս. Զեյթունյանի, պատասխանատու խմբագիր Լ. Հ. Տեր-Պետրոսյան, Երևան, 1985:

² Բարսեղ Կեսարացի, Յաղագս վեցարեայ առաքելության, [քննական բնագիր] աշխատափրությանը Կ. [Մ.] Մուրադյանի, պատասխանատու խմբագիր Լ. Հ. Տեր-Պետրոսյան, Երևան, 1984:

տրվում է հայ թարգմանական գրականության անցած դարավոր ուղու ընդհանուր բնութագիրը: Ելնելով թարգմանությունների փոքրիշատե որոշարկված ժամանակային սահմանից ու որակային առանձնահատկություններից՝ հետազոտողը նախ տալիս է հայ թարգմանական գրականության պարբերացումը (ա. դասական թարգմանություններ՝ ողջ Ե դ., բ. Հումաբան դպրոցի թարգմանություններ՝ Ե դ. վերջ—Ը դ. սկիզբ, գ. Կիլիկյան շրջանի թարգմանություններ՝ ԺԲ—ԺԳ դդ., դ. Միարարական (ունիթոտական) միջավայրի թարգմանություններ՝ ԺԴ դ., ե. Ուշ միջնադարյան թարգմանություններ՝ ԺԵ—ԺԸ դդ.), իսկ հետո համառոտիվ բնութագրում դրանք: «Դասական շրջանի թարգմանությունները, —նշում է հեղինակը,—կոչված էին բավարարություն տալու սկզբնավորվող հայ մատենագրության առաջնահերթ պահանջներին, ապահովելու Եկեղեցու գաղափարական և արարողական գործունեությունն ու կրթական գործի կազմակերպումը»³: Ժամանակի հրամայականով և հայ թարգմանիչների եռանդուն ջանքերով թարգմանվում է Աստվածաշունչը, որին հետևում է ծիսական գրքերի, հայրախոսական, մեկնողական, ճառագրական, ջատագովական երկասիրությունների, եկեղեցական պատմությունների, վարքերի, վկայաբանությունների թարգմանությունը: Այսպիսով, հայ թարգմանիչների ծրագրված, նպատակաւաց գործունեության շնորհիվ հրապարակ է հանվում դարի համար կենսականորեն անհրաժեշտ «քրիստոնեական գիտելիքների այն ամբողջությունը (բիբլիկա, լիտուրգիկա, պատրիստիկա, հերմենևտիկա, ապոլոգետիկա...), որն անհրաժեշտ էր Հայոց Եկեղեցու անմիջական կարիքների բավարարման և հայ ազգային մատենագրության զարգացման համար»⁴: Աստվածաշնչից զատ, հումարենից և ասորերենից թարգմանվում և շրջանառության մեջ են դրվում քրիստոնեական գրականության այնպիսի նշանավոր ներկայացուցիչների երկերը, որպիսիք են Աթանաս Աղեքսանդրացին, Բարսեղ Կեսարացին, Եփրեմ Ասորին, Հովհան Ոսկեբերանը, Կյուրեղ Երուսաղեմացին, Գրիգոր Նազիանզացին, Կյուրեղ Աղեքսանդրացին և այլք:

Դասական շրջանի հայերեն թարգմանությունների գլխավոր հատկանիշը «բնագրի հարազատ, բայց ոչ ստրկական վերարտադրությունն է»: Այն հնարավորություն

է ընձեռում, խուսափելով հայոց լեզվի օրինաչափություններին խորթ ու անհարիր ձևերից, տալ բնագրի բովանդակության ճշգրիտ պատկերը: Ե դ. հայկական թարգմանություններին հատուկ է լեզվի հարստությունը, շարադրանքի սահուն ընթացքը, ոճի նրբաճաշակ պեսպիսությունը:

Հետազոտողը իրավացիորեն ենթադրում է, որ հայ թարգմանական գրականության դասական շրջանը, հակառակ ընկալված կարծիքի (405—460-ական թվականներ), հարատևում է մինչև Ե դարի վերջը՝ «հումաբան դպրոցի թարգմանություններին զուգահեռ»⁵:

Հայ թարգմանական գրականության երկրորդ շրջանում եկեղեցական երկերին փոխարինելու են գալիս գերազանցապես տեսական-աստվածաբանական, դավանաբանական, փիլիսոփայական բնույթի աշխատությունների թարգմանությունները, որոնք կապված էին «հայ իրականությանն ճոր պահանջմունքների՝ անտիկ փիլիսոփայության և գիտության նվաճումների յուրացման անհրաժեշտության հետ»⁶: Հետևելով հայագիտության մեջ ընդունված դասակարգմանը՝ հեղինակը «ներկայացնում է հումաբան թարգմանությունների հաջորդականության հետևյալ պատկերը: I ենթաշրջան (450—480-ական թթ.), II ենթաշրջան (480—510-ական թթ.), III ենթաշրջան (510—600-ական թթ.), IV ենթաշրջան (610—710-ական թթ.)»⁷: Այս շրջանում (450—710-ական թթ.) հումարենից թարգմանվում են Դիոնիսիոս Թրակացու «Քերականությունը», Ափոնեիոսի «Պիտոյից գիրքը» Թեոն Ալեքսանդրացու «Ճարտասանական վարժությունները», Պորփյուրի «Արիստոտելի Ստորագությունների ներածությունը», Արիստոտելի, Պլատոնի մի շարք աշխատությունները, Յարիքոսի, Դավիթ Անհաղթի իմաստասիրական մեկնությունները, ինչպես նաև Գրիգոր Նյուսացու, Նեսեսիոս Եմեսացու, Փիլոն Եբրալեցու, Իրենեոս Լուզոնացու, Տիմոթեոս Կուզի, Դիոնիսիոս Արխապագացու երկափրությունները: Հումաբան դպրոցի թարգմանությունները մեծապես նպաստեցին միջնադարյան Հայաստանում փիլիսոփայական, գիտական մտքի զարգացմանը:

Հայ թարգմանական գրականության երրորդ՝ Կիլիկյան շրջանը չունի նախորդ դպրոցների գործունեության մեջ նկատված նպատակադիր հետևողականությունն ու

³ «Գիրք Ծննդոց»... էջ 7:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Նույն տեղում, էջ 8:

⁶ Նույն տեղում, էջ 9:

⁷ Նույն տեղում:

ծրագրայնությունը: Սակայն որոշ առանձնահատկություններ թույլ են տալիս ուսումնասիրողին այն համարելու «հայ թարգմանական գրականության զարգացման մի նոր հանգրվան»⁸: Տվյալ շրջանի թարգմանությունները ուղղակիորեն կոչված էին հոգալու Կիլիկյան պետության քաղաքական, հասարակական և մշակութային պետքերը: Այս է պատճառը, որ դրանք աչքի են ընկնում առավել գործնական բնույթով: Այսպես, ԺԲ—ԺԳ դդ. «ասորերենից, հունարենից, հին ֆրանսերենից և արաբերենից հայերեն են թարգմանվում Ասորահոռմեական դատաստանագիրքը, Բյուզանդական օրենքների ժողովածուն, «Անտիոքի ասիզները» և այլն:

Այնուհետև Լ. Տեր-Պետրոսյանը անդրադառնում է Միարարական միջավայրի թարգմանություններին, որոնք «օտարների նախաձեռնությամբ և օտար նպատակների ծառայելու կոչված ձեռնարկում էին հանդիսանում»: Խոսելով հայ իրականության մեջ միարարական շարժման ունեցած բացասական հետևանքների մասին՝ հեղինակը իրատեսությամբ գտնում է, որ այն, այնուամենայնիվ, «որոշ հետք է թողել հայ մշակույթի զարգացման պատմության մեջ»⁹: Այս միջավայրում ստեղծված հոգևոր արտադրանքը, դուրս գալով միարարական անձուկ շրջանակից, թափանցում է «քուն հայկական ուսումնական կենտրոնները՝ նպաստելով իմաստասիրական և բնագիտական գրականության հետագա զարգացմանն ու Հայաստանում եվրոպական սխոլաստիկայի բոլոր անցած անտիկ գիտության նվաճումների տարածմանը»¹⁰:

Հայ թարգմանական գրականության ուշմիջնադարյան (ԺԷ—ԺԸ դդ.) շրջանում թարգմանական գործի աշխուժացումը «պայմանավորված էր հայկական գաղթավայրերի աճող կենսունակությամբ, միջագալին առևտրի մեջ հայ վաճառականների խաղացած նշանակալից դերով և հայ մշակույթի ընդհանուր վերելքով»¹¹: Գլխավորապես խոսիներենից թարգմանվում և ի սպաս են դրվում հայ մշակույթին աշխարհագրության, մաթեմատիկայի, քերականության, բնագիտության վերաբերյալ եվրոպական գիտության նվաճումները: Այս շրջանում հանդես են գալիս թարգմանական գործի այնպիսի երախտավորներ, որպիսիք են Հովհաննես Անկյուրացին, Ստե-

փանոս Լեհացին, Ոսկան Երևանցին, Հովհաննես Հոլովը, Մխիթար Սեբաստացին, Պետրոս Թիֆլիսեցին, Հովհան Թոխաթեցին, Ղուկաս Խարբերդացին և այլք:

Հայ թարգմանական գրականության վերոնշյալ հինգ փուլերի մասին խոսելուց հետո, հեղինակը կանգ է առնում հնագույն թարգմանական հուշարձանների պատմամշակութային արժեքի պարզաբանման վրա: Առաջին հերթին ընդհանրական գնահատումներով արժևորվում են այն հուշարձանները, որոնք հայագիտության համար ունեցած նշանակությունից զատ, մեծապես շահեկան են «համաշխարհային մշակույթի ուսումնասիրման տեսակետից», որովհետև, դրանց սկզբնագրերը կորած լինելով, «պահպանվել են բացառապես հայերեն թարգմանությունների շնորհիվ»¹²: Այդպիսիք են Եվսեբիոս Կեսարացու «Ժամանակագրությունը», Իրենեոս Լուդոնացու «Ցույցք առաքելական քարոզության» և «Ընդդեմ հերձուածոց» երկերը, Փիլոն Եբրայեցու գրական վաստակի «զգալի մասը», Հովհան Ոսկեբերանի մատենագրական ժառանգության «մի կարևոր» հատվածը, Իսիդոր Երուսաղեմացու «Յոթի մեկնությունը», Տիմոթեոս Կուզի «Հակաճառությունը», Աթանաս Աղեքսանդրացու, Սեբերիանոս Գաբաղացու, Եվսեբիոս Եմեսացու, Արիստիդես Աթենացու, Բարսեղ Կեսարացու և այլոց երկերի մի մասի հայերեն թարգմանությունը: Այս տեսակետից հատկապես բացառիկ են Եփրեմ Ասորու երկերի հայերեն հնագույն թարգմանությունները, «որոնցից շատերի ասորական սկզբնագրերը մեզ չեն հասել»¹³:

Ներածականի երկրորդ՝ «Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության պատմամշակութային արժեքը և գիտական նշանակությունը» վերնագրով ենթաբաժնում Լ. Տեր-Պետրոսյանը պատմաբնական լույսի տակ նախ վեր է հանում քաղաքական, հասարակական, հոգևոր, մշակութային կյանքում Աստվածաշունչ մատյանի խաղացած հույժ կարևոր դերը, որից հետո ծանրանում նրա բնագրագիտական հանգամանքների պարզաբանման վրա: Հանդիսանալով հայոց լեզվի պատմության բնութագրման ամենավստահելի աղբյուրը՝ «հայերեն թարգմանությունն արդի գիտության համար մեծ արժեք է ներկայացնում նաև աստվածաշնչական բնագրագիտության տեսակետից»¹⁴: Այն իր որոշակի նպաստն է բերում

⁸ Նույն տեղում, էջ 11:

⁹ Նույն տեղում, էջ 14:

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 15:

¹² Նույն տեղում, էջ 17:

¹³ Նույն տեղում, էջ 24:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 37:

Ս. գրոց հունարեն բնագրի ուսումնասիրությանը՝ մվազ կարևոր դեր չկատարելով ասորերեն, վրացերեն «թարգմանությունների քննության բնագավառում»:

«Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության հանգամանքները» ենթաբաժնում արժևորելով Ս. գրոց հայերեն թարգմանության ուղղությամբ մեզանում և միջազգային բանասիրության մեջ կատարված և կատարվող ուսումնասիրությունները՝ հետազոտողը նորովի լուսաբանում է Ս. գրոց հայերեն թարգմանության հետ կապված Կորյունի, Մովսես Խորենացու և Ղազար Փարյունի, Մովսես Խորենացու տվյալները և հանգում այն եզրակացության, որ մինչև գրերի գյուտը թարգմանվել և եկեղեցական արարողության մեջ բանավոր ճանապարհով կիրառվել են Ավետարաններն ու Սաղմոսները: Այնուհետև հեղինակն անդրադառնում է Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության ժամանակի (405—430-ական թթ.), թարգմանիչների (Սահակ Պարթև, Մեսրոպ Մաշտոց, Եզնիկ Կողբացի, Կորյուն, Հովհան Եկեղեցացի, Հովսեփ Պաղնացի և այլք), տարբեր նախորհակներ (ասորերեն, հունարեն) ենթադրող երկու (նախաեփեսոսյան՝ մինչև 431 թ., հետեփեսոսյան՝ 431 թ. հետո) թարգմանությունների պարզաբանման խնդրին: Եթե որոշ է, որ հետազոտման խնդրին թարգմանություն-խմբագրությունը կատարվել է «Բյուզանդիոնից բերված ստույգ հունարեն օրինակների հիման վրա, ապա առ այսօր թեական է մնում նախաեփեսոսյան (փյութանակի) թարգմանության նախօրինակի հարցը: Մասնագետների մի մասը կարծում է, որ այն կատարվել է հունարենից, մյուսը՝ ասորերենից, իսկ մի երրորդ խումբ ենթադրում է, որ թարգմանությունը իրականացվել է հունարեն և ասորերեն նախօրինակների հիման վրա»: Հեղինակը ճշմարտության ավելի մոտ է համարում «հետազոտողների երրորդ խմբի տեսակետը, ըստ որի՝ աստվածաշնչական գրքերի մի մասը հայերեն է թարգմանվել ասորերենից, մյուս մասը՝ հունարենից»¹⁵: Իրողությունն առավել ակնհայտ դարձնելու նպատակով հեղինակը բնագրական բաղդատման է ենթարկում Սաղմոսներից, Ավետարաններից բերված առանձին հատվածներ և համոզիչ կերպով ցույց տալիս, որ, նախքան հունարենից իրագործված թարգմանությունը, Աստվածաշնչի հիշյալ մասերի «Հայերեն առաջին թարգմանությունը կատարվել է ասորերենից»¹⁶:

Այնուհետև, հիմնվելով գլխավորապես եվրոպական աստվածաշնչագիտության վրա, հետազոտողը համառոտ խոսում է Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության սկզբնագրի (Որոգինյան, Լուկիանյան, Կեսարյան խմբագրություններ), հայ-վրացական աստվածաշնչական զուգահեռների, այսպես կոչված մի երրորդ հայերեն «նորաբեր» թարգմանության, Վուլգատայի հիման վրա Կիլիկիայում հայերեն Աստվածաշնչի կարծեցյալ վերախմբագրման, Աստվածաշնչի ընկալյալ թարգմանության մեջ հետազոտում կատարված մեծ ու փոքր միջամտությունների պատճառների, Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության կանոնի (գրքերի քանակ, դասավորություն) և այլ հարակից խնդիրների մասին: Վերջում ուսումնասիրողը անդրադառնում է Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության ամբողջական հրատարակություններին: Սրանց մեջ նա ամենայն իրավամբ առանձնացնում է Հովհաննես Զոհրապյանի հրատարակածը (1805 թ.), որը «բանասիրական ուսումնասիրությունների համար» լինելով առայժմ «միակ պիտանի բնագիրը», այսուամենայնիվ «չի կարող լիովին բավարարել արդի բնագրագիտության պահանջները, քանի որ նրա ընդգրկած ձեռագրերն ի վիճակի չեն ներկայացնելու հայերեն Աստվածաշնչի ձեռագրական տվյալների ողջ հարստությունը...»¹⁷: Ահա այս է պատճառը, որ մերօրյա հայագիտության հրատապ խնդիրներից կարևորագույնը մնում է «Աստվածաշնչի նոր քննական հրատարակության պատրաստումը», որին ձեռնարկել են աշխարհի տարբեր երկրներում «քննակվող մի շարք բանասերներ»: Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության քննական բնագրերի պատրաստման ուղղությամբ ոչ քիչ աշխատանք է կատարվում նաև «Հայաստանի գիտական կենտրոններում»: Այդ մասին են վկայում ոչ միայն մատենաշարի առաջնելը հանդիսացող Ծննդոց գրքի ներկա հրատարակումը, այլև հրատարակության պատրաստ Մակաբայեցվոց գրքերի (աշխատասիրող Հ. Ամալյան), ինչպես նաև՝ ընթացքի մեջ գրվող Եղից գրքի (աշխատասիրող Ա. Զեյթունյան), Սաղմոսաց (աշխատասիրող Լ. Տեր-Պետրոսյան), Երեմիայի մարգարեության (աշխատասիրող Հ. Բյուշեյան) հայերեն թարգմանության քննական բնագրերի պատրաստման աշխատանքները:

Լ. Տեր-Պետրոսյանի ներածական աշխատանքը

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 51:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 55:

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 81—144:

տույությունը շարադրված է աղբյուրների և բանասիրական փաստերի լայն ընդգրկումով, հաշվադիտական գրականության խոր իմացությամբ, պատմամշակութային իրողությունների կոտ դաստասումով, երևույթների անաչառ գնահատումով, հատկություններ, որոնք միանգամայն պատշաճում են մատենաշարի կշիռն և կարևորությանը:

Մատենաշարի ընդհանուր ներածությանը հետևում է Ծանոթոց գրքի քննական բանգրին կցված մատենագիտական ներածությունը¹⁸, ուր աշխատասիրող Ա. Զեյթունյանը օրինակելի բարեխղճությամբ ներկայացնում է՝ Ա. «Բնագրի հրատարակության սկզբունքները», Բ. «Համեմատովող միավորները» և Գ. «Ձեռագրերի առնչակցությունը»: Ա. բաժնում ընդհանուր ակնարկով ու մի քանի ցայտուն համեմատություններով խոսվում է «հումարեն Զորանամանից Որոգինյան խմբագրության բնագրի և հայերեն թարգմանության բավական սերտ հարաբերակցության մասին: Այնուհետ ներկայացվում են քննական բնագրի կազմման պարագաներն ու սկզբունքները: Բնական բնագրի կազմելիս աշխատասիրողը նկատի է ունեցել «Ծանոթ» պարունակող բոլոր 106 ձեռագրերը, որոնցից իբրև «համեմատելի միավոր» օգտագործված են «մինչև ԺԶ դարը ներառյալ գրչագրված 43 ձեռագրեր, ինչպես նաև՝ 18 պատահիկներ ու պահպանակներ, 9 ձեռագիր և մեկ տպագիր... Ծառոց, առանձին դեպքերում նաև՝ հետագա դարերի մի շարք այլ ձեռագրեր և տպագիր Աստվածաշնչեր»¹⁹: Տրվում է օգտագործված ձեռագրերի, պատահիկների պայմանանիշերի, ինչպես նաև՝ ձեռագիր ճաշոցների, տպագիր ճաշոցի (1872 թ.) օգտագործված տեղիների, մատենագրական վկայությունների պայմանանիշային ցանկը: Կան նաև տարրընթերցվածներում, ծանոթագրություններում ընդունված պայմանական նշանների և հայտնի-կրճատումների ցանկեր:

Բ. բաժնում ներկայացվում է օգտագործված ձեռագրերի, պատահիկների, պատահիկ-պահպանակների, ձեռագիր ճաշոցների հանգամանակից նկարագրությունը: Ընդ որում ձեռագրերի, պատահիկների և պատահիկ-պահպանակների նկարագրությունը ուղեկցվում է գրչագրական առանձնահատկությունների ու բնագրային աղբյուրների հանգամանակից պարզաբանմամբ: Պատահիկների և ձեռագրերի տարրընթերցվածների ընդհանրությունը ցույց տալու նպա-

տակով այս բաժնում ներկայացվում է «Պատահիկների և ձեռագրերի տարրընթերցվածների ընդհանրության հաճախականության» տախտակը: Սրան կցված է «Ձեռագրերում խորագրերի, նախադրությունների, գլուխների ցանկերի, լատինական և հայկական գլխակարգությունների, աստերիկոսների և օբելուսների առկայության տախտակ»-ը: Տախտակներն օգնում են առավել առարկայական պատկերացում կազմելու ձեռագրական միավորների բնագրային հարաբերակցության չափ ու քանակի մասին: Այս նույն նպատակն է հետապնդում «Գ. Ձեռագրերի առնչակցությունը» բաժինը, ուր ներկայացվում են ոչ միայն բնագրային տեսակետից մերձիմոտ ձեռագրերը, այլև դրանցում «Ծանոթ»-ի աղբյուրող տեղիները: «Մատենագրական վկայություններ» ենթաբաժնում մանրամասն նկարագրությամբ տրվում է ցանկն այն միավորների (Ագաթանգեղոս, Եզնիկ Կողբացի, Եղիշե, Եփրեմ Ասորի, Վարդան Արևելցի և այլք), որոնցում վկայակոչված «Ծանոթ»-ի տեղիները օգտագործվել են աշխատասիրողի կողմից: Ներածության վերջում թերվում է «Ծանոթ» պարունակող, բայց համեմատության համար չօգտագործված կամ մասամբ օգտագործված ձեռագրերի ցանկ»-ը:

«Ծանոթ»-ի հայերեն թարգմանության քննական բնագիրը կազմված է բացառիկ բժախնդրությամբ: Հաշվի են առնված ոչ միայն «Ծանոթ» պարունակող ամբողջական միավորների, այլև պատահիկների, պատահիկ-պահպանակների և մատենագրական աղբյուրներում բերված վկայությունների ընթերցումները: Ըստ որում, վերջիններս տնահամարների ուրույն նշումով զետեղված են հիմնական տարրընթերցումների ստորին մասում: Տեղ շահելու նպատակով տարրընթերցումների բաժնում կիրառված է պայմանանշանների հարուստ համակարգը: Տարրընթերցումների բաժնում տրվում է ոչ միայն «Ծանոթ»-ի, զանազանաբանությամբ ընթերցումներով պայմանավորված, բնագրային նկարագիրը, այլև օգտագործված ձեռագրերի գրչագրական առանձնահատկությունները, որոնց նկարագրությունը արտահայտվում է ալ (աջ լուսանցք), բգ (բուն գրչություն), լս (լուսանցքում), կրկ (կոկնված), հգ (հետագա գրչություն), ձլ (ձախ լուսանցք), մլ (միջին լուսանցք) և այլ հապավումներով ու կրճատումներով: «Ծանոթագրություններ» բաժնում հայտանշվում են հայերեն թարգմանության բառային միավորների, քերականական առանձին ձևերի օտար բնագրերի

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 81—144:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 84:

համապատասխան հատվածները: Զուգադրվող հատվածների բնագիտական ուղղվածությունը ցույց է տալիս, թե ինչ կարելի է խթանել հանդիսացել «Վեցարեայ»-ի հայերեն թարգմանությունը հայ միջնադարյան բնագիտական մտքի զարգացման համար: Հաջորդող ենթաբաժիններում տրվում են օգտագործված 20 ձեռագրերի, հայերեն, հունարեն, վրացերեն հրատարակությունների նկարագրությունները, ինչպես նաև՝ «Վեցարեայ»-ի քննական բնագրի ներկա հրատարակության սկզբունքները: Տողատակերը չծանրաբեռնելու նպատակով, աշխատասիրողը, զանց առնելով անհշան շեղումները, այնտեղ գետնել է ուրոշակի կարևորություն ունեցող ընթերցումները միայն՝ բնագրային ճիշտ ընթերցումը ուղղանկյուն փակագծով զատելով տարրընթերցումից: Բնական բնագրին հետևող ծանոթագրություններն աչքի են ընկնում բանասիրական հանգամանակից վերլուծումներով, փաստերի բարեխիղճ հաշվառումով: Ծառ հաճախ բառաքննական դիտումները հաստատագրվում են ոչ միայն այդ խնդրի շուրջ եղած բանասիրական փաստերի, այլև «Վեցարեայ»-ի մեկնությունների և պատճառ-լուծմունքների օգնությամբ: Մատենագրական, բանասիրական տվյալների այսօրինակ ընդգրկումը աշխատության սույն բաժինը օժտում է ծանոթագրություններին այնքան անհրաժեշտ գիտական լրջությամբ: Թվում է, համակողմանիության առումով ծանոթագրություններն է՛լ ավելի կշահեին, եթե Ը, Թ ճառե-

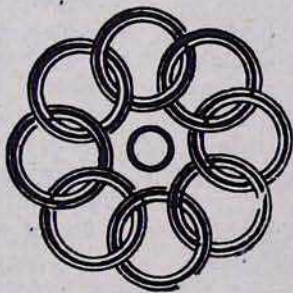
րի* ընթերցումները վերլուծելիս օգտագործվեին նաև ասորերենին համաձայն առանձին ձևերի պարունակած տվյալները²⁵:

Առաջաբանում և ծանոթագրություններում հիշվող անձնանունների և տեղանունների ցանկին հետևում է բնագրում առկա բուսականաբանական անվանումների և արհեստագործական եզրերի ցանկը: Վերջինս իր օգտակար ծառայությունը կարող է մատուցել հայ վաղմիջնադարյան բնագիտական մտքի և արհեստների պատմության ուսումնասիրմանը:

Ի մի բերելով մեր խոսքը «Հայ հնագույն թարգմանական հուշարձաններ» մատենաշարով հրատարակված այս երկու գրքերի մասին՝ պետք է արձանագրել, որ դրանք հայագիտության վերջին տարիների կարելիոր ձեռքբերումներից են, ձեռքբերումներ, որոնք ոչ միայն պարտավորեցնում են առավել սթափ հայացքով նայելու անցյալի դասական ժառանգության հրատարակության գործին, այլև հնարավորություն տալիս ուրվագծելու այդ ուղղությամբ կատարվելիք աշխատանքների հեռանկարը:

* Պահպանվել է միայն այս ճառերի ասորերեն թարգմանությունը:

²⁵ Այդ տվյալների մասին հանգամանակից խոսվում է աշխատասիրողի կողմից վկայակոչված Լ. Տեր-Պետրոսյանի «Բարսեղ Կեսարացու «Վեցօրեայ» հայերեն թարգմանության նախօրինակը» հոդվածում («Պատմա-բանասիրական հանդես», 1983, № 2—3, էջ 264—278):

ՀԱՅՐ ՄԻՇԵԼ ՔԵՆԵԼ

(Աստվածաբանության դասախոս)

ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՐԴՍԼ ԱՎԵՏԱՐԱՆԸ*

ՍՈՒՐԲ ՄԱՐԿՈՍ

ՀԱՎԵԼՎԱԾ (ԺԶ 9—20)

Այն անծանոթ հեղինակը, որը ցանկացել է ուրախ մի ավարտ տալ Մարկոսի ավետարանին, այս հատվածը շարադրել է ավելի ուշ շրջանում՝ օգտագործելով մյուս ավետարանները, մասնավորապես Ղուկասի երկը: Հատվածում հայտնի են՝

— Համար 9—11. Հիսուսի երևումը Մարիամ Մագդաղենացուն (ըստ Հովհ. Ի 11—18).

— Համար 12—13. Էմմալուսի ճամփորդների դրվագը (ըստ Ղուկ. ԻԴ 38—35).

— Համար 14—18. Հիսուսի երևումը տասնմեկ առաքյալներին Երուսաղեմում (ըստ Ղուկ. ԻԴ 36—49).

— Համար 19—20. Հիսուսի համբարձումը (ըստ Ղուկ. ԻԴ 50—53 և Գործք Առաքելոցի):

Ահա այդ հավելվածը.

ԺԶ 9 Առաջին միաշաբաթի առավոտյան հարություն առած լինելով՝ Հիսուս նախ երևաց Մարիամ Մագդաղենացուն, որից յոթը դև էր հանել:

10 Սա գնաց ու պատմեց նրանց, որոնք Հիսուսի հետ էին և դեռևս սգում ու լաց էին լինում:

11 Երբ նրանք լսեցին, թե նա կենդանի է և երևացել է Մարիամին, չհավատացին:

12 Հետո նա այլ կերպարանքով երևաց նրանց, որոնք հանդ էին գնում:

13 Մրանք էլ եկան ու պատմեցին ուրիշների. բայց սրանց էլ չհավատացին:

14 Հետո, մինչ Տասնմեկը սեղան էին նստել, նրանց երևաց և դատապարտեց նրանց անհավատությունն ու խստասրտությունը, որովհետև չէին հավատացել նրանց, որոնց ինքը երեվացել էր՝ մեռելներից հարություն առած:

15 Եվ ասաց նրանց. «Գնացե՛ք ամբողջ աշխարհով մեկ և քարոզեցե՛ք Ավետարանը բոլոր արարածներին:

16 Ով հավատա և մկրտվի, պիտի փրկվի, և ով չհավատա, պիտի դատապարտվի:

17 Մրանք են նշանները, որոնք պիտի ուղեկցեն նրանց, ովքեր հավատում են. իմ անունով դևեր պիտի հանեն, լեզուներ պիտի խոսեն.

18 իրենց ձեռքերին օձեր պիտի բռնեն, և եթե մահացու թույն խմեն, դա նրանց չպիտի վնասի. հիվանդների վրա ձեռք պիտի դնեն և բժշկեն:

19 Եվ ինքը Տեր Հիսուս, նրանց հետ խոսելուց հետո, երկինք համբարձավ և նստեց Հոր աջ կողմը:

20 Իսկ նրանք ելան ու քարոզեցին ամբողջ աշխարհում՝ Տիրոջ գործակցությամբ. և իրենց ուղեկցող բոլոր նշաններով հաստատում էին Խոսքը:

ԲԱՌԱՑԱՆԿ ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ

Աբիաթար. Նոմքի հրեական տաճարի քահանա Դավթի ժամանակաշրջանում: Հիսուս նրա անունը տալիս է շաբաթ օրով պոկված հասկերի դրվագում (Մարկ. Բ 26). սակայն աստվածա-

* Ծարուհանված «Էջմիածին» ամսագրի 1983 թվականի № Նո Բ—ԺԲ-ից և 1987 թվականի № Նո Ա—Զ-ից:

շնչական դրվագը, որին նա ակնարկում է, իրականում տեղի էր ունեցել Աբիաթարի հոր՝ Աբիմելեքի հետ (ըստ Ա. Սամ. ԻԱ. 2—7):

Աբրահամ. Կենթափառաշրջիկ մի ցեղի տոհմապետը, որը Աստվածաշնչում համարվում է հրեա ժողովրդի և համայն հավատացյալների նախնին: Ապրել է Քրիստոսից առաջ 1800-ական թվականներին: Աստուծո հանդեպ իր հավատարմության որպես ապացույց, նա հանձն առավ զոհաբերել իր Իսահակ որդուն, սակայն Աստված կասեցրեց նրա արարքը (ըստ ԾԱՆԳ. ԻԲ 1—19):

Աբիմելեք. Նոմքի հրեական տաճարի քահանա, Աբիաթարի հայրը: Սա էր, որ թույլատրեց Դավթին ուտել առաջավորության հացը (ըստ Ա. Սամ. ԻԱ. 2—7), մինչդեռ Մարկոսը, սխալմամբ, դա վերագրում է Աբիաթարին (Մարկ. Բ 26):

Անդրեաս. Տասներկու առաքյալներից մեկը, Սիմոն Պետրոսի եղբայրը (Մարկ. Գ 18): Մարկոսի ավետարանի սկզբում իր եղբոր հետ միաժամանակ նա ևս կանչվեց Հիսուսի կողմից (Մարկ. Ա 16): Պետրոսի, Հակոբոսի և Հովհաննեսի հետ միասին նա տաճարի կործանման մասին Հիսուսի ճառն ունկրողներին մեկը եղավ (Մարկ. ԺԳ 3):

Անտիոքոս Եպիփանոս. Ալեքսանդր Մակեդոնացու կայսրությանը հաջորդած երեք հարստություններից մեկի՝ Սելևկյան հարստության թագավոր: Նա փորձեց հրեա ժողովրդին պարտադրել հունա-հռոմեական հեթանոսական կրոնը: Դրա ամենացայտուն արտահայտությունը եղավ, երբ նա հրամայեց Երուսաղեմի տաճարում կանգնեցնել օլիմպիական Յուպիտերի արձանը (167 թվականին Քրիստոսից առաջ): Նրա արարքը սկզբնաղբյուրը հանդիսացավ Մակաբայեցիների հայտնի ապստամբության:

Արիմաթիա. Հաղաք Հրեաստանում, Երուսաղեմից մոտ քառասուն կիլոմետր դեպի հյուսիս-արևմուտք. Հովսեփ Արիմաթիացու ծննդավայրը (Մարկ. ԺԵ 43):

Բաաղ. Փոթորկի աստվածը՝ քանանական և սիրիական հին կրոնում: Հին Կտակարանի մարգարեները ուժգնորեն հակադրվեցին նրան իսրայելացիների վրա նրա ունեցած մեծ հմայքի պատճառով: Նրա անունը խորհրդանշան է դարձել

ճշմարիտ Աստծուն հակադրվող մի աստվածության:

Բաբելոն. Հին մայրաքաղաքը մի մեծ կայսրության, որ ընդգրկում էր ներկա Իրաքի սահմանները, Եփրատի հովտում: Բազմաթիվ հրեաներ աքսորվեցին այնտեղ Նաբուգոդոնոսոր թագավորի կողմից՝ սկսած 590 թվականից նախքան Քրիստոս: Նրանցից շատերը, 588 թվականից սկսած, վերադարձան իրենց հայրենիքը Կյուրոսի կողմից հրապարակված մի հրովարտակի շրջադրմով, որով արտոնվում էր նրանց վերադարձը:

Բանիաս. Փիլիպպյան Կեսարիա քաղաքի ներկա անունը:

Բարաբբա. Պատմիչներին անհայտ մի անձնավորություն, որի մասին, սակայն, մույն վկայությունն են բերում չորս ավետարանիչները: Նա ազատ արձակվեց ամբոխի պահանջով, մինչդեռ Պիղատոսն առաջարկում էր քաց թողնել Հիսուսին (Մարկ. ԺԵ 7):

Բարթոլոմեոս. Հիսուսի տասներկու առաքյալներից մեկը (Մարկ. Գ 18), որը քրիստոնեություն քարոզեց և անհատակվեց Հայաստանում:

Բարտիմեոս. Երիթուկի կույր մուրացիկը, որը բժշկվեց Հիսուսի կողմից (Մարկ. Ժ 46):

Բեեղզեքուղ. Սատանայի բազմաթիվ անուններից մեկը, դևերի իշխանը: Բեեղզեքուղ նշանակում է «Իշխան Բաաղ» (Մարկ. Գ 22):

Բեթանիա. Գյուղ, որ գտնվում էր Երուսաղեմից երեք կիլոմետր դեպի արևելք, Զիթենյաց լեռան մյուս կողմը: Թվում է, թե Հիսուս այնտեղ էր անցկացնում գիշերները Երուսաղեմում իր կեցության ժամանակ (Մարկ. ԺԱ 11): Այդ գյուղում էր, որ նա ճաշի նստեց Բորտ Սիմոնի տանը (Մարկ. ԺԳ 3):

Բեթփազե. Բնակավայր Երուսաղեմին մոտիկ, Զիթենյաց լեռան հարավային լանջին: Այստեղից է, որ Հիսուս կազմակերպեց իր մուտքը դեպի Սուրբ Հաղաք (Մարկ. ԺԱ 1):

Բեթսայիդա. Տիբերական լճի հյուսիս-արևելյան ափին հաստատված մի քաղաք, հեթանոսների երկրում, Գալիլիայի սահմանագլխին: «Բեթսայիդա» նշանակում է «ձկնորսատուն»: Հաղաքի բնակչության մի մասը բաղկացած պետք է լինեին հրեաներից, որովհետև Հովհաննեսի ավետարանում այդ քաղաքը նշված է որպես Փիլիպպոսի, Անդրեասի և Պետրոսի ծննդավայրը

(Հովհ. Ա 44): Սակայն Մարկոսն այն ներկայացնում է որպես հեթանոսական քաղաք:

Բերիա. Հորդանան գետի արևելյան ափին, Անդրհորդանանում գտնվող մի շրջան, որ Քրիստոսի ժամանակ բնակեցված էր հեթանոսներով:

Գալիլիա. Պաղեստինի հյուսիսում գտնվող հրեական գավառ: Լիճելով նվազ լեռնային մի շրջան, քան Հուդայի երկիրը, և գտնվելով Երուսաղեմից շուրջ հարյուր կիլոմետր հեռու, այն հանդիսանում էր հաղորդակցական բազմաթիվ ճանապարհների հանգույց և այդ պատճառով էլ Երուսաղեմի հրեա բնակչության կողմից դիտվում էր որպես կասկածելի մի շրջան հեթանոսների ներթափանցման համար: Գալիլիայում էր, որ գլխավորապես տեղի ունեցավ Հիսուսի քարոզությունը:

Գալիլիայի (ծով). Լիճ՝ Հորդանան գետի վերին հոսանքի վրա, որ սովորաբար կոչվում է «Տիբերական լիճ» կամ «Գեննեսարեթի լիճ»: Մարկոսն ընդհանրապես այն անվանում է «Գալիլիայի ծով» կամ նույնիսկ կրճատված ձևով՝ «ծով»:

Գերսենյան. Երուսաղեմի շրջակայքում, Զիթենյաց լեռան ստորոտին գտնվող մի վայր, որտեղ Հիսուս աղոթեց Ավագ հինգշաբթի օրը, երեկոյան, ձերբակալվելուց առաջ:

Գեհեն. Երուսաղեմի հարավային մասում գտնվող մի խորունկ ձոր, որտեղ այրում էին աղբակույտերը: Այս անունը խորհրդանշան էր կործանման և կորստյան:

Գեննեսարեթ. Փոքր քաղաք Տիբերական լճի արևմտյան ափին: Այս քաղաքի անունով լիճը կոչվում էր նաև Գեննեսարեթի լիճ, իսկ երբեմն էլ՝ Գալիլիայի ծով (Մարկ. Զ 53):

Գերգեսա. Դեկապոլիսի տասը քաղաքներից մեկի անունը: Այն գտնվում էր Տիբերական լճից շուրջ հիսուն կիլոմետր հեռու դեպի հարավ-արևելք: Քաղաքի բնակիչները՝ գերգեսացիները, հեթանոսներ էին: Այսօր այդ քաղաքը կոչվում է Ջերաշ և գտնվում է Հորդանանում:

Գողգոթա. Փոքր բարձրավանդակ, որ գրտնրվում է Երուսաղեմի պարիսպներից դուրս, քաղաքի դարպասներից մեկին մոտիկ: «Գողգոթա» նշանակում է «կառափնատեղ», «կառափնարան»: Այստեղ էր գործադրվում խաչելության

դատապարտված մարդկանց մահապատիժը:

Գործ առաքելոց. Նոր Կտակարանի հինգ գերոդդ գիրքը, որտեղ տրված է Քրիստոսի Եկեղեցու սկզբնավորման պատմությունը՝ սկսած Համբարձումից մինչև Պողոսի գալուստը Հռոմ: Գրքի հեղինակն է Ղուկաս ավետարանիչը, որն իր գործը ներկայացնում է որպես իր ավետարանի շարունակությունը:

Դաղմանունա. Մարկոսի ավետարանի Ը գլխի 10-րդ համարում հիշատակված անծանոթ բնակավայր: Գուցե սա երկավակալական մի բնակավայր է, որի անունը ավելի շուտ կարող էր ունենալ խորհրդանշական իմաստ:

Դանիել. Հին Կտակարանի ուշ շրջանի գրքերից մեկի անունը: Այն պարունակում է հիասքանչ հայտնություններ, որոնք սահմանված էին հուսադրելու իսրայելացի ժողովրդին ուժեղ հալածանքներից մեկի ժամանակ, որը տեղի ունեցավ Քրիստոսից առաջ երկրորդ դարում:

Դավիթ. Իսրայելի թագավոր, որ իշխեց շուրջ քառասուն տարի (1010 թվականից մինչև 970 թվականը նախքան Քրիստոս): Դավիթը իդեալական թագավորի կերպար է: Մեսիան հաճախ կոչվել է «Որդի Դավիթ» (Մարկ. Ժ 47—48, ԺԲ 35):

Դեկապոլիս. Հորդանանի արևելքում գտնվող նահանգ, որ առաջացել է տասը քաղաքների համադաշնակցությունից, որոնց թվում էր նաև Գերգեսան:

Եգիպտոս. Երկիր, ուր իսրայելական բազմաթիվ ցեղեր բնակվեցին Քրիստոսից առաջ երկրորդ հազարամյակի կեսերին: Նրանք այնտեղից դուրս ելան մոտավորապես 1250—1200 թվականներին Մովսեսի առաջնորդությամբ: Այդ գաղթը, որ կոչվում է Ելք, համարվում է իսրայելացի ժողովրդի հիմնադրումը հաստատող եղելությունը:

Եդեմ. Ծննդոց գրքում այս անունն է տրվում այն երկրին, ուր Աստված բնակեցրեց առաջին մարդուն (ըստ Ծննդ. Բ 8):

Եզեկիել. Հին Կտակարանի մեծ մարգարեներից մեկը, որը Քրիստոսից առաջ վեցերորդ դարում քարոզում էր Բաբելոնում հրեաների գերության ժամանակ:

Ելք. Այս անունով է կոչվում զանգվածային այն գաղթը, երբ իսրայելական բազմաթիվ ցեղեր Մովսեսի առաջնորդությամբ ճանապարհ ընկան Եգիպ-

տոսից դեպի Սուրբ Երկիր Քրիստոսից առաջ շուրջ 1250—1200 թվականներին: Աստվածաշնչի երկրորդ գիրքը, որտեղ խոսվում է այս եղելության մասին, կոչվում է Եփեսոս գիրք:

Եփես. Հին Կտակարանի ամենահին մարգարեներից մեկը (իմեներորդ դար Քրիստոսից առաջ), որը համարվել է Աստուծո կողմից ընտրված տիպար մարդ: Հրեական ավանդությունն ասում է, որ նա իր կյանքի վերջում տարվեց երկինք (Բ Թագավորաց Բ 11), որտեղից և պիտի վերադառնա որպես նախակարապետ Մեսիայի (Մաղաքիա Գ 23—24): Աստվածաշնչական որոշ գրվածքներ համարում են, որ նա վերադարձել է հանձին Հովհաննես Մկրտչի:

Եփես. Եփեսոս մարգարեի աշակերտը և հաջորդը (իմեներորդ դար Քրիստոսից առաջ):

Եսայի. Երուսաղեմի մարգարե, որ իր գործունեությունն սկսեց 740 թվականին Քրիստոսից առաջ: Այն գիրքը, որ ծանոթ է նրա անունով, Հին Կտակարանի մարգարեական գրվածքների մեջ ամենածավալուն ժողովածուն է, որի երկրորդ մասը (40—55 գլուխները) և երրորդը (56—66 գլուխները) Եսայուն չեն պատկանում, այլ՝ ավելի ուշ շրջանի մարգարեների, որոնք մասամբ ներշնչվել են նրա պատգամից:

Երեմիա. Հին Կտակարանի մեծ մարգարեներից մեկը, որը քարոզում էր Երուսաղեմում այն տարիներին, որոնք նախորդեցին այդ քաղաքի անկմանը (587 թ. նախքան Քրիստոս):

Երիքով. Օագիս Հորդանան գետի արևմուտյան ափին, Մեռյալ ծովին մոտիկ: Երիքովը աշխարհի ամենացածր քաղաքն է (300 մետր ծովի մակերևույթից ներքև): Այն եղավ Հիսուսի վերջին հանգրվանը Երուսաղեմ մտնելուց առաջ (Մարկ. Ժ 46):

Երկրորդումն Օրինաց. Հին Կտակարանի հինգերորդ գիրքը, որը հիմնականում Մովսեսին վերագրված ճառերի մի շարք է և կոչված է իսրայելացիների հիշեցնելու աստվածային Օրենքի բովանդակությունը:

Երուսաղեմ. Հրեական աշխարհի կենտրոնը՝ սկսած Դավիթ թագավորի շրջանից (շուրջ 1000 թ. նախքան Քրիստոս): Ըստ Մարկոսի ավետարանի, Հիսուս այս քաղաքը եկավ միայն իր կյանքի վերջին շրջանին՝ այնտեղ մահանալու համար (Մարկ. Ժ 32—34):

Եփրայիմ. Իսրայելի տասներկու ցեղերից մեկը, որը կարևոր տեղ էր գրավում իր թվով և զբաղեցրած հողատարածությամբ: Մարգարեական գրվածքներում այս անունը հաճախ գործածված է որպես տեղանուն՝ ցույց տալու համար Հրեաստանի ամբողջ կենտրոնական և հյուսիսային մասը:

Զառիկ. Հրեական տոն՝ հիշատակելու համար իսրայելացիների ելքը Եգիպտոսից, Մովսեսի ժամանակ: Այս տոնը նշվում էր կայուն մի օր՝ հրեական Նիսան ամսի 15-ին և սկսվում էր ընտանեկան մի խնջույքով, որը տեղի էր ունենում մոլոն ամսի 14-ի երեկոյան: Այդ խնջույքի և նրան հաջորդող տոնախմբությունների ութ օրերի ընթացքում ուտում էին միայն բաղարջ՝ անթրթխմոր հաց:

Զաքարիա. Հին Կտակարանի տասներկու փոքր մարգարեների նախավերջինը: Նրա անունով կա մարգարեական մի ժողովածու, որի երկրորդ մասում (9—14 գլուխներում) շեշտված է Մեսիայի գալստյան գաղափարը:

Ջերեդեմ. Հակոբոս և Հովհաննես առաքյալների հայրը (Մարկ. Ա 19—20):

Թաբոր. Լեռ Գալիլիայում, Նազարեթին մոտիկ: Ունի 588 մետր բարձրություն: Ըստ քրիստոնեական ավանդության, այս լեռան վրա է տեղի ունեցել Հիսուսի այլակերպությունը:

Թագավորաց. Հին Կտակարանում երկու գրքեր կոչվում են Թագավորաց գրքեր: Դրանք Սամուելի գրքերի շարունակությունն են կազմում և պարունակում են իսրայելական թագավորությունների պատմությունը Դավթի մահից հետո:

Թադևոս. Տասներկու առաքյալներից մեկը (Մարկ. Գ 18): Դուկասի ավետարանում նա հանդես է գալիս Հուդա անունով (ըստ Դուկ. Զ 16):

Թովմաս. Տասներկու առաքյալներից մեկը (Մարկ. Գ 18):

Թորա. Եփրայեցերեն բառ, որ ցույց է տալիս այն Օրենքը, որ Աստված տվեց Իսրայելին Մովսեսի միջոցով: Աստվածաշնչի հինգ գրքեր բովանդակում են այդ Օրենքը. դրանք են՝ Ծնունդը, Ելք, Դևտերոնոմ, Թիմոթեոս և Երկրորդումն Օրինաց:

Իդումե. Նահանգ Պաղեստինում, որ գտնվում է Հուդայի երկրի հարավային մասում, Մեռյալ ծովից դեպի արևելք: Հին Կտակարանում այս նահանգը կոչվում է Եդոմ:

Իսահակ. Աբրահամի որդին:

Իսրայել. Աստուծո կողմից Հակոբին տրված խորհրդանշական անուն, որ նշանակում է՝ «Թող Աստված ուժեղ երեւա»։ Հետագայում այն դարձավ հրեա ժողովրդի անունը։ Այն ժամանակաշրջանում, երբ հրեաների երկիրը բաժանված էր երկու թագավորությունների, Իսրայել անունը տրվում էր հյուսիսի թագավորությանը, մինչդեռ հարավային թագավորությունը կոչվում էր Հուդայի թագավորություն։

Ծննդոց (գիրք). Հին Կտակարանի առաջին գիրքը։ Այն պարունակում է ծավալով ամենալատար երկու մասեր. առաջին մասը վերաբերում է աշխարհի ծագմանը (1—11 գլուխներ), երկրորդը՝ հրեա ժողովրդի նախնիներին (12—50 գլուխներ)։

Կարմիր (ծով). Այն, ինչ սովորաբար կոչում են «անցք Կարմիր ծովից», ջրերի քաշվելու հետևանքով առաջացած մի ցամաքահատված է, որտեղով անցան Եփրատից դուրս ելնող իսրայելական ցեղերը Ելքի սկզբին։ Սուրբ Գրքի եբրայական բնագիրը ավելի շուտ տալիս է «Եղեգների ծով» անունը։

Կափառնայում. Քաղաք Գալիլիայում, Տիբերիական լճի հյուսիս-արևմտյան ափին։ Այստեղ էր գտնվում Պետրոսի և Անդրեասի տունը։ Հիսուս հաճախ էր գալիս այս քաղաքը։ Այստեղ էր, որ նա իր քարոզությանը և կատարած հրաշքներով հաջողություններ ունեցավ սկզբնական շրջանում։

Կեդրոն. Երուսաղեմի արևելյան մասում գտնվող խոր հովիտ, որ քաղաքը բաժանում է Ձիթենյաց լեռներից։

Կեսար. Տիտոս, որ տրվում էր հռոմայեցի կայսրերին և ոչ թե միայն կայսրության հիմնադրին։ Հիսուսի քարոզության ժամանակաշրջանում այս տիտղոսն ուներ Տիբերիոս կայսրը (Մ. Թ. 14—37)։

Կեսարիա. Պաղեստինում այս անունով էին կոչվում երկու քաղաքներ.

— Կեսարիա, որը նավահանգիստ էր Միջերկրականի ափին և նստավայրը հռոմայեցի փոխարքաների։

— Փիլիպպյան Կեսարիա, որը գտնվում էր Հորդանան գետի ակունքին մոտիկ, ոչ հրեական տեղիտորիայում։ Ըստ Մաթթեոսի և Մարկոսի ավետարանների, այս կողմերում էր, որ տեղի ունեցավ Պետրոսի խոստովանությունը (Մարկ. Ը 27)։

Կյուրենիա. Հռոմեական կայսրության կա-

րևոր քաղաքներից մեկը, որը Սիրենալիկայի հռոմեական նահանգի գլխավոր կենտրոնն էր։ Այն գտնվում է այժմյան Լիբիայում։ Հնում այստեղ գոյություն ուներ հրեական կարևոր մի գաղութ, և վստահաբար այստեղից էր եկել Սիմոն Կյուրենացին (Մարկ. ԺԵ 21)։

Կողոսիա. Փոքր Ասիայի քաղաքներից մեկը, որտեղ մեր թվագրության վաղ ժամանակներում գոյություն է ունեցել քրիստոնեական մի համայնք։ Սուրբ Պողոսը չէր այցելել այս քաղաքը, սակայն իր կյանքի վերջին շրջանում նա գրեց կողոսացի քրիստոնյաներին ուղղված մի թուղթ։

Կորնթոս. Մայրաքաղաք, որ մեր թվագրության սկզբին Հունաստանի ամենաբազմամարդ քաղաքն է եղել։ Պողոս առաքյալն այստեղ հիմնեց քրիստոնեական մի համայնք և երկար տարիներ ապրեց այս քաղաքում։ Նա բազում թղթակցություններ ունեցավ Կորնթոսի Եկեղեցու հետ։ Նոր Կտակարանում կան Պողոսից երկու թղթեր՝ ուղղված կորնթացիներին։

Հակոբ. Իսահակի որդին։ Իսահակն ինքը որդին էր Աբրահամի։ Հետևաբար Հակոբը, ժամանակագրական կարգով, հրեա ժողովրդի նախնիներից երրորդն էր։ Նրա զավակներից են առաջացել Իսրայելի տասներկու ցեղերը։

Հակոբոս. Հիսուսի առաքյալներից երկուսի անունը.

— Ջեբեդեոսի որդի Հակոբոսը՝ Հովհաննեսի եղբայրը, որի անունը տասներկու առաքյալների ցուցակում երկրորդն է (Մարկ. ԺԳ 17)։ Նա մաս է կազմում այն եռյակին (Պետրոս, Հակոբոս, Հովհաննես), որին Հիսուս շատ անգամ իր հետ էր տանում։

— Ալփեոսի որդի Հակոբոսը (Մարկ. Գ 18), որին թերևս պետք է նույնացնել Հովսեփ եղբայր Կրտսեր Հակոբոսի հետ (Մարկ. ԺԵ 40), որի մայրը կոչվում էր Մարիամ և որին Մարկոսը դնում է Հիսուսի եղբայրների ցուցակում (տես Մարկ. Զ 3)։

Հայրոս. Հրեա ժողովրդապետներից մեկը, որի աղջկան Հիսուս կենդանացրեց (Մարկ. Ե 21—43)։

Հեզաբել. Իսրայելացի Ախաբ թագավորի (իններորդ դար նախքան Քրիստոս) կինը։ Ախաբը այն թագավորն էր, որը հայտնի դարձավ նրանով, որ արտոնեց կուռքերի պաշտամունքը և անխնա հալածեց Աստուծո ճշմարիտ մարգա-

րեներին: 17-րդ դարի ֆրանսիացի դասական թատերագիր Ռասինը իր «Աթալիա» ողբերգության մեջ պատկերել է Հեգաբեի կերպարը:

Հերմոն. Բարձր գագաթ Լիբանանի լեռնաշղթայի հարավային ծայրամասում (2814 մետր): Նրա ձյունապատ ուրվագիծը երևում է Գալիլիայի գրեթե քոլոր կողմերից:

Հերովդես. Այս անունով կոչվում են բազմաթիվ թագավորներ, որոնցից երկուսի անունը տրված է ավետարաններում.

— Մեծ Հերովդեսը, որը Քրիստոսից առաջ 37—4 թվականներին իշխեց ամբողջ Պաղեստինում: Նա հռչակավոր դարձավ իր ձեռնարկած բազմաթիվ կառուցումներով և իր վարչապետությամբ: Նա թագավոր էր Հիսուսի մանկության շրջանում և, ըստ Սուրբ Մաթեոսի վկայության, նա էր, որ կազմակերպեց ամենի մանուկների կոտորածը (Մաթ. Բ 13—18):

— Հերովդես Անտիպատը, որը որդին էր Մեծն Հերովդեսի: Նրա իշխանությունը տարածվում էր միայն Պաղեստինի հյուսիսային մասերի վրա, մասնավորապես Գալիլիայում, Քրիստոսից առաջ 4 թվականից մինչև մեր թվագրության 39 թվականը: Նա մահվան դատապարտեց Հովհաննես Մկրտչին, տեղեկացավ Հիսուսի քարոզության մասին և, ըստ Ղուկաս ավետարանչի վկայության, միջամտեց նույնիսկ նրա դատավարության ժամանակ (Ղուկ. ԻԳ 6—12): «Հերովդեսականներ» են կոչվում նրա կողմնակիցներն ու ընդհանրապես այն հրեաները, որոնք պաշտպան կանգնեցին Հերովդեսների դիմադրության: Հերովդես Անտիպատը միակն է Հերովդեսների մեջ, որի մասին հիշատակություն կա Մարկոսի ավետարանում:

Հերովդիա. Մեծն Հերովդեսի թոռնուհին: Սա նախ ամուսնացավ իր հորեղբայր Փիլիպպոսի՝ Մեծն Հերովդեսի որդու հետ, իսկ երկրորդ անգամ՝ Մեծն Հերովդեսի մյուս որդու՝ Հերովդես Անտիպատի հետ, որը նույնպես նրա հորեղբայրն էր: Իր այդ ապօրինի արարքի համար մեղադրվելով Հովհաննես Մկրտչից՝ նա այնպես արեց, որ գլխատեմ նրան (Մարկ. Զ 17—29):

Հիլել. Քրիստոսին ժամանակակից փարիսեցի հռչակավոր ուսուցիչի, որ հայտնի էր իր ազատամիտ հայացքներով և հաճախ հակադրվում էր ուսուցիչ Ծամմային (տես Մարկ. Ժ 1—12):

Հովհաննես. Զեքեդեոսի որդին՝ Հակոբոսի եղբայրը և տասներկու առաքյալներից մեկը (Մարկ. Գ 17): Մարկոսի ավետարանում շատ է հիշատակված նրա անունը Պետրոսի և Հակոբոսի հետ: Քրիստոնեական ավանդությունը նրան համարում է հեղինակ չորրորդ ավետարանի, որ հավանաբար գրվել է Եփեսոսում 90 թվականի շուրջ:

Հովհաննես Մկրտիչ. Հրեա քարոզիչ: Ապրել է մեր թվագրության սկզբին: Ավետարանիչները նրան ներկայացնում են որպես Հիսուսի առաջից գնացող անձ, նախակարապետ: «Մկրտիչ» բառն առաջացել է կրոնական այն հոսանքից, որին պատկանում էր նա: Այդ հոսանքում սովորություն կար կատարելու մկրտության հատուկ մի ծես ջրի մեջ թաթախման միջոցով: Ըստ Սուրբ Մարկոսի, Հովհաննեսն այդ ծեսը կատարեց Հիսուսի վրա (Մարկ. Ա 9) և քիչ անց գլխատվեց Հերովդես Անտիպատ թագավորի հրամանով (Մարկ. Զ 17—29):

Հովսե. Մարկոսի ավետարանում երեք անգամ հիշատակված անձ: Նա Կրտսեր Հակոբոսի եղբայրն էր (Մարկ. ԺԵ 40) և ունեցավ Մարիամի որդին (Մարկ. ԺԵ 47): Մարկոսը նրա անունը տալիս է Հիսուսի եղբայրների ցուցակում (տես Մարկ. Զ 3):

Հովսեփ. Կույս Մարիամի ամուսինը և Հիսուսին սնուցող հայրը: Նրա անունը չկա Մարկոսի ավետարանում:

Հովսեփ Արիմաթիացի. Այն մարդը, որ Պիղատոսի մոտ գնաց և նրանից խնդրեց, որ Հիսուսի մարմինը իրեն հանձնրվի (Մարկ. ԺԵ 43):

Հորդանան. Գետ Պաղեստինում, որի հոսանքը սկիզբ է առնում Անտի-Լիբանանից, կտրում-անցնում է Տիբերիական լիճը և թափվում Մեդիալ ծով: Հովհաննես Մկրտիչը այս գետի ջրերում էր կատարում մկրտությունը: Հորդանանի արևելյան ափը կամ Անդրհորդանանը մաս չի կազմում ավանդական հրեական տեղիտորիային:

Հուդա. Մարկոսը հիշատակում է այս անունը Հիսուսի եղբայրների ցուցակում (տես Մարկ. Զ 3): Իսրայելի տասներկու ցեղերից մեկի անունը: Այն ժամանակաշրջանում, երբ հրեաստանը բաժանվեց երկու թագավորությունների, Հուդայի թագավորությունը, որի մայրաքաղաքը Երուսաղեմն էր, զբաղեցնում էր երկրի հարավային մասը, իսկ

հյուսիսայինը կոչվում էր Իսրայելի թագավորություն:

Հուդայի երկիր. Պաղեստինի հարավում գտնվող լեռնային մի մահաձագ, որի կենտրոնն էր Երուսաղեմը:

Հուդա Իսկարիովտացի. Հիսուսի տասներկու առաքյալներից մեկը, որը մատնեց իր Տիրոջը (Մարկ. Գ 19):

Հոռն. Հայտնի չէ, թե երբ և ում կողմից քրիստոնեությունը մուտք գործեց այս քաղաքը, որտեղ քրիստոնյաներն արդեն կարևոր մի համայնք էին կազմում մեր թվագրության 57—58 թվականներին, երբ Պողոս առաքյալը գրեց հռոմայեցիներին ուղղված իր թուղթը: Այստեղ նահատակվեցին Սուրբ Պետրոսն ու Սուրբ Պողոսը 64 կամ 67 թվականին: Մարկոսն այստեղ գրեց իր ավետարանը 65 թվականի շուրջ:

Զիթենյաց (լեռ). Գտնվում է Երուսաղեմի արևելքում և իշխում է քաղաքի վրա, որից բաժանված է Կեդրոնի ձորով:

Ղևի. Մաքսավոր. Ալփետսի որդին, որին Հիսուս կանչեց Կափառնայում, որպեսզի հետևի իրեն (Մարկ. Բ 14): Նրա անունը չի տրված տասներկու առաքյալների ցուցակում (Մարկ. Գ 13—19), բայց թերևս կարելի է նրան նույնացնել Մաթեոս առաքյալի հետ (ըստ Մաթ. Թ 19):

Ղևտական. Հին Կտակարանի գրքերից երրորդը՝ բաղկացած գլխավորապես հրեական Օրենքին մաս կազմող պատվիրաններից:

Ղուկաս. Ծնունդով հեթանոս, որ հետո քրիստոնեությունն ընդունեց և դարձավ Սուրբ Պողոսի գործակիցը: Նա հեղինակն է երրորդ ավետարանի և «Գործք առաքելոց»-ի: Ենթադրվում է, որ նա այդ գործերը գրել է մեր թվագրության 80 կամ 85 թվականների շուրջ:

Մագդաղիա. Բնակավայր, որ գտնվում է Տիբերիական լճի արևմտյան ափին, Կափառնայումից մի քանի կիլոմետր դեպի հարավ: Մարիամ Մագդաղենացու ծննդավայրը (Մարկ. ԺԵ 40):

Մաղաքիա. Հին Կտակարանի տասներկու փոքր մարգարեներից մեկը, որը հայտնի է նրանով, որ ավետեց Եղիա մարգարեի վերադարձը նոր ժամանակների սկզբին (Մաղաքիա Գ 23):

Մարկոս. Հիսուսի քարոզության ժամանակաշրջանում Երուսաղեմում բնակվող մի երիտասարդ, որ ուղեկցեց Պողոս առաքյալին նրա առաջին առաքելության ժամանակ: Քրիստոնեական ա-

վանդությունը նրան համարում է հեղինակ երկրորդ ավետարանի, որ նա գրել է Հոռնում մեր թվագրության շուրջ 65 թվականին՝ հիմնվելով Պետրոս առաքյալի կողմից տրված ուսմունքի վրա:

Մարիամ. Մարկոսի ավետարանի կանանցից շատերի անունը.

— Հիսուսի մայր Մարիամը, որի անունը Մարկոսի ավետարանում հիշատակված է մեկ անգամ միայն (Մարկ. Զ 3), բայց նա ավետարանում հանդես է գալիս նաև ընտանիքի մյուս անդամների հետ՝ իր որդուն փնտրելու համար (Մարկ. Գ 31—35):

— Մարիամ Մագդաղենացին, որը ներկա էր Գողգոթայում (Մարկ. ԺԵ 40), Հիսուսի գերեզմանում, երբ նրա մարմինը դրվում էր այնտեղ (Մարկ. ԺԵ 47), դարձյալ նրա գերեզմանում, Ջատկի առավոտյան (Մարկ. ԺԶ 1):

— Կրտսեր Հակոբոսի և Հովսեփի մայր Մարիամը, որը միշտ Մարիամ Մագդաղենացու կողքին էր լինում:

Մաթեոս. Հիսուսի տասներկու առաքյալներից մեկը (Մարկ. Գ 18): Քրիստոնեական ավանդությունը նրան համարում է հեղինակ առաջին ավետարանի, որ նա հավանաբար գրել է 80 թվականին Պաղեստինում կամ Սիրիայում:

Մեսիա. Բառ, որ ծագում է եբրայեցերենից և նշանակում է «Օծյալ»: Հիսուսի ժամանակաշրջանում Իսրայելն սպասում էր մի Մեսիայի՝ արդար և հավատարիմ մի թագավորի, որ պիտի գար ազատագրելու երկիրը և հարգել տալու Աստուծո Օրենքը: Մարկոսը գործածում է այս բառի հունարեն համարժեքը՝ «Քրիստոս»:

Մովսես. Ղեկավար, որի առաջնորդությամբ իսրայելացի բազմաթիվ ցեղեր դուրս ելան Եգիպտոսից Ելքի ժամանակ: Նա իր ժողովրդին իր հետ տարավ անապատ, որտեղ և մահացավ՝ Սուրբ Երկիր մտնելուց առաջ: Մովսեսը համարվում է Հին Կտակարանի մեծագույն դեմքերից մեկը, որը հրեա ժողովրդին փոխանցեց Աստուծո Օրենքը:

Մորիա. Այն վայրը, ուր գնաց Աբրահամը՝ զոհագործելու համար իր Իսահակ որդուն (ըստ Ծննդ. ԻԲ 1—19): Հրեական ավանդությունն այդ վայրը նույնացնում է այն բլրի հետ, որի վրա հետագայում կառուցվեց Երուսաղեմի տաճարը:

Մեդյալ (ծով). Փակ ծով, որ գտնվում է

Երուսաղեմի հարավ-արևելքում: Երկարությունը 76 կիլոմետր, իսկ լայնությունը՝ 16 կիլոմետր է: 392 մետր ցածր է Միջերկրական ծովի մակերևույթից: Նրա ջուրը չափազանց աղի է, և ծովը փաստորեն գուրկ լինելով կենդանական և բուսական կյանքից՝ հոմայեցիների կողմից կոչվել է «Ասֆալտապատ լիճ»:

Նաբուգոդոնոսոր. Բաբելոնի թագավոր (604—562 թ. նախքան Քրիստոս), որ գրավեց Երուսաղեմը 587 թվականին և բնակիչներին տեղահան անելով՝ գերեվարեց իր երկիրը: Հին Կտակարանում նա պատկերված է որպես գոռոզության խորհրդանիշ, որ հակառակվեց Աստծուն և Իսրայելի ժողովրդին:

Նազարեթ. Փոքր քաղաք Գալիլիայում, Տիբերական լճից 30 կիլոմետր դեպի հարավ-արևմուտք: Այս քաղաքից դուրս եկավ Հիսուս (Մարկ. Ա. 19): Նա կոչվեց «Նազովրեցի», որ նշանակում է Նազարեթի բնակիչ: Սակայն այս քաղաքը կարելի է մոտեցնել նաև եբրայեցերեն «նազիր» բառին, որը նշանակում է հատուկ ուխտով Աստծուն զոհաբերված անձ:

Նեեմի. Եղել է Երուսաղեմի կառավարիչ այն տարիներին, երբ քաղաքը վերակառուցվեց հրեաների՝ գերությունից վերադառնալուց հետո (ճիգներորդ դար նախքան Քրիստոս): Հին Կտակարանի գրքերից մեկը կոչվում է նրա անունով:

Ներոն. Հռոմայեցի կայսր. իշխել է մեր թվագրության 54-ից մինչև 68 թվականը: 64 թվականի հուլիսին, Հռոմում բռնկված մեծ հրդեհից հետո, նա խիստ հալածանքներ կազմակերպեց քրիստոնյաների դեմ:

Նոմք. Իսրայելական հնագույն սրբավայր, որ իր կարևորությունը կորցրեց Դավթի և նրա հաջորդների իշխանության օրոք:

Շամմայ. Հրեա (փարիսեցի) նշանավոր ռաբբի. ժամանակակից է եղել Հիսուսին և հայտնի է դարձել իր խստակրոնությամբ, որով հաճախ հակադրվել է ռաբբի Հիլլելին (տես Մարկ. Ժ 1—12):

Ովսե. Հին Կտակարանի մարգարե (նյութերորդ դար նախքան Քրիստոս), որ միաժամանակ եղավ Իսրայելի ժողովրդի նկատմամբ Աստուծո գթասրտության պատգամաբերներից մեկը:

Որդի Աստուծո. Մարկոսի ավետարանում Հիսուսին տրված գլխավոր տիտղոս-

ներից մեկը, որը հանդես է գալիս հենց առաջին նախադասության մեջ (Մարկ. Ա. 1): Այն դրված է նաև հոմայեցի հարյուրապետի բերանը Հիսուսի խաչելության ժամանակ. «Ի՞նչ այս մարդը Աստուծո Որդի էր» (Մարկ. Ժ 39): Գրքի երկրորդ մասը (Մարկ. Ը 31-ից սկսած) հանգում է այս հայտարարության:

Որդի մարդ. Արտահայտություն, որ ավետարանիչները բացատրապես դնում են Հիսուսի բերանը՝ մատնանշելու համար նրա անձը իր զորության և տկարության մեջ: Մարկոսի ավետարանում այն գործածված է տասնհինգ անգամ (տես Մարկ. Բ 1—13 համարների կապակցությամբ տրված բացատրությունները):

Պետրոս. Հիսուսի կողմից տրված անուն իր առաքյալներից մեկին, որի սկզբնական անունը եղել է Սիմոն (Մարկ. Գ 16): Մարկոսի ավետարանում ավելի հաճախ է տրվում նրա անունը տասներկու առաքյալների խմբի մեջ: Նահատակվել է Հռոմում մեր թվագրության 64 կամ 67 թվականին:

Պիղատոս (Պոնտոս). Հուդայի հռոմեական նահանգի փոխարքա մեր թվագրության 26-ից 36 թվականներին: Որպես կայսեր ներկայացուցիչը, փոխարքան համարվում էր իր տնօրինության տակ գտնվող նահանգի քաղաքական դեկավարը: Այդ հանգամանքով էլ Պիղատոսը ուղղակիորեն միջամտություն ցույց տվեց Հիսուսի դատապարտության ժամանակ մեր թվագրության 30 թվականին:

Պողոս. Սկզբնական Եկեղեցու ամենաերեվելի դեմքերից մեկը, թեև նա մաս չէր կազմում տասներկու առաքյալների խմբին: Պողոսը հրեա էր, փարիսեցի և սկզբում հալածում էր քրիստոնյաներին, սակայն հետո, մեր թվագրության 36 կամ 37 թվականին, այսինքն՝ Հիսուսի մահից վեց-յոթ տարի անց, հենց ինքը դարձավ քրիստոնյա և հիմնեց բազմաթիվ քրիստոնեական համայնքներ, իսկ ուրիշ շատ համայնքների էլ այցելություններ տվեց: Նա նրանց գրեց բազմաթիվ նամակներ կամ թղթեր, որոնք մաս են կազմում Նոր Կտակարանին: Նահատակվեց Հռոմում 64 կամ 67 թվականին:

Սաղմոս. Աստվածաշնչական աղոթք, որ անկասկած ունի ծիսական ծագում: Հին Կտակարանը պարունակում է

հարյուր հիսուն սաղմոսներից բաղկացած մի ժողովածու, որոնցից հնագույնները վերագրվում են Դավիթ թագավորին:

Սամվել. Մարգարե և դատավոր Իսրայելի, որ հաստատեց Իսրայելի թագավորությունը՝ զահ բարձրացնելով և ամբողջ ժողովրդի վրա թագավոր հռչակելով նախ Մավուդին և ապա՝ Դավթին: Աստվածաշնչում երկու գրքեր տալիս են իրադարձություններով հարուստ այդ ժամանակաշրջանի պատմությունը և կոչվում են «Սամվելի գրքեր»:

Սավուդ. Իսրայելի առաջին թագավոր, որ իշխեց Դավթից անմիջապես առաջ: Աստվածաշնչում նրա իշխանությունը համարվում է գահակալության ձախողված մի փորձ, մինչդեռ նրա հաջորդի իշխանությունը հաջողություն եղավ:

Սասանա. Երբայեցերեն բառ, որ նշանակում է «հակառակորդ»: Դա դևերի իշխանի աստվածաշնչական անուններից մեկն է:

Սիդոն. Փյունիկյան նավահանգիստ Միջերկրական ծովի ափին, Տյուրոս քաղաքից դեպի հյուսիս: Սիդոնի շրջանը գտնվում է Հրեաստանի սահմաններից դուրս:

Սիմոն. Մարկոսի ավետարանում այս անունով են կոչվում բազմաթիվ անձինք.

— Սիմոն-Պետրոս. տասներկու առաքյալների ցուցակում առաջին անունը (Մարկ. Գ 16):

— Սիմոն Կանանացի. մի ուրիշ առաքյալ (Մարկ. Գ 18): Սրան թերևս պետք է նույնացնել այն Սիմոնի հետ, որի անունը Մարկոսը տալիս է Հիսուսի եղբայրների ցուցակում (տես Մարկ. Զ 3):

— Բորոտ Սիմոն. այն անձը, որի տանը, Բեթանիայում, Հիսուս սեղան նստեց (Մարկ. ԺԴ 3):

— Սիմոն Կյուրենացի. Հիսուսի խաչափայտը տանող անձը (Մարկ. ԺԵ 21):

Սինա. Շուանկյունաձև անապատային թերակղզի, որ գտնվում է Եգիպտոսի և Պաղեստինի միջև: Ըստ հրեական ավանդության, այս թերակղզու հարավային մասում բարձրացող մի լեռան վրա է, որ Աստված Մովսեսին տվեց իր Օրենքը:

Սիոն. Այն բլուրներից մեկը, որի վրա կառուցվել է Երուսաղեմը: Սիոն անունը գործածվում է երբեմն՝ ցույց տալու համար ամբողջ քաղաքը:

Սողոմոն.

— Գողգոթայում ներկա եղող երեք կանանցից մեկը (Մարկ. ԺԾ 40), որը կիրակի օրը, առավոտյան, մյուս երկու կանանց հետ, գնացել էր Հիսուսի գերեզմանը (Մարկ. ԺԶ 1):

— Այս անունն ուներ նույնպես Հերովդիայի դուստրը, բայց Նոր Կտակարանում նրա անունը չի հիշատակված (Մարկ. Զ 22): Նա պարեց Հերովդես Անտիպասի առջև և նրանից ուզեց Հովհաննես Մկրտչի գլուխը՝ սկուտեղի վրա դրված:

Սողոմոն. Դավիթ թագավորի որդին, որը, իր հոր մահից հետո, ժառանգեց նրա գահը և իշխեց Իսրայելի վրա 970 թվականից մինչև 931 թվականը Քրիստոսից առաջ: Նա կառուցել տվեց Երուսաղեմի հռչակավոր տաճարը: Նրա մահից հետո թագավորությունը բաժանվեց երկուսի՝ Իսրայելը հյուսիսում և Հուդայի երկիրը՝ հարավում:

Տաղավարահարաց (տոն). Հրեական տոն, որ տեղի էր ունենում աշնանը, այգեկույթի ժամանակ, և հիշեցնում էր անապատային ազատ կյանքը Ելքի օրերին: Այս տոնը երբայեցերեն կոչվում է նաև **Մուկկոտ**:

Տիբերական (լիճ). Տես Գալիլիայի (ծով) բառահոդվածը:

Տյուրոս. Փյունիկյան մեծ նավահանգիստ Միջերկրական ծովի ափին, Պաղեստինի հյուսիսում: Տյուրոսի շրջանը գտնվում է Հրեաստանի սահմաններից դուրս:

Փիլիպպոս. Մարկոսի ավետարանում այս անունով են կոչվում երկու անձեր.

— Փիլիպպոս. Հիսուսի տասներկու առաքյալներից մեկը (Մարկ. Գ 18):

— Փիլիպպոս. Մեծն Հերովդեսի որդին և Հերովդես Անտիպասի եղբայրը, որը Հերովդիայի առաջին ամուսինը եղավ (Մարկ. Զ 17):

Քրիստոս. Այս բառն առաջացել է հունարենից, համարժեք է եբրայեցերեն «Մեսիա» բառին, որ նշանակում է «Օծյալ»: Մարկոսը իր գրքի հենց ըսկըզբից Հիսուսին ներկայացնում է որպես Քրիստոս (Մարկ. Ա 1): Նրա երկի ամբողջ առաջին մասը Պետրոս առաքյալին քերում է այն համոզման, որ նա իրոք այդպիսին է. «Դու Քրիստոսն ես» (Մարկ. Ը 29):

Ջրաններեմից թարգմանեց

ՊԱՐԳԵՎ ԸԱՀԱՆԶՅԱՆԸ

Յ Ո Ւ Ց Ա Կ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՆՈՐ ՍՏԱՅՎԱԾ ԶԵՆԱԳՐԵՐԻ*

Թ. 27ա.— Իսկ թէ չունիս դու մի տէր
Մեռիր ... էլ հաց մի ուտեր:

28-ն հոկտ. 1899 թ. (ստորգրոյն.):

Թ. 27բ.— Անտէր արդարն աշխարհում
Միշտ ողբում է ... աշխարում:

5-ն հոկտեմբերի 1898 թ. Յօք (ստորգրոյն.):

Թ. 28ա.— Թէ յաստիճան աւագութեան դու հաւ-
ցես:

* Զգաւթշնամիս պիւր-բիւրաւոր, ո՛հ,
զըտցես:

10-ն նոյեմբ. 1921 թ. (ստորգրոյն.):

Ովկիանոսները, ծովները, լճերն ու դառնաղի ջրե-
րը թշուառ բանտոր-գիւղացու, որբոց-այրեաց, տա-
րապարտուող դատապարտելոց և մահացելոց արտա-
սուքներիցն են գոյացել: 7-ն ապրիլի 1892 թ. Յօք
(ստորգրոյն.):

Թ. 38ա.— Մի փնտրիր փա՛ռք ու ոսկի.

Ունկն դի՛ր խելօք խօսքի (ստորգրոյն.):

Թ. 42բ.— Խորհրդային իշխանութիւն՝

Ընտրեց մեզ կեանք, լոյս, գիտութիւն (ստորգրոյն.):

Խորհրդային իշխանութեան

Ամբողջ կեանքը տուր յաւիտեան (ստորգրոյն.):

- 1) Ամեն նոր ալիք,
- 2) Թէ նոր կեանք գալիք,
- 3) Ընտրեալ մարդկութեան՝
- 4) Նոր հաւատալիք (ստորգրոյն.):

Ա. Իշխանութեան Խորհրդային՝

Բ. Ողջ ազգեր այտ շուտ փառք տային:

15 մայիսի 1923 թ. Տփլիսի (ստորգրոյն.):

Թ. 53ա.— Եթէ մտցես դու ի խորան իմ հիւր,
ապա վաւերն անդ գտցես զձայն քեզ պղիւր
(ստորգրոյն.):

Թ. 54ա.— Էլ ինչ իրաւունք, խիղճ և արդար դատ,
երբ հոգևորն է ոսկուն թեքում մար (ստորգրոյն.):

Թ. 55ա.— երբ կաշառուածն է նորան հովանի
(ստորգրոյն.):

Թ. 61բ.— Ամեն նոր ալիքի և նոր կեանք գալիք.
Հնորհում մարդկութեան մոր հաւատալիք: 1) I 1928
թ. (ստորգրոյն.): (Նույնը էջ 64-ում):

ՀԻՇԱՏԱՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Պահպանակն Ա. երեսին գրված է)

Այս տոմարական գիտելեաց մատենը կտակով

* Ծարուհակված «Էջմիածին» ամսագրի 1987
թվականի № Ը-ից:

ստացել եմ հանգուցեալ Զաքարեայ Աւագ քահանայ
Զարդեղեանից, որպիսին իմ կողմից նկրում եմ իմ
բարեկամ Տօմարագէտ Սահակ Ծայրագոյն վարդա-
պետ Տէր-Յովհաննիսեանին իբրև յիշատակ:

1949 թ. Մարտի 12-ին, Թբիլիսի:

Յակ (որ) Տէր Յարութիւն (եան):

(Մատյանի վերջում կա վեց հատ ձեռագիր թղթ-
թակտոր, որոնց վերնագրերն են.)

1. Օրագիտ-ձայնգիտ:

2. Նոր հսկայ մոլորակ (աստղ):

3. Նահանջ տարիս:

4. Երկինքն 1927 թ.:

5. (անվերնագիր):

6. Նիստ Դճ... 25-ն Սեպտ. 1929 թ. (եկեղեցական
ժողովի արձանագրութեամբ):

№ 640

ԾԱՆԿԵԹՈՒՆՁ

Թերթերը՝ 71:— Պրակները՝ 3, անհամաչափ ծա-
վալով:— Մեծութունը՝ 28.2×22.8×0.7 սմ:— Նյու-
թը՝ դեղնած հասարակ բարակ թուղթ:— Կազմը՝
տետրակի սրճագոյն բարակ ստվարաթուղթ:—
Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում մեկական հա-
սարակ թուղթ:— Վիճակը՝ բավարար:— Գրութուն՝
միայուն:— Դատարկ թղթերը՝ 41բ և 71բ:— Տողե-
րը՝ 30—32:— Գծումները՝ թուղթն ինքնին գծալոր է:
Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրութուն՝ չունի:— Գրիչը՝
Կ. Կեմիճյան: Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամա-
նակը՝ 1950-ական թթ.:— Վայրը՝ Վալաան (Ֆրան-
սիա):— Մանրագրութուն՝ մատյանը ստացված է
1988 թ. ապրիլի 18-ին Մայր Աթոռի արխիվից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Զեռագիրը սպարունակում է մամուլից և վանապան
աղբյուրներից հավաքված հոդվածներ և այլ գրու-
թյուններ: Ստորն տրվում է դրանց վերնագրերը:

Թ. 1ա.— Աշխարհի կառուստի վիճակը (Կեմիճ-
եան Կ.):

Թ. 3ա.— Նոր աղանդներ (Կեմիճեան Կ.):

Թ. 3բ.— Պատերազմի մասին (Կեմիճեան Կ.):

Թ. 5բ.— Տխմարներու շրջանակը (Կ. Կեմիճեան):

Թ. 7ա.— Կրօնական պաշտամունք:

Թ. 9ա.— Ո՛ւր կ'երթայ մարդկութիւնը:

Թ. 10բ.— Արբեցնող համբոյրը:

Թ. 11ա.— Բուռն ճառ մը (Կեմիճեան Կ.):

Թ. 12բ.— Ճշմարտութեան ուժը (Կեմիճեան Կ.):

Թ. 15ա.— Հարստության ծարալի ճիւղներ (Կէմիճեան Կ.):

Թ. 16ա.— Մահուան պողոտային վրայ (Լևոն Զաւէն Սիւրմէլեանի գրքէն):

Թ. 17ա.— Տաճիկ վաւաջոտներ: Տաճիկական նուաճման օրերում (Ա. Տէր Վարդանեան):

Թ. 17բ.— Քսան կախաղան բարձրացող հերոսները:

Թ. 19ա.— Ներաշխարհ:

Թ. 20ա.— Արմատախիլ:

Թ. 21ա.— Յօշոտում գիակներ:

Թ. 22ա.— Կոթը մեկանից է (27 մարտ 1955)

Բաֆֆի:

Թ. 23ա.— Բծնող թուրք (Հոկտ. 6, 1947) Յաւաջէն՝ Շ. Միսաքեան:

Թ. 23բ.— Հայուն ոսկորները:

Թ. 24ա.— Աթոմային ուժանակը (Արմուտ):

Թ. 25ա.— Հերոշիմա և Նակապաքի (թրգ. Կէմիճեան):

Թ. 25բ.— Թրքական նենգութիւն:

Թ. 26ա.— Պատերազմը: Տեսնուած բաներ (Յուսկան գրականութիւն) Բաբրոս Նիրվանա (թրգ. Կէմիճեան):

Թ. 26բ.— Փախստականը (Բապլոս Նիրվանա) թ. Կէմիճեան:

Թ. 27ա.— Մեռելներու դաշտը (Բապլոս Նիրվանա) թ. Կէմիճեան:

Թ. 27բ.— Աստղիկի ճակատամարտը (Պատերազմ և խաղաղութիւն) Լէօն Թուլթոյ:

Թ. 28բ.— Փայլակնային պատերազմը:

Թ. 29բ.— Լուս (ա) բացին դէմ (28 փետ. 1948, Վալանս) Ն. Սարաֆեան:

Թ. 30ա.— Արիւնոտ ձորը (Ապրիլ 18, 1948, Վալանս) Ա. Անդրիկեան (Յառաջ):

Թ. 31ա.— Տոկալ (18 ապր. 1948, Վալանս) Հ. Վոսմ:

Թ. 32ա.— Պատուհասող բազուկը (18 ապրիլ 1948, Վալանս) Խոսրով Վշտունի:

Թ. 33ա.— Փառապանծ տօնը (21 ապրիլ 1948, Վալանս) Ալզեն:

Թ. 34բ.— Ապրիլեան խոկումներ: Որդերու կեր: (Յառաջ) Կարօ Միսթար:

Թ. 35ա.— Զրածին տուրք (25 մարտ 1955) թրգ. Կէմիճեան:

Թ. 35բ.— Թրքական վայրագութիւններ:

Թ. 36ա.— Սև օրեր:

Թ. 37ա.— Հողին վրէժը (ոտանավոր) Ա. Հրա-ծին:

Թ. 37բ.— Վերջապէս եաթաղանէն ազատում:

Թ. 38ա.— Ընտիր ասացումք:

Թ. 38բ.— Թրքական վայրագութիւն (Ֆրանց Վեր-ֆելի վկայութիւնները):

Ի՛նչ է ըսուած Իթթիատի մասին:

Թ. 39ա.— Թրքական վայրագութեան նմոշներ:

Թ. 40ա.— Լացի գիշեր (13 մայիս 57) Հերաջի (Յառաջ):

Թ. 40բ.— Huat les mains et les lues aussi

Թ. 42ա.— Դիւազ մը այն սև օրերէն:

Թ. 42բ.— Ապրիլ 11—24:

Թ. 43ա.— Խաչը և Աւետարանը անարգուած (Յառաջ) Թ. Նալպանտեան:

Թ. 43բ.— Յեղասպանութիւն (Յառաջ):

Թ. 44ա.— Ա. Ահարոնեանին (Մայիս 23, 1948, Վալանս) Ուրֆայի Հայր. Միութիւն:

Թ. 44բ.— Ռ՛ւր այդպէս վարպետ (23 մայիս 1948, Վալանս) Շատուր Պէրպէրեան:

Թ. 45բ.— Հողմն է հեծեծում մութ անտառներում, անթաղ մեռելի շիրմները շատ (Յառաջ) Աշոտ Իսահակեան:

Թ. 46բ.— Թուրք մանկասպան և կնասպան ոճ-րագործների դաշնակիցները (յունվար 8, 1950, Վալանս) «Ազատ Խօսք» Կ. Սիտալ:

Թ. 47ա.— Տոկոս թէ ... (Յառաջէն) Կ. Պետուշ:

Թ. 47բ.— Եկեղեցին և կիները կրակի տուփը:

Թ. 48ա.— Մերկ պարահանդէս (26 մարտ 1955)

Բաֆֆի:

Թ. 49ա.— Պաշնըն Էեսին (Գլովադ ուտեն) Ն. Սարաֆեան:

Թ. 50ա.— Թուրքը (Յուսաբեր):

Թ. 51բ.— Արևելքի բարբարոսները: Թուրքիա (թրգ. Կէմիճեան):

Թ. 52բ.— Լրտեսի մը վախճանը:

Թ. 53ա.— Ճշմարտութիւնը Թուրքիոյ վրայ:

Թ. 54ա.— Անիծեալ ցեղի մը ոճիրները (թրգ. Կէմիճեան):

Թ. 55ա.— Բարբարոսութիւնը կը վերսկսի (յունվ. 25, 1944, Վալանս):

Թ. 56ա.— Ապտիւ Համիտի գոհարները կը խօսին, ա (ն) դամանդները կ'ըսեն, մենք հայերու ար-ցունքներն ենք (Թը. Միլրեն):

Թ. 57ա.— Անապատի դատաստանը (7 նոյ. 1943):

Թ. 57բ.— Հայաստան՝ անոնց որ նահատակուեցան, անոնց որ ապրեցան ցաւագիւտներ (թրգ. Կէմիճեան):

Թ. 58ա.— Արձուքի էջը: Արիւնի երգերես:

Թ. 58բ.— Անբանային անիրաւութիւնը:

Թ. 59բ.— Պոլսոյ գրաւումը (1944 յունվ. 22) Լա-մարտին (թրգ. Կէմիճեանի):

Թ. 60ա.— Վայրազ դրուագներ: Սուլթան Մուրատ (Թ. Կէմիճեան):

Թ. 61բ.— Հիւանդկախ Երուպան (Շ. 1947 մարտ 2):

Թ. 62բ.— Ապրիլ տասնմէկ (4 մայիս 1947) Յ. Հերսելեան:

Թ. 63բ.— Ի՛նչ յիշատակներ (Յառաջ) Սօսի:

Թ. 64ա.— Մեր ցաւը օտար լեզուով (Յառաջ) Պե-տուշ:

Թ. 64բ.— Մանեկաւոր հրէշը:

Թ. 66բ.— Ստիքներու պտուկները (1947 մայիս 5, Վալանս) Խոսրով Ռշտունի (Յառաջ):

Թ. 67ա.— Օղին հանապազողոյ (ոտանավոր) Վահ-րաի Թաթոյ:

«Ի՛նչ սկիտի լինիմ մահից յետոյ» (ոտանավոր) Ա. Իսահակեան: (Պարսիկ բանաստեղծութիւն)

«Ուրախ ապրիր հետը կոյսին գեղանի (ոտանա-վոր) Ռուսարի:

Թ. 67բ.— Ղազար Դադեղի (պարս. բանաստեղծություն):

Գինարբունկ (ոտանավոր) Կոստանեանց:

Թ. 68ա.— Տոթոյնակի «Քարամալով եղբայրներ»:

Թ. 68բ.— Մեռելները արթուն են ... (մայիս 5, 1951) Մենսե:

Թ. 69ա.— Հայաստանի խորհրդայնացումը:

Թէ ինչո՞ւ կը սիրեմ թուրքերը:

Թ. 70ա.— Կորնթոսի պաշարումը (Լորտ Պայրըն) թրգ. Ատոմ Պետրոսեան (Յառաջ) 23 յունիս 1953, Վալանս:

Թ. 70բ.— Յուզեր Տիգրանակերտէն (Տիգրանուհի):

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

(Սկզբի պահանակի առաջին երեսի վրա գրված է)

Մաղէկփունջ
հատընտիր տրամաթիք գրուածոց:

ԹԵՐԹԻ ԿՏՐՈՆՆԵՐ

Թ. 8բ.— La Bombe H de démon de la guerre se transformerait en Colombe de la Paix, par Jean Prieud.

Թ. 49բ.— Օրը օրին: Յնծա՛, Բիւզանդիոն (Վահէ):

№ 641

ՀԱՍԻՔԱՅԾՈՅ

Թերթերը՝ 191:— Պրակները՝ 9, յուրաքանչյուրը 20-ական թերթից, բացի Դ՝ 22, և Թ՝ 18 թերթից են:— Մեծութունը՝ 17×10,3×2 սմ.:— Նյութը՝ դպրոցական տետրակի հասարակ թուղթ:— Կազմը՝ տետրակի կանաչավուն շապկի թուղթ:— Պահպանակները՝ սկզբում և վերջում նույն թղթից մեկական թերթ:— Վիճակը՝ լավ:— Գրութունը՝ միասյուն:— Դատարկ թղթերը՝ 1ա—4բ, 174բ—192բ:— Տողերը՝ 7—14, անհամաչափ:— Գծումներ՝ չունի:— Գիրը՝ շեղագիր:— Զարդագրութուն՝ չունի:— Գրիչը՝ անհայտ:— Պատվիրատուն՝ անհայտ:— Ժամանակը՝ 1953—56 թթ.:— Վայրը Սովետական Հայաստան:— Ծանոթագրություն՝ մատյանը ստացված է 1983 թ. ապրիլի 13-ին Մայր Աթոռի արխիվից:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ձեռագիրը ներկայացնում է 1946 թ. Հունաստանից հայրենիք հայրենադարձված բնիկ աղաբազարցի մի անձի (գրեմաձից թվում է, թե գրողը մի կին է) ինքնակենսագրական, կրոնական, մանկավարժական, առողջապահական և բարոյախոսական մի աշխատությունն է սա:

Ստորև տրվում է ձեռագրի որոշ հատվածների վերնագրերը միայն:

Թ. 5ա.— Հոգեկան պզգոմուն:

Թ. 101ա.— ...եօթը մահացու մեղքերէն պզուշաւայ, որոնք են.

- Թ. 101բ.— 1. Հպարտութեամբ և մասամբ նորին.
2. Նախանձութեամբ և մասամբ նորին.
3. Բարկութեամբ և մասամբ նորին.
4. Ծոյութեամբ և մասամբ նորին.
5. Ազահութեամբ և մասամբ նորին.
6. Որկրամոլութեամբ և մասամբ նորին.
7. Բղջախոհութեամբ և մասամբ նորին:

Թ. 102բ.— Առաջին՝ հպարտութիւնը:

Թ. 105ա.— Երկրորդ՝ նախանձը:

Թ. 106բ.— Երրորդ՝ բարկութիւնը:

Թ. 111ա.— Չորրորդ՝ ծոյութիւն:

Թ. 119ա.— Հինգերորդ՝ ազահութիւն:

Թ. 124ա.— Վեցերորդ՝ որկրամոլութիւն:

Թ. 145բ.— Եօթներորդ՝ բղջախոհութիւն:

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

(Ձեռագրի որոշ էջերում ցրված տեղեկություններ կան)

Թ. 7բ.— 1953 տարի առաջ Յիսուս Քրիստոսը քարոզեց...

Թ. 10բ.— Այսօր երեսունվեցերորդ տարւոյն մեջն ենք որ Սովետական Միութեան հիմքը դրուած է (1917+36=1953 թ.):

Թ. 13բ.— 1953 տարիներէ ի վեր Յիսուս Քրիստոսի...

Թ. 68ա.— ...պինադադարեն վերջ վերադարձանք. մենք (68բ) ալ կրկին մեր ծննդավայրը (քաղաք) անունը թեպետև սրբված է, սակայն թվում է, թե «Ատաբազար» է գրված եղել գրչի կողմից—Ն. Մ.). բայց մեկ տարի մ'ալ չկրցանք մնալ, որովհետև կըրկին պատերազմի խրտում եղաւ, բայց այս անգամ դեպի Նորուպայի կողմը կը փախչէինք, յոյճներն ալ մեզի հետ ստիպուած կը փախչէին, այսպէսով մեկուկէս տարի Նիկոմիտեայ մնացինք, յունական մեծ մանր գալով յէ յոյճները և թէ հաշիւը առանց խտրութեան նաւերը լեցուցին ու հարմար տեղեր տարին, մեր նաւը (թ. 69ա) Ռօտոսթօ կեցաւ, մեկուկէս տարի ալ Ռօտոսթօ մնացինք, ու այնտեղէն ալ կրկին փախչիլ պետք եղաւ, դարձեալ Յունական մեծ նաւեր գալով 1922 հոկտեմբերին ուղղակի Յունաստան փոխադրեցին յոյն, հայ առանց խտրութեան և մեկ ձևով ալ հիւրասիրեցին:

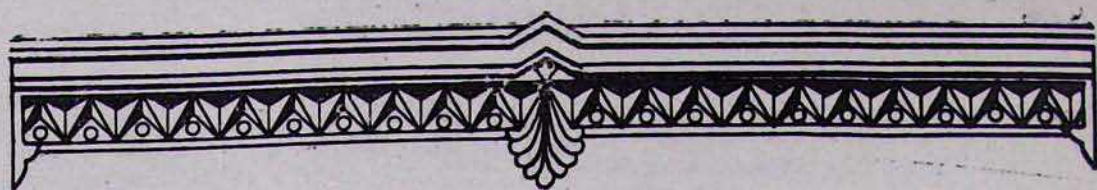
Թ. 73ա.— 1946 թվին այլևս մեր երազած հայրենիքը եկանք...

Թ. 75ա.— Իսկ 1946էն ի վեր հայրենադարձներս, որ մեծամասնութիւնը ընդհանրապէս ուսման ծայրաւի էր. ամեն ջանք ի գործ դնենք մեր վաւականքուն մտածողութիւնը մաքրել հոռի վարմունքներէ...

Թ. 158բ.— ... 1914 թիւէն մինչև 1956ը գրեթէ սերունդ մը փոխուած է...

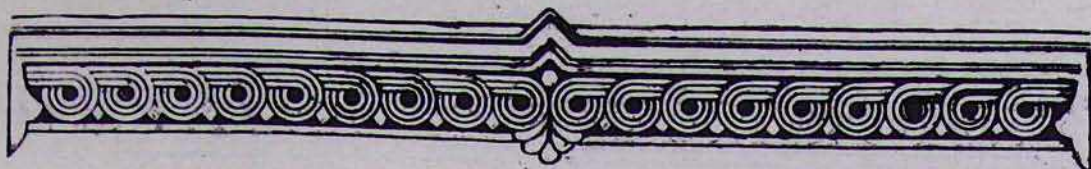
Թ. 170բ.— Եւ այսօր 1956 տարի առաջ Յիսուս Քրիստոսի ճշմարիտ քարոզութիւնը ...

(Շարունակելի)

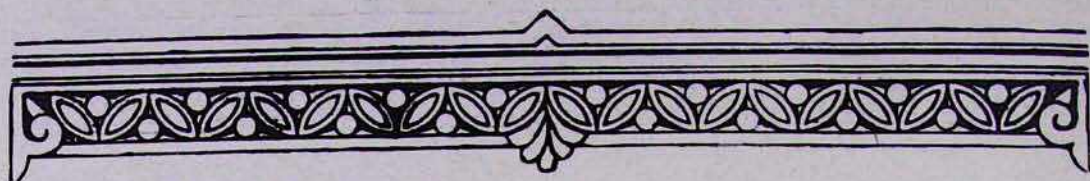
«ЭЧМИАДЗИН»
ОФИЦИАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ ЭЧМИАДЗИНСКОГО КАТОЛИКОСАТА
(СЕНТЯБРЬ-ОКТАБРЬ 1987 Г.)

1. Торжество в Первопрестоле, посвященное годовщинам со дня рождения и интронизации Его Святейшества Вазгена I, 27 сентября 1987 года (стр. 3—5).
2. Священник Аветис Даниелян—Открытие нового здания предводительства патриаршей Арагатской епархии в Ереване, 26 сентября 1987 года (стр. 6—10).
3. Сообщение канцелярии Первопрестола от 24 сентября 1987 года об открытии новопостроенной колокольни церкви св. Богородицы в городе Эчмиадзине (стр. 11—12).
4. Иеромонах Серовбе Исаханян—Открытие новопостроенной колокольни церкви св. Богородицы в Эчмиадзине, 20 сентября 1987 года (стр. 13—16).
5. Священник Овсеп Акопян—Церковь св. Богородицы (исторический обзор)—(стр. 17—18).
6. Сообщение канцелярии Первопрестола от 7 сентября 1987 года о визите в св. Эчмиадзин представителей различных христианских Церквей США (стр. 19—20).
7. Торжественное открытие нового учебного года в Духовной Академии св. Эчмиадзина, 8 сентября 1987 года (стр. 21—24).
8. Биография преподобного иеромонаха Затика Аветикяна и присвоение ему степени архимандрита, 2—3 октября 1987 года (стр. 25—27).
9. Служба посвященная миру на Земле в кафедральном соборе св. Эчмиадзина, 24 октября 1987 года (стр. 28—29).
10. Паломничество группы Константинопольских армян в Первопрестольный св. Эчмиадзин, 10 сентября 1987 года (стр. 30—32).
11. Паломничество группы американских армян в Первопрестольный св. Эчмиадзин, 27 сентября 1987 года (стр. 33).
12. Церковная хроника, новости. Описание литургий, проповедей и других торжеств в Первопрестольном св. Эчмиадзине за сентябрь—октябрь месяцы 1987 года (стр. 34—36).
13. Архиепископ Завен Чинчилян—Проповедь, данная в Кафедральном соборе св. Эчмиадзина, 27 сентября 1987 года (стр. 37—39).
14. Священник Аветис Даниелян, дьякон Акоп Мартиросян—В патриаршей Арагатской епархии (стр. 40—43).
15. В Грузинской епархии Армянской Церкви (стр. 43—44).
16. Ванатур—Празднование воздвижения животворящего креста Господня в Бургасе, 8 сентября 1987 года (стр. 44—46).
17. Каро Чобоян—Церковь св. Креста в Бургасе (стихотворение)—(стр. 46).
18. Иеромонах Абраам Мкртчян—«Отче наш». Толкование св. Григора Татеваци (исследование)—(стр. 47—61).
19. Маня Казарян—Сокровища Эчмиадзина (исследования)—(стр. 62—72).
20. Сандро Бейбудян—Первое армянское Благотворительное Общество (исследование)—(стр. 73—89).
21. Р. А. Атаян—Григор Сюни и его духовные песни для хора (исследование)—(стр. 90—99).
22. Володя Абраамян—Книга, посвященная типу армянского духовнослужителя ко дню его 80-летия (рецензия)—(стр. 100—101).
23. Левон Тер-Петросян—Армянский перевод жития св. Гераклида Кипрского (рецензия)—(стр. 102—104).
24. А. Г. Кесеян—Серия книг «Памятники армянского древнего перевода» (рецензия)—(стр. 105—111).
25. Отец Мишель Кенел—Как читать Евангелие (перевод с французского)—(стр. 112—120).
26. Нубар Микаелян—Список новополученных рукописей Первопрестольным св. Эчмиадзином (№№ 640—641)—(стр. 121—123).

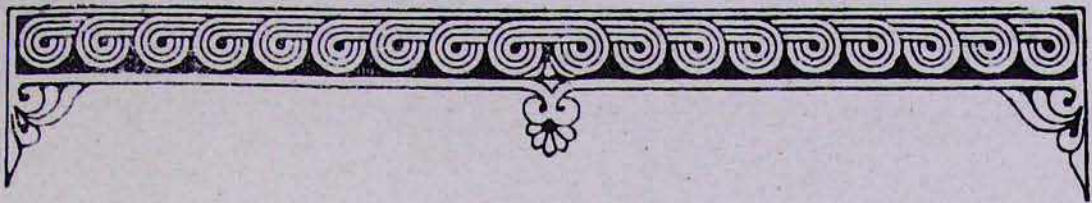
"ETCHMIADZIN"
OFFICIAL MONTHLY OF HOLY ETCHMIADZIN
(SEPTEMBER–OCTOBER 1987)

1. Feast devoted to the birthday and enthronement anniversaries of His Holiness Vasken I in the Holy See, 27th September 1987 (pp. 3–5).
2. Father Avedis Danielian—The inauguration of the prelate's new building of the Patriarchal diocese of Ararat, 26th September 1987 (pp. 6–10).
3. Communiqué of the Chancellory of Holy See of St. Etchmiadzin about the inauguration of the newly built campanile of the Holy Virgin church of Etchmiadzin (pp. 11–12).
4. Reverend Serovbe Issakhanian—The inauguration of the newly built campanile of the Holy Virgin church's of Etchmiadzin, 20th September 1987—(pp. 13–16).
5. Father Hovseb Hakobian—The church of Holy Virgin (historical glance)—(pp. 17–18).
6. The communiqué dated 7th September 1987 of the Holy See's Chancellory about the visit to St. Etchmiadzin of the representatives of U.S.A.'s different Christian churches (pp. 19–20).
7. Ceremony on the occasion of the New Academic year at the Theological Seminary of Holy Etchmiadzin, 8th September 1987 (pp. 21–24).
8. About the granting of the special doctoral degree to the Holy See's monk Reverend Zatik Avetikian, 2–3rd October 1987 and his biography (pp. 25–27).
9. Ceremony devoted for peace in the Cathedral of Holy Etchmiadzin, 24th October 1987 (pp. 28–29).
10. The visit of the group of Istanbul's Armenian pilgrims to Holy Etchmiadzin, 10th September 1987 (pp. 30–32).
11. The visit of the group of American Armenian pilgrims to Holy Etchmiadzin, 27th September 1987 (p. 33).
12. Divine liturgy services and sermons delivered in the Holy Cathedral and description of church festivities in the Holy See during the months of September and October 1987 (pp. 34–36).
13. Archbishop Zaven Tchéntchinian—Sermon given in the Holy Cathedral of St. Etchmiadzin, 27th September 1987 (pp. 37–39).
14. Father Avedis Danielian, Deacon Hakob Mardirossian—In the Patriarchal diocese of Ararat (pp. 40–41).
15. In the Armenian diocese of Georgia (pp. 43–44).
16. Vanadoor—The feast of the exaltation of the Holy Cross in Burgas (Bulgaria), 8th September 1987 (pp. 44–46).
17. Garo Djoboyan—The Holy Cross Church in Burgas (poetry)—(p. 46).
18. Reverend Abraham Megrdchian—The interpretation of the prayer "Our Father" according St. Gregory of Nazianzen (study)—(pp. 47–61).
19. Manya Ghazarian—The treasures of Etchmiadzin (study)—(pp. 62–72).
20. Sandro Behbootian—The first Armenian philanthropic society (study)—(pp. 73–89).
21. Robert A. Atayan—Gregory Syouni and his spiritual choral songs (study)—(pp. 90–99).
22. Volodya Abrahamian—A book devoted to the 80th birthday anniversary of an eminent Armenian clergyman (a review)—(pp. 100–101).
23. Levon Der Bedrossian—The Armenian translation of the biography of Heraclides of Cyprus (a review)—(pp. 102–104).
24. H. H. Kyosseyan—The series of publications: "The ancient Armenian translations" (a review)—(pp. 105–111).
25. Father Michel Quesnel "How to read a gospel" (Armenian translation from French)—(pp. 112–120).
27. Nubar Mikaelian—Index of the manuscripts which the Holy See of Etchmiadzin has received recently (Nos. 640–641)—(pp. 121–123).

"ETCHMIADZINE"
ORGANE OFFICIEL DU SAINT-SIEGE D'ETCHMIADZINE
(SEPTEMBRE—OCTOBRE 1987)

1. Festivités au Saint-Siège d'Etchmiadzine consacrées aux anniversaires de la naissance et de l'intronisation de Sa Sainteté Vasken Ier (27 septembre 1987)—(pp. 3—5).
2. Inauguration du nouveau bâtiment de la prélatrice du diocèse patriarcal d'Ararat (26 septembre 1987)—(pp. 6—10).
3. Communiqué du 24 septembre 1987 de la Chancellerie du Saint-Siège concernant l'inauguration du nouveau clocher de l'église de la Sainte Vierge à Etchmiadzine (pp. 11—12).
4. Père Sérovbé Issakhanian—Description de la cérémonie d'inauguration du nouveau clocher de l'église de la Sainte Vierge à Etchmiadzine (20 septembre 1987)—(pp. 13—16).
5. Père Hovsep Hakopian—L'Eglise de la Sainte Vierge d'Etchmiadzine (aperçu historique)—(pp. 17—18).
6. Communiqué du 7 septembre 1987 de la Chancellerie du Saint-Siège concernant la visite des représentants de différentes Eglises chrétiennes des Etats Unis à Saint-Etchmiadzine (pp. 19—20).
7. Reprise des cours d'études au séminaire théologique du Saint-Siège d'Etchmiadzine (8 septembre 1987)—(pp. 21—24).
8. Collation du degré de docteur majeur en théologie au Père Zatik Avétikian, membre de la congrégation de Saint-Etchmiadzine (2—3 octobre 1987). Biographie du Père Z. Avétikian (pp. 25—27).
9. Cérémonie dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine consacrée à la paix (24 octobre 1987)—(pp. 28—29).
10. Visite d'un groupe de pèlerins arméniens d'Istanbul au Saint-Siège d'Etchmiadzine (10 septembre 1987)—(pp. 30—32).
11. Visite d'un groupe de pèlerins arméniens des Etats Unis au Saint-Siège d'Etchmiadzine (27 septembre 1987)—(page 33).
12. Brèves informations concernant la célébration des saintes messes, les sermons prononcés à cette occasion et d'autres cérémonies religieuses qui ont eu lieu dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine au cours des mois septembre-octobre 1987 (pp. 34—36).
13. Sermon de l'archevêque Zaven Tchintchian, prélat du diocèse des Arméniens d'Egypte, prononcé le 27 septembre 1987 dans la cathédrale de Saint-Etchmiadzine (pp. 37—39).
14. Nouvelles du diocèse patriarcal d'Ararat (pp. 40—43).
15. Nouvelle du diocèse des Arméniens de Géorgie (pp. 43—44).
16. Vanatour—La fête de l'exaltation de la sainte croix à Burgas (Bulgarie)—(8 septembre 1987)—pp. 44—46).
17. Karo Djopoyan—„L'Eglise de la Sainte Croix de Burgas" (poème)—(page 46).
18. Père Abraham Mekertchian—„L'Interprétation de l'oraison dominicale selon saint Grégoire de Tatev" (étude)—(pp. 47—61).
19. Mania Ghazarian—„Les trésors de Saint-Etchmiadzine" (étude)—(pp. 62—72).
20. Sandro Behboudian—„La première société arménienne de bienfaisance" (étude)—(pp. 73—89).
21. Robert A. Atayan—„Le compositeur Grigor Suni et ses chants chorals religieux" (étude)—(pp. 90—99).
22. Volodia Abrahamian—Un ouvrage dédié au 80e anniversaire de la naissance d'un célèbre ecclésiastique arménien (compte rendu)—(pp. 100—101).
23. Lévon Ter-Pétrossian—„La traduction arménienne de la biographie de saint Héraclide de Chypre" (compte rendu)—(pp. 102—104).
24. H. H. Keusseyan—La série d'édition: „Les anciennes traductions arméniennes" (compte rendu)—(pp. 105—111).
25. Père Michel Quesnel—„Comment lire un évangile" (traduction du français en arménien)—(pp. 112—120).
26. Noubar Mikaélian—Index des manuscrits reçus au Saint-Siège d'Etchmiadzine et placés sous les numéros 640—641 (pp. 121—123).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայոց Հայրապետի ծննդյան և զահակալության տարեդարձներին նվիրված հանդիսություն Մայր Աթոռում	3
Տ. ԱՎԵՏԻՍ ՔԱՀԱՆԱ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ—Արարատյան հայրապետական թեմի նորակառույց առաջնորդական շենքի բացումը	6
Հաղորդագրություն	11
Տ. ՍԵՐՈՎԱԲԵ ԱԲՂ. ԻՍԱԽԱՆՅԱՆ—Էջմիածնի Ս. Աստվածածին եկեղեցու զանգակատան բացումը	18
ՀՈՎՍԵԺ ՔԱՀԱՆԱ ՀԱԿՈԲՅԱՆ—Ս. Մարիամ Աստվածածին եկեղեցի	17
Հաղորդագրություն	19
Հոգևոր ճեմարանի վերաբացման հանդիսությունը	21
Մասնավոր վարդապետական աստիճանի տվչություն	25
Տ. Զատիկ վարդապետ Ավետիքյան	27
«Հանգստեան» ժամերգություն Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում	28
Պոլսահայ ուխտավորների խումբը Մայր Աթոռում	30
Ամերիկահայ ուխտավորների խումբը Մայր Աթոռում	33
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ—Եկեղեցական բեմ. լուրեր	34
Տ. ԶԱՎԵՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՉԻՆՉԻՆՅԱՆ—Քարոզ	37
ԹԵՄԱԿԱՆ ԿՑԱՆՔ	
ԱՎԵՏԻՍ ՔԱՀԱՆԱ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ—Արարատյան հայրապետական թեմում	40
ՀԱԿՈԲ ՍԱՐԿԱՎԱԳ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ—Մրգավանի Ս. Հակոբ եկեղեցու կենտրոնական գմբեթի խաչի օծումը	42
Վրաստանի հայոց թեմում	43
ՎԱՆԱՏՈՒՐ—Խաչվերացի տոնակատարությունը Պուրկազի մեջ	44
ԿԱՐՈՅ ԺՊՊՈՅԵԱՆ—Պուրկազի Ս. Խաչ եկեղեցին	46
Տ. ԱՐԽԱԼԱՄ ԱԲՂ. ՄԿՐՏՅԱՆ—«Հայր մեր»-ի մեկնությունը ըստ Գրիգոր Տաթևացու	47
ՄԱՆՅԱ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ—Էջմիածնի հարստությունները	62
ՍԱՆԴՐՈ ԲԵՀԱՌԴՅԱՆ—Հայոց առաջին Բարեգործական Ընկերությունը	78
Ռ. Ա. ԱԹԱՅԱՆ—Գրիգոր Սյունի և նրա հոգևոր խմբերգերը	90
ՎՈԼՈՂՅԱ ԱՐԱՆՆԱՄՅԱՆ—Գիրք՝ նվիրված տիպար հայ հոգևորականի ծննդյան 80-ամյակին	100
ԼԵՎՈՆ ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ—Սուրբ Հերակլիդիոս Կիպրացու վարքի հայերեն բարգմանությունը	102
Հ. Հ. ՔՅՈՍԵՅԱՆ—«Հայ հնագույն թարգմանական հուշարձաններ» մատենաշարը	105
ՀԱՅՐ ՄԻԾԵԼ ԳՆԵՆԵԼ—Ինչպես կարդալ Ավետարանը	112
Ցուցակ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի նոր ստացված ձեռագրերի	121
«Эчмиадзин» официальный журнал Эчмиадзинского Католикосата	124
«Etchmiadzin» official monthly of Holy Etchmiadzin	125
«Etchmiadzine» organe officiel du Saint-Siege d'Etchmiadzine	126

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱՄԻՆ
«ԷՋՄԻԱՄԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ**

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».

Հանձնված է արտադրության 10.09.1987 թ.: Ստորագրված է տպագրության 28.11.1987 թ.:
Տպագրական 8 մամուլ+9 ներդիր, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 1176

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի տպարան, 1987 թ.